

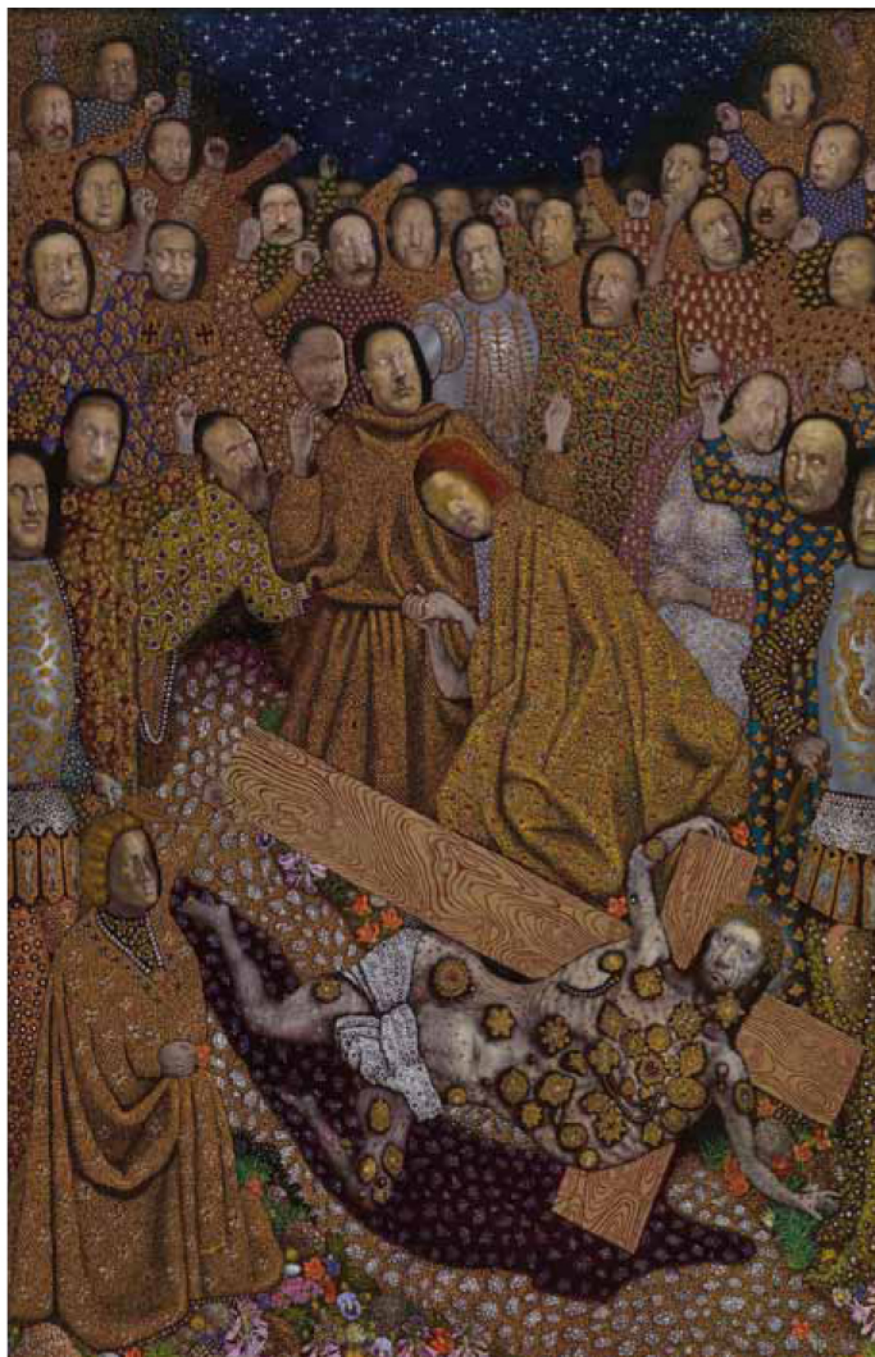
KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2017

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Šarūnas SAUKA. Kryžiaus kelio stotis. V. Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių. 1998-2001. Drobė, aliejus; 95 x 80
Apie ciklą „Kryžiaus stotys“ skaitykite p. 35

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Universitetų optimizacijos krizė / 2
Aukštasis mokslas, paverstas pelno siekiančia industrija. *Su lenkų aukštojo mokslo ekspertu Mareku Wilczynski kalbasi Almantas Samalavičius* / 7
Piotr NOWAK. Mąstymas anapus universiteto sienų / 11
Post scriptum pokalbių ciklui / 13

Nuomonės apie nuomones

Algis DŽIUGYS. Kaip padidinti gimstamumą ir sumažinti emigraciją / 15

Kūryba ir kūrėjai

Lietuvos menas Londone. *Su britų menininku Barry u Martinu kalbasi Zita Čepaitė* / 19
Aušra Marija-SLUCKAITĖ. Siužetų šukės / 22
Simonas NORBUTAS. Apie dievą tėvą kapitalą, jo sūnų Antikristą ir šv. rinkos dvasią. *Sekant dar karštais Artūro Areimos „Antikristo“ evangelijos pėdsakais...* / 25
Romantizmas - anapus estetikos? *Pokalbis po parodos* / 28
Kęstutis ŠAPOKA. Meilė yra pasaka burnai. *Aldonos Gustas piešinių paroda Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje* / 33
Asta GINIŪNIENĖ. Tarp tikrojo ir apsimestinio šventumo? *Šarūno Saukos „stacijos“* / 35
Asta PAKARKLYTĖ. Kol valstybė blaškosi „tarp“, daug piliečių išvyksta „ten“. *Muzika ir emigracija po SSRS žlugimo.* / 39
Praeities erdvė dabartyje. *Su etnomuzikologe Daiva Vyčiniene kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 42
Vita GRUODYTĖ. Aliutė Mečys ir György's Ligeti's. *Vienos operos istorija* / 49
Lina BUIMDAVIČIŪTĖ. Ar meilės tema neišvengiamai banali? / 56
Herkus KUNČIUS. Muziejus ir demonai. *Didžiojo valdovo karūnos vagystė* / 59

Praeities dabartis

Arūnas SVERDIOLAS. Algirdo Juliaus Greimo Lietuvos kultūros projektas / 69
Virgilijus ČEPAITIS. Karas. Aukščiausioji taryba nuo 1990-06-30 iki 1991-01-13 / 74

Laikai ir žmonės

Astrida PETRAITYTĖ. Johannesui Bobrowskiui – 100! Ar mums svarbu? / 81
Arthur HERMANN. Vokietijos lietuvių ryšiai su „tėviškės“ draugija 1968–1990 m. / 85
Algirdas AŽUBALIS. Meilė neturi sienų, o kančia – dugno... *Logiko, filosofo, pedagogo, poligloto Konstantino Kazimiero Raičinskio atminimui* / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. *Vestigia terrent* – pėdsakai gąsdina / 93
Summary / 95

Viršelio 1 p.: Šarūnas SAUKA. Stacija. 2010. Drobė., aliejus. 200 x 140

4 p.: Andrius MIEŽIS. Sėdynė–žudikė. 2014. Drobė, akrilas; 90 x 70. Iš parodos
Lithuanian Art – destination London

UNIVERSITETŲ OPTIMIZACIJOS KRIZĖ

Nepaprastai maža tikimybė, kad šioje šalyje kada nors mokslai bus deramai, tikslingai remiami ir praktikuojami arba pakelti į respektabilią padėtį.

Georgas Forsteris. Vilnius, 1786 m. balandžio 10 d.

Neseniai sumanytą Lietuvos universitetų „optimizaciją“, regis, vėl ištiko krizė. Be daugelio kitų dalykų, tą liudija ir premjero Sauliaus Skvernelio jau visai atvirai išreikštas susierzinimas iškart po to, kai Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvos edukologijos universitetas, siekį susijungti deklaravę prieš gerą pusmetį, spėjo apskriai gauti Seimo „išrišimą“, nelaukdami, kol oficialias valdžias priimtinas rekomendacijas pateiks premjero suburta darbo grupė, rengianti aukštųjų mokyklų tinklo pertvarką. Kai kuriuos komentatorius glumina vis labiau ryškėjantys Vyriausybės ir Seimo nesutarimai esminiais aukštojo mokslo politikos klausimais, tačiau kur kas labiau turėtų gluminti ir kelti nerimą kelias, kuriuo pasuko dabartinė vykdomoji valdžia, ketindama drastiškai sumažinti „neproduktyvių“, „neefektyviai veikiančių“ universitetų skaičių. Diegti neva radikalią optimizacijos programą imtasi taip skubotai ir nervingai, kad kyla pagrįstų abejonių ir dėl paties sumanymo paskatų skaidrumo, ir dėl jo įgyvendinimo kokybės. Aiškėja ir ideologiniai šio vajaus metmenys – akivaizdu, kad numatyta aukštojo mokslo pertvarka iš esmės remiasi švietimo neoliberalizavimo scenarijumi, kuris pastaruoju metu skiepijamas daugelyje šalių.

Kokie yra tikrieji šios globalios programos tikslai, pridengiami tankiu „plastiškų žodžių“ šydu, ir kokias

grėsmes kelia reformos, grindžiamos ekonomizmo principais, jau ne kartą aptarėme – *Kultūros barai* tam skyrė visą pokalbių ciklą su tarptautiniu mastu pripažintais aukštojo mokslo ekspertais. Kad ir Lietuva pasuko neoliberalizmo ideologijos kryptimi, jau nekyla nė menkiausių abejonių, tą patvirtina tiek premjero, tiek švietimo ir mokslo ministrės pasisakymai, o ypač grupės, kuri rengs aukštųjų mokyklų tinklo optimizaciją, narių parinkimas. Apdairiai apsieita be iškilėsių mokslininkų, žinomų humanitarų, aukštojo mokslo sistemos tyrėjų, niekas neatstovauja net nacionalinėms akademinėms bendruomenėms, vienijančioms įvairių sričių dėstytojus ir tyrėjus, pavyzdžiui, Lietuvos mokslininkų sąjungai. Užtat kėdžių nepašykštėta stambiojo verslo atstovams ir patiems ŠMM pareigūnams – darbo grupėje iš esmės dominuoja būtent šios dvi kategorijos, ministrės teigimu, išreiškiančios „valstybės interesus“. Pagal šią logiką mokslininkai, dėstytojai, aukštųjų mokyklų vadovai, kultūros šviesuomenė išreiškia tik siaurus privačius arba grupinius interesus, todėl visi jie priskirtini nepatikimų (nekviestinų) asmenų kategorijai. Skaidrumo, nesuinteresuotumo, patikimumo kriterijus atitinka tik stambiojo verslo atstovai, esą nesaistomi jokių privačių, juolab grupinių ar korporatyvių interesų, ir, žinoma, ŠMM pareigūnai, kai kurie iš jų dar net nespėję

apšilti kojų šioje valdžios institucijoje. Tokios keistos ir nelogiškos interesų aiškinimo schemos, ko gero, dar netaikė nė viena ministerijos vadovybė, nors jai, ne paslaptis, dirigavo daug įvairiausių prašalaičių, tarp jų ir liūdnei pagarsėjęs tiesiosios žarnos specialistas.

Visa tai atrodytų komiška, jeigu nebūtų dramatiška. Norėdami suvokti, ką iš tikrųjų reiškia žvali optimizacijos retorika, paieškokime tam tikrų paralelių su panašiais procesais, jau anksčiau įvykusiais kitose šalyse. Juk ir mūsų darbe grupė, spęsianti aukštojo mokslo optimizacijos klausimus, sudaryta taip, kad plika akimi matyti „*korporatyvinės ir valstybinės galios kombinacija, žlugdanti bet kokiais alternatyvas*“, – būtent taip tokią tendenciją be užuolankų įvardijo iškili, tarptautiniu mastu pripažinta australų mokslininkė Raewyn Connell, kalbėdamasi su šių eilučių autoriu.¹ Todėl neturėtume stebėtis, kad optimizatorių grupei priklauso ir vienas įtakingiausių šalies verslininkų Robertas Dargis, beje, ne kartą pademonstravęs ne tik nusistebėtinai menką aukštojo mokslo reikalų išmanymą, bet ir pažėręs absurdiškų insinuacijų, iš piršto laužtų kaltinimų akademinei bendruomenei. Tokie „*valstybės interesai [leiskite suabejoti] atstovaujantys*“ asmenys, regis, ir nulems Lietuvos universitetų ateitį, paklos vietinės aukštųjų mokyklų neoliberalizacijos pamatus, o vėliau ši bus įgyvendinama, pasitelkiant tokius „plastiskus“ burtažodžius, kaip būtinybė atsižvelgti į „*universitetų ir verslo bendradarbiavimo poreikius*“, „*reaguoti į darbo rinkos iššūkius*“, „*sudaryti sąlygas verslo investicijoms*“, „*didinti universitetinių institucijų konkurencingumą*“, „*skatinti aukštųjų mokyklų tarptautiškumą*“ ir t. t. Panašios frazės girdėtos ne kartą ir ne du, vieša paslaptis ir tai, kad už jų slypi tuštuma, tačiau toji tuščia retorika, suprantama, simbolizuoja „kilnius“ tikslus – atseit nesuinteresuotai rūpinamasi tokiomis neapčiuopiamomis abstrakcijomis kaip aukštojo mokslo „kokybė“, „efektyvumas“ ir pan. Ne paskutinėje vietoje ir siekis kontroliuoti tiek akademines institucijas, tiek jų bendruomenę, slopinant bet kokius savarankiško, juo labiau kritiško mąstymo židinius, nes tada, kai aukštasis mokslas paverčiamas korporatyvaus verslo įrankiu, kritiškas mąstymas

tampa ne tik nereikalingas, bet ir darosi pavojingas.

Viešojoje erdvėje ne kartą skambėjo tiek Švietimo ir mokslo ministerijos, tiek jai pavaldžių struktūrų (antai MOSTA) teiginiai, esą Europoje kone masiškai vyksta aukštųjų mokyklų susijungimas, tačiau tai pagrindžiama vos keliais iš specifinio nacionalinio konteksto ištrauktais ir nelabai įtikinamais pavyzdžiais. Pasikapsčius ministerijos interneto svetainėje, galima rasti 2016-01-22 dienos įrašą, skambiai pavadintą „Ar Lietuvai reikia universiteto, kuris patektų tarp 200–300 geriausių pasaulio universitetų?“ Ten pasakojama apie Suomijos Aalto universiteto, atsiradusio sujungus kelias aukštąsias mokyklas, svaiginančią sėkmę. Esą šios jungtuvės padėjo naujai institucijai pritraukti 200 milijonų eurų privačių lėšų, kurias dar padidino valstybė, skyrusi 500 milijonų eurų paramą. Ir kokie gi šių ekonominio pobūdžio veiksmų rezultatai? Jei tikėsime ŠMM įrašu, 27 proc. išaugo mokslinių tyrimų finansavimas iš išorinių šaltinių, 19 proc. pakilo šio universiteto mokslininkų citavimo indeksas tarptautiniuose leidiniuose, o svarbiausia, kad globaliuose QS reitinguose Aalto universitetas pasistūmėjo pirmyn net per 50 pozicijų ir 2016 m. užėmė 139 vietą.² Nieko sau pasiekimai! O jei ko nors neįtikina tokia „neįtikėtina sėkmė“, kainavusi mažų mažiausiai 700 milijonų eurų, tiems sekamos pasakėlės, kad ne mažiau „efektyvūs“ jungimosi procesai vyksta visoje Europoje. Tačiau įspūdingų pavyzdžių srautas, kuris lyg ir turėtų būti nenutrūkstamas, čia kažkodėl išsenka...

Tiems, kurie nelinke pasiduoti ministerijos valdininkų hipnozei apie garantuotą jungtinių sėkmę, siūlyčiau susipažinti su įdomiu tyrimu, kurio veikiausiai nerasime ŠMM internetinėje svetainėje, bet jį nesunku susieškoti internete. Europos universitetų asociacijos užsakymu autorių grupė parengė lyginamąją studiją apie universitetų susijungimą, joje pateikiami duomenys, apimantys aukštųjų mokyklų integravimo procesus 2000–2014 m. laikotarpiu.³ Beje, ši rimta, reprezentatyvi studija buvo parengta, gavus paramą iš Europos Sąjungos programos „Mokymasis visą gyvenimą“.

Priešingai negu vietiniai aukštųjų mokyklų tinklo optimizatoriai, universitetų sujungimą laikantys ste-

buklinga panacėja nuo visų šio sektoriaus negalavimų, todėl raginantys drastiškai mažinti jų skaičių, šio tyrimo autoriai akcentuoja visai kitus dalykus. Daugelyje šalių vykusius procesus jie suskirstė mažų mažiausiai į dvi kategorijas – vienų pobūdis horizontalus, kitų vertikalus. Pirmuoju atveju jungiasi panašaus dydžio ir pajėgumo institucijos (taip daugiausia vyko Prancūzijoje), antruoju atveju į didesnę instituciją įsilieja mažesnės (pavyzdžiui, Talino universitetas „priglaudė“ aštuonias mažesnes aukštąsias mokyklas). Tyrinėtojai atsižvelgė ir į tai, kokio tipo institucijos dalyvavo susijungime, t. y. ar jungėsi panašaus profilio, ar skirtingos įstaigos – antai Švedijoje susijungė du „*plataus profilio studijų universitetai*“, pasivadinę Linėjaus universitetu, Norvegijoje – Oslo taikomųjų mokslų ir Akerhursto technikos universitetai, Anglijoje – Edukacijos institutas (mokslo tyrimų įstaiga) tapo Londono universiteto kolegijos dalimi ir t. t.

Studijos autoriai išskiria ir kitus atvejus, kai universitetai vienijasi globaliu mastu, pavyzdžiui, Anglijos Warwicko universitetas su Australijos Monash universitetu sudarė „*globalų aljansą*“, bet išlaikė atskiras administravimo ir finansavimo struktūras.⁴ Studijos autoriai pabrėžia, kad jų išanalizuoti susijungimo atvejai nelaikytini globaliu ar juo labiau universalaus pobūdžio procesu, nes konkrečiose šalyse aukštųjų mokyklų susiliejimą padiktavo visiškai skirtingos priežastys, tuo siekiama skirtingų tikslų, keliami skirtingi uždaviniai. Antai dvi didelės Mančesterio aukštojo mokslo institucijos – Viktorijos ir Mokslo bei technologijų universitetai – 2004 m. tapo Mančesterio universitetu, tačiau tai nesusiję su jokia plataus, juoba nacionalinio masto restruktūrizacija. Suomijos valdžia, inicijavusi Aalto universiteto atsiradimą, tikslingai siekė pagerinti tarptautinius šalies akademinio sektoriaus rezultatus. Danijoje iš buvusių dvylikos universitetų liko aštuoni. Nors darant pertvarką irgi orientuotasi į tarptautiškumo didinimą, tačiau vienur į aukštąsias mokyklas įsiliejo mokslo tyrimų institutai, o kitur susijungė keli universitetai. Taigi, kalbėti apie kokį nors bendrą jungimosi vardi-klį nėra jokio pagrindo.

Lygindami įvairių šalių situaciją, tyrinėtojai nurodo, kad aukštųjų mokyklų skaičiaus kaita susijusi su labai skirtingais nacionaliniais kontekstais ir aukštojo mokslo politikos tikslais. Antai Estijoje po pertvarkos 2000–2012 m. iš 41 liko 29 aukštosios mokyklos, Vengrijoje iš 50 – 28, Kroatijoje priešingai – 2003–2006 m. atsirado trys nauji universitetai.⁴ Lietuvos aukštojo mokslo „optimizatoriai“, neturėdami jokių rimtesnių jo būklės tyrimų, remdamiesi vien MOSTA paskubomis surinktais ir pusiau apdorotais duomenimis, iš anksto paskelbė, esą liks ne daugiau kaip 5–6 aukštosios mokyklos. Tiesa, kiek studentų turės tie 5 ar 6 universitetai, kai bus įgyvendintos darbo grupės rekomendacijos, neskelbiama. Kol kas niekur nėra aptarta net ir tai, kokios problemos labiausiai slegia Lietuvos universitetus, kokius slenksčius jiems sunkiausiai sekasi įveikti. Bene vienintelis optimizatorių koziris – mažėjantis studentų skaičius, ypač Klaipėdos ir Šiaulių universitetuose. Kita vertus, šis demografiškai objektyvus mažėjimas galėtų tapti ir pozityvia paskata, kad būtų pagaliau išspręstos įsisenėjusios aukštojo mokslo bėdos, – seniai laikas peržiūrėti, kiek turime rimtų, perspektyvių, o kiek fiktyvių akademinio lavinimo programų, išsiaiškinti, kurių universitetų kurie padaliniai laiko si puikiai, gerai ar vidutiniškai, o kurie yra visiškai apmirę, todėl likviduoti. Beje, nepamirškime, kad tiek aukštųjų mokyklų studijų programas, tiek mokslo centrus periodiškai vertina užsienio specialistai, taigi, pagrindas, nuo kurio galėtume atsispirti, yra. Kita vertus, tų vertinimų duomenys labai skiriasi, todėl studentų skaičiaus objektyvaus mažėjimo tikrai nederėtų sieti su visų ir kiekvienos aukštosios mokyklos nuosmikiu...

Situacija, kai reformų imamasi paskubomis, net nenustačius tikrųjų „gangrenos“ priežasčių, yra skandalinga, tačiau Lietuvos visuomenė, kamuojama socialinės neurozės, regis, prarado gebėjimą kritiškai mąstyti, todėl tiki bet kokiais naujais fiktyvių reformų projektais, vildamasi, gal šįkart „kas nors iš to išeis“...

Jau anksčiau esu rašęs, kad aukštųjų mokyklų pertvarka neabejotinai reikalinga, tačiau anaip tol ne tokia, kokią mėginama primesti, pasitelkus pitagori-

ninkų kadaise suabsoliutintą skaičių misticizmą. Jos iniciatoriai nesidrovi atvirai blefuoti, akcentuodami, neva Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų skaičius smunka taip drastiškai, kad būtina stambinti universitetus. Ar iš tikrųjų norime, kad jie būtų stambiausi regione, net Europoje? Žinoma, tikra tiesa, kad didžiausias Suomijos Helsinkio universitetas šiuo atžvilgiu pranoksta didžiausią lietuvišką analogą – 2013 m. duomenimis jis turėjo 34 000 studentų, tačiau ar šiuo atsitiktiniu pavyzdžiu derėtų akiai sekti? Juoba kad kiti suomių universitetai gerokai mažesni, antai Aalto universitete, kurio pavyzdžiu nuolatos spekuliuojama, po sujungimo studijavo 18 000 studentų. Pasidairykime ir į kitus Europos regionus. Pavyzdžiui, Šveicarijos Ciuricho universitete 2013 m. studijavo 25 600, Federaliniame technologijos universitete – 15 000, Ženevos universitete – 14 800, Bazelio – 11 000, Fribūro – 9 800, Berno taikomųjų mokslų universitete – vos 6 700 studentų. Kodėl visus šiuos neprastai funkcionuojančius, Europoje gerai žinomus universitetus žūtbut norima pralenkti studentų skaičiumi, sveikam protui sunkoka suvokti. Ginčų įkarštyje nepamirškime, kokių fiasko kadaise baigėsi Sovietų Sąjungos ambicija pagaminti didžiausią ir sunkiausią pasaulyje traktorių...

Dar miglotesnė, tačiau įkyriai peršama mintis, esą Lietuvoje pernelyg daug žmonių studijuoja universitetuose, kitose aukštosiose mokyklose. Jokie tarptautiniu mastu žinomi duomenys tokio fakto nepatvirtina. Pasaulyje pirmauja Kanada – ten studijuoja 6 proc. šalies gyventojų, Pietų Korėjoje studijuojančiųjų skaičius sudaro 5,6 proc., Austrijoje – 5,5 proc., Jungtinėse Valstijose – 5,3 proc., Suomijoje – 4,1 proc., Ispanijoje – 4 proc. Lietuvos tarp pasaulio lyderių nėra.

Kad į mūsų šalies universitetus patenka nemažai asmenų, kurie nepajėgūs įveikti aukštojo mokslo karTELės, kad stojančiųjų balai pernelyg žemi, neverta net ginčytis, bet čia jau visai kita problema, jos išspręsti tikrai nepadės jokia skaičių misticizmu grindžiama tinklo optimizacija. Deja, rimtai, atsakingai svarstyti šio klausimo kol kas neketinama. Prie jo grįšiu kiek vėliau, o kol kas pasižvalgykime, kaip aukštojo mokslo ateitimi susirūpinusios valstybinės institucijos remia

aukštojo mokslo sektorių. Juk jeigu norima, kad aukštojo mokslo lygis būtų iš tikrųjų aukštas, derėtų į jį atitinkamai investuoti (tą rodo ir Aalto pavyzdys).

Deja, tarp šalių, kurios aukštajam mokslui skiria didžiausią bendrojo vidaus produkto dalį, Lietuvos nėra. Pirmąją vietą šioje srityje užimanti Norvegija skiria 9 proc., Danija – 7,7 proc., Islandija – 7,6 proc., Švedija – 6,8 proc., Belgija 6,5 proc., Naujoji Zelandija – 6,4 proc., Suomija – 6,1 proc., Izraelis – 5,9 proc., Estija ir Airija – po 5,7 proc. O kiek skiriame mes, taip „nuoširdžiai“ griebęsi tinklo optimizacijos? Atsakymo į šį klausimą tegul paieško patys skaitytojai.

Žinomas žurnalistas ir publicistas Rimvydas Valatka, atsakydamas į *Kultūros barų* anketos klausimus, prieš pora metų rėžė, neva Lietuvos „universitetai daugeliu atvejų tėra šėrykla profesūrai, atgyvenusiai savo laiką ir praradusiai svarbą“.⁶ Suprask, ten dirbantys net aukščiausios kvalifikacijos dėstytojai nei dėsto, nei mokslinius tyrimus vykdo, tik pelnosi iš valstybės kišenės. Jei taip samprotautų koks nors menkai išsimokslinęs, gal net aukštojo mokslo diplomo neturintis reporteris, į tokius svačiojamus būtų galima numoti ranka, bet kai tokį vertinimą pateikia vienas viešojoje erdvėje labiausiai žinomų, visuomenės nuomonę formuojančių žurnalistų, Nepriklausomybės akto signataras, tokio teiginio negalima nuleisti negirdomis. Gerų ir prastų mokslininkų, dėstytojų yra kiekvienoje šalyje, o prašalaičių pasitaiko net ir aukščiausią reitingą pasaulyje turinčiuose universitetuose, pavyzdžiui, tokių, kaip liūdnai pagarsėjęs „skotofobino“ kūrėjas iš Harvardo. Tačiau mūsų plunksnos meistras problemą, susijusią su dėstyto ir mokslo tyrimų lygiu bei atlygiu už juos, apverčia aukštyn kojomis. Beje, Švietimo komitetas prie LR trišalės tarybos neseniai paviešino duomenis, kiek vidutiniškai uždirba universiteto dėstytojas Lietuvoje. Jeigu remsimės jais, diskutuodami apie aukštojo mokslo reikalus, nuo vėblenimų apie profesorių „šėryklas“ teks pereiti prie niūrių pastabų apie chronišką šio sektoriaus bado dietą. Vilniaus universiteto darbuotojai vidutiniškai uždirba 700,27 euro, Kauno technologijos universi-

teto – 867,82 euro, Vilniaus Gedimino technikos universiteto – 835 eurus, Lietuvos edukologijos universiteto – 620,34 eurus, Klaipėdos universiteto – 601, 01 euro ir t. t. Kažin ar tokiems „dosniems“ atlygiams tin-ka „šėryklos“ metafora... Gerokai adekvačiau būtų kal-bėti apie tai, kad iš universiteto dėstytojų Lietuvoje rei-ka laujama tokių rodiklių kaip Harvarde, bet mokama jiems nė kiek ne daugiau negu Kaliningrade... Tačiau ir tai dar tik ledkalnio viršūnė, kurios nenori pastebėti tinklo optimizacijos kryptimi ryžtingai plaukiantis Lietuvos švietimo politikos *Titanikas*.

Visiškai nenuostabu, kad, užuot įvardijus ir sprendus realias aukštojo mokslo problemas, rūpinamasi, kaip užtikrinti institucijų ir bendruomenių valdymo kon-trolę, kaip tenkinti verslo struktūrų, staiga ėmusių ir atkreipusių dėmesį į aukštąjį mokslą, interesus.

Tokios „smulkmenos“, kaip chroniškai negaluojan-ti vidurinio mokslo grandis, persmelkta smurto ir paty-čių kultūros, kasmet išleidžianti vis daugiau neįtikėti-nai siauro akiračio, menko raštingumo, jau nekalbant apie kultūrinį išprusimą, absolventų, kurie gyvenimą vertina vien pelno ir nuostolių, t. y. vien ekonominė-mis, kategorijomis, kažkodėl nebado akių nei prem-jerui, nei švietimo ir mokslo ministrei... Kad baigia-mosios pastabos nebūtų tušti žodžiai, pridursiu kelias ištraukėles iš Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos aprobuoto ir rekomenduoto mokyklinio vadovėlio. Štai Elenos Palubinskienės ir Giedrės Če-paitienės parengtame lietuvių kalbos vadovėlyje, skir-tame 7 klasės moksleiviams, ugdyti paaugliams pasi-telkiami tokie į sveikos nuovokos rėmus netelpantys pavyzdžiai:

„Sutinku anądien gatvėje vaikystės draugą ir bai-siausiai nustembu – toks (sulyso), (pajuodo), (apšepo) visas. Seniai buvau jį (matė), todėl pasiteiravau, kur jis (dirba), kaip (gyvena). Įsikalbėjome. Supratau, kad tai žmogus, beviltiškai (nusivylė) ir politika, ir draugais, ir gyvenimu, niekur (nemato) jokios prasmės. Kai aš pa-priekaištavau, kodėl niekada (neužaina) pas mane, gal galėčiau kuo nors padėti, staiga jis man ir sako:

– Gerai, nubėgu į garažą ir, (užsipylė) benzino, tuo-jau (atidums) pas tave...

Aišku, prašys pinigų, o jeigu neduosiu, jis tik čirkšt degtuką – ir liepsnoja. Jam tai viskas vis tiek, iš kalbos supratau, o man ir butas gali supleškėti...“

Čia pat priduriama ir „originali“ užduotis: „Sukur-kite vaizdelio pabaigą.“

Tame pačiame vadovėlyje yra ir daugiau minties „perlų“. Štai vienas, raginantis atpasakoti istoriją da-lyvine kalba, įrašyti praleistas raides ir sudėti trūksta-mus skyrybos ženklus, skamba taip:

„Sūnus (rado) penk_sdešim litų ir smagiai (pasi-linksmino) o paskui (pasigyrė) tėvui.

Šis jam (pasakė)

– Blogai sūnau reikėjo atiduoti policijai – būt_tave pagyr_, teisingu žmogum pavadin_. O dabar kaip gal-vos apie tave.

Taip jau (atsitiko), kad antras radinys (buvo) penk_sdešimt tūkstančių. Sūnus (nuskubėjo) į policiją gelbėt radusiojo reputacijos.

Tėvui vėl (nepatinka) jis vėl (bara) sūnų

– Tam, kuris turi penk_sdešimt tūkstančių, nesvar-bu, ką apie jį kiti galvoja.“

Tarkime, septintokas viską taisyklingai atpasakos dalyvine kalba, įrašys praleistas raides, sudės trūks-tamus skyrybos ženklus, tačiau ką jis įsidės į galvą iš tokio „moralo“?

Na, bet kam gi rūpės šis niekingi „menkniekiai“, kai esminis dabartinės švietimo politikos tikslas toks kil-nus – optimizuoti aukštųjų mokyklų tinklą... ■

¹ Galios arogancija ir neoliberali universitetų kontrolė. *Su australų sociologe Raewyn Connell kalbasi Almantas Samalavičius. Kultūros barai.* 2017, nr. 3, p. 3.

² <http://www.smm.lt>

³ Enora Bennetot Pruvot, Thomas Estermann and Peter Mason. Define The-matic Report; University Mergers in Europe. Brussels, Belgium: *European University Association*. 2015.

⁴ Ten pat, p. 10.

⁵ Ten pat, p. 15.

⁶ Rimvydas Valatka. *Kultūros barai*. 2015, nr. 6, p. 4.

⁷ Elena Palubinskienė, Giedrė Čepaitienė. *Lietuvių kalba. Vadovėlis VII klasei.* Antroji knyga. Kaunas: Šviesa. 2007.

AUKŠTASIS MOKSLAS, PAVERSTAS PELNO SIEKIANČIA INDUSTRIJA

*Su lenkų aukštojo mokslo ekspertu
Mareku WILCZYNSKIU
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Habilituotas humanitarinių mokslų daktaras Marekas Wilczynskis yra Gdansko universiteto anglistikos ir amerikanistikos departamento profesorius, dėsto Varšuvos universiteto Amerikanistikos studijų centre. Yra stažavęsis ir dirbęs mokslinį darbą Brown ir Harvardo universitetuose (JAV), skaitęs viešas paskaitas Europos ir Amerikos aukštosiose mokyklose. Trijų stambių mokslo veikalų ir daugiau kaip septyniasdešimties akademinių straipsnių, paskelbtų Lenkijoje ir užsienio šalyse, autorius. Be to, dirba aukštojo mokslo ekspertu valstybinėse šalies institucijose.

Su profesoriumi Wilczynskiu kalbėjomės apie globalias aukštojo mokslo kaitos tendencijas, palietusias ir mūsų regioną.

Almantas Samalavičius. *Socialiniai mąstytojai teigia, kad pastaruoju metu keliuose kontinentuose vykdomą aukštojo mokslo plataus masto pertvarką galima sieti su neoliberalios ideologijos įsigalėjimu viešojoje sferoje. Kokį poveikį šie procesai daro Lenkijos aukštojo mokslo sistemai?*

Marek Wilczynski. Dabartinė ultrakonservatyvi nacionalistinė Lenkijos valdžia, regis, kvestionuoja individualizmo dogmą ir turbokapitalizmą, kuri taip mėgsta neoliberalai. Tačiau tai šiek tiek klaidina. Iš tikrųjų Plėtros, Švietimo, Tyrimų ir aukštojo mokslo ministerijos iki šiol sutaria, kad pagrindinis, jei ne vienintelis švietimo sistemos tikslas – rengti kvalifikuotą, efektyvią darbo jėgą ekonomikai, integruotai į tarptautinę gamybos ir paslaugų rinką. Todėl humanitariniai mokslai nuvertinami, o iš socialinių mokslų tikimasi, kad jie funkcionuos kaip įvairių verslo sričių priedėlis ir, žinoma, rems valstybės ideologiją.

Beveik visur universitetai verčiami veikti „efektyviai“, tarsi jie būtų institucijos, kurios veidrodžio principu atspindi rinkos mechanizmus. Kokią įtaką ši tendencija daro Lenkijos aukštajam mokslui? Kodėl šią keistą pertvarką, iš esmės ardančią viešojo gėrio pamatus, palaiko visos politinės partijos, nors atstovauja neva skirtingoms ideologijoms?

Iš aukštojo mokslo institucijų tiek Lenkijoje, tiek kitose Rytų Europos šalyse pirmiausia tikimasi, kad jos taps ekonomiškai „efektyvios“ ir neš pelną, matuojamą finansinėmis kategorijomis. Todėl visose akademinės veiklos programose ar ataskaitose būtinai yra skyrius, apibrėžiantis „bendradarbiavimą su pramonės ir kitomis verslo institucijomis“. Didieji grantai („tikri pinigai“) išdalijami komandoms, plėtojančioms eksperimentinį mokslą, o humanitariniai ir socialiniai mokslai marginalizuojami. Be to, vis sunkiau įrodyti, kad humanitarinių mokslų srityje ne viską galima konvertuoti į

„taškus“, susijusius su publikacijomis žurnaluose, kurie įtraukti į visokiausius „sąrašus“. Lenkijoje rašyti monografiją dabar nebėra prasmės, nes už ją skiriama nuo 20 iki 25 taškų, t. y. tiek pat, kiek už penkis straipsnius, paskelbtus mokslo periodikoje.

Viena iš priežasčių, kodėl tokį požiūrį remia skirtingos valdančiosios partijos, – tiek prieš kurį laiką Lenkiją valdę liberalai, tiek dabar valdantys radikalūs nacionalistai, – yra nevisavertiškumo kompleksas, siekis trūks plyš pakliūti į visokius akademinį institucijų „Šanchajaus reitingus“ – tai laikoma didžiulių, jei ne pačiu didžiausiu pasiekimu. Tačiau problema ta, kad sričių, kurios susijusios su technologijomis ir jų taikymu, tyrimams reikia didžiulių resursų, o jais nedisponuoja nei valstybė, nei privatus verslas (būdamas silpnas, jis suinteresuotas kuo greičiau gauti pelną). Todėl jauni mokslininkai vis dažniau išvyksta iš šalies, darbo galimybių ieško užsienyje. Didesnioji dalis humanitarų, beje, labai menkai apmokamų, gali skirti vis mažiau laiko apmąstymams ir tų potencialiai originalių savo apmąstymų rezultatams užrašyti. Be to, Lenkijoje bent jau pastaruosiu metu didžiuma humanitarinės srities grantų (o kitokių net nėra) padalijami tiems mokslininkams, kurie pritaria valdančiųjų ideologijai, nors ji didžiąja dalimi kertasi su dabartinėmis tarptautinio mokslo kryptimis.

Pasak aukštojo mokslo analitikų, akademinio sektoriaus pavertimą preke lydi beprecedentiška biurokratizacija. Kuo paaiškintumėte šį keistą paradoksą? Kokį poveikį tai daro tiek individualiam profesorių ir tyrėjų darbui, tiek pačioms institucijoms?

Biurokratizaciją galima paaiškinti racionaliai. Pirmiausia, tai galios instrumentas, o galia, kuri leistų kontroliuoti individualius mokslininkus ir akademines institucijas, nori turėti tiek universitetų administracija, tiek Tyrimų ir aukštojo mokslo ministerija. Antra, mąstoma kiekybinėmis kategorijomis, o skaičiai siejami su objektyvumu. Kita vertus, ekspertų taikomos kokybinio vertinimo procedūros laikomos nepatikimomis, nes baiminamasi asmeninių ryšių, kai, reikalui esant, skubama padėti „nelaimės ištiktam“

draugui. Nuolatinis ataskaitų rašymas, formų pildymas atima daug laiko, kartu daromas didelis psichologinis spaudimas. Įnirtingai remiami prie sienos kuo skubiau užpildyti anketas, mokslininkai rečiau linkę analizuoti pačią sistemą, siūlyti alternatyvas, protestuoti prieš biurokratiją. Tokiomis sąlygomis atrodo geriau būti jos pusėje, juk būtent ji kontroliuoja įvairius „malonių“ šaltinius.

Viena svarbiausių universiteto funkcijų buvo ir turėtų būti dėstymas, tačiau jis vis labiau nuvertinamas, mat kiekybiškai jo išmatuoti neįmanoma. Aišku, galima išmatuoti studento žinių, apsiskaitymo lygį, tačiau kaip išmatuoti asmens brandą studijų metais, kritiško savarankiško mąstymo įgūdžius, bendresnę kultūrinę išprusimą? Kaip universitetai ugdyt piliečius, kritiškai mąstančias asmenybes, jei dėstymas darosi vis mažiau svarbus?

Iš tikrųjų manoma, kad dėstymas gerokai mažiau svarbus negu „bendradarbiavimas su pramone“ ar publikacijos. Jį nuvertino ne tik neoliberalai, bet ir ankstesnė politika. Šiuo metu dėstymas reliatyviai reikšmingas tik dėl dviejų priežasčių: pirma, akademinės institucijos užtikrina studentų užimtumą, o tai mažina nedarbo lygį, antra, jos rengia specializuotą darbo jėgą pramonei ir paslaugų industrijoms, tokioms kaip IT sektorius, verslas, viešieji ryšiai, medijos ir t. t. Patys studentai tiki, kad universitetas egzistuoja vien dėl to, jie ateina studijuoti, kad gautų profesinį treną, pritaikytą specifinėms darbo vietoms užimti. Didžiuma jų niekina „nenaudingus“ dalykus, o dar blogiau, kad žinias tapatina su informacija, siekdami paprasčiausiai įgyti tam tikrą kiekį duomenų, užuot mokęsi, kaip kritiškai juos interpretuoti.

Iš tikrųjų tai net ne jų kaltė. Tiek pradinis, tiek vidurinis lavinimas jau seniai skiepija nuostatą, kad svarbiausia įsisavinti duomenis, ugdo nekritišką paklusnumą autoritetui. Dabar, kai daroma nauja Lenkijos švietimo sistemos reforma, nepaisydami dėstytojų ir studentų protestų, reformatoriai siekia sustiprinti tų dalykų, kuriuos labiausiai vertina visuo-

menė, kontrolę, kad būtų užtikrintas galios tęstinumas. Ir tą daryti sekasi! Juk dauguma studentų yra pasyvūs, nesidomi politika, esą tai kažkas „bjauraus“, nereikšmingo, palyginti su „tikru gyvenimu“, kuris redukuojamas iki ekonominės sėkmės. Tai šokiruoja tuos, kurie gerai pamena *Solidarność* ir Nepriklausomos studentų sąjungos (NZS) laikus, kai šios organizacijos sukėlė streikus visoje Lenkijoje, protestuodamos prieš komunistinį režimą. Nedidelė dabartinių studentų dalis, kuriems politika vis dar rūpi, dažniausiai yra konservatyvūs nacionalistai, o kritiškai mąstančios asmenybės sudaro visiškai mažą, įtakos nedarančią grupelę. Lenkijos universitetams nepavyko parengti ir išlavinti piliečių, gebančių atsakingai gyventi demokratiškoje visuomenėje, juo labiau nėra pagrindo tikėtis, kad artimiausiu metu situacija iš esmės pasikeis į gera. Turiu pripažinti, kad tai ir mano, trisdešimt ketverių metų patirtį turinčio dėstytojo, asmeninis pralaimėjimas.

Žlugus komunistiniam režimui, įvairiose Rytų ir Vidurio Europos šalyse mėginta kurti privačių universitetų tinklą, privatizacija laikyta vieninteliu daugelio socialinių problemų sprendimo būdu. Lenkijoje pastaraisiais dešimtmečiais privatūs universitetai dygo kaip grybai po lietaus. Ar privačios institucijos daro kokią nors įtaką akademinėi sistemai?

Žalia šviesa, Lenkijoje uždegta privačioms akademiniams institucijoms, daugeliu atvejų baigėsi katastrofiškais rezultatais. Šiuo metu yra beveik 400 privačių aukštųjų mokyklų, didžioji jų dalis siūlo bevertes programas ir „tuščius“ akademinius laipsnius. Vos keletas tokių mokyklų, pavyzdžiui, Kosminskio universitetas, Socialinių ir humanitarinių mokslų universitetas Varšuvoje, dar viena kita aukštoji mokykla didžiuosiuose miestuose pasiekė iš tikrųjų aukštą akademinį lygį. Tačiau dauguma tėra „fabrikai“, gaminantys absolventus, kurie susimoka už diplomus ir tikisi lengvai pasiekti iliuzinės sėkmės. Audringa privataus sektoriaus raida demoralizavo tiek dėstytojus, tiek studentus. Dauguma prastai apmokamų asistentų ir docentų ėmė dėstyti privačiose mokyklose dėl papildomo uždarbio, puikiai

žinodami, kad moko studentus, kurie tiesiog nepajėgūs rimtai studijuoti. Matyt, visus tai tenkina, nors darbdaviai nelabai nori samdyti absolventų, baigusių įtartinos reputacijos mokyklas.

Kokios dabartinės aukštojo mokslo tendencijos yra pačios pavojingiausios ir kaip sukurti joms bent šokią tokią atsvarą?

Lenkijos aukštojo mokslo sistema atsidūrusi kryžkelėje. Tyrimų ir aukštojo mokslo ministerija peržiūri kone kiekvieną segmentą, o galutinį sprendimą rudens priims vyriausybė ir parlamentas. Ministras aiškiai pasakė, kad siekia esminės „revoliucijos“, kuri pakeistų viską, pradedant nuo universitetų administracijos statuso, institucijų finansavimo, baigiant akademinės karjeros laiptais ir studentų skaičiumi. Kol kas yra trys tos „revoliucijos“ juodraščiai, kuriuos parengė mokslininkų komandos, atstovaujančios tiek valstybinėms, tiek privačioms akademiniams institucijoms. Lenkijos mokslų ir humanitarikos kongresas, kuris vyks Krokuvoje birželio mėnesį, vieną iš jų pasirinks kaip pokyčių pagrindą. Ankstyvą rudens ministras pateiks naują Aukštojo mokslo įstatymo projektą.

Pagal visas tris versijas universitetai suskirstomi į tyrimų centrus, tyrimų ir studijų mokyklas bei ugdymo padalinius. Tik keletas akademinų institucijų (veikiausiai Varšuvos, Jogailaičių universitetas Krokuvoje, Poznanės universitetas, dar du ar trys mokslo ir technologijų universitetai) gaus priešakinių, todėl gerai finansuojamų, tyrimų centrų statusą, kiti bus suskirstyti į antrarūšes įstaigas, provincijos bendruomenės mokyklas. Vroclavo, Gdansko, Katovicų, Liublino, Lodzės universitetai, ką jau kalbėti apie ne per seniausius įsteigtus universitetus Ščecine, Bialystoke ar Bydgoščiuje, degrados tiek vietinio kultūros kapitalo, tiek akademinės pažangos požiūriu. Galima neabejoti, kad varžybose dėl grantų, kuriuos skirsto Nacionalinis tyrimų ir plėtros centras ar Nacionalinis mokslo centras, jų šansai bus labai menki.

Kalbant apie universitetų autonomiją ir administraciją, panašu, kad universitetus valdys ne rektoriai su akademinės bendruomenės ir studentų išrinktais se-

natais, – už juos aukštesnės bus Patikėtinių tarybos. Jose darbuosis vietos politikai, verslo atstovai, kiti „socialiai patikimi asmenys“, vadovaujami prezidentų, kuriuos išsirinks pačios tarybos konkurso būdu. Iš esmės tai reikš akademinės autonomijos pabaigą – tiek dėstytojai, tiek studentai nebeturės jokios įtakos rinkimams, senatų ir rektorių vaidmuo veikiausiai taps grynai dekoratyvus. Be to, tikimasi, kad universitetuose sumažės fakultetų skaičius, o tai reiškia, kad Kalbų, Istorijos, Socialinių mokslų fakultetai bus sujungti, taupant lėšas.

Aukščiausia akademinės karjeros pakopa, sekant JAV klestinčiu pavyzdžiu, bus daktaro laipsnis. Valsitybinė profesūra, kurią dabar teikia Centrinis akademinių laipsnių komitetas ir valstybės Prezidentas, bus panaikinta kartu su podaktarine „habilitacija“, XX a. pradžioje perimta iš vokiškos akademinės sistemos. (Svarstoma ir kita galimybė – „habilitaciją“ suteiktų rektorius, o tai nusmukdys jos prestižą.) Pati kadencijos kaip nuolatinio įdarbinimo idėja veikiausiai bus atmesta, ją pakeis trumpalaikės sutartys, kurių atnaujinimas priklausys nuo tyrimų pažangos vertinimo kas trejus ar ketverius metus. Tik tie prie pensinio amžiaus (penkeri metai iki atsistatydinimo) artėjantys profesoriai, kuriuos nominuos pats universitetas, galės tikėtis, kad neišlėks iš darbo. Taigi, psichologinis spaudimas dėstytojams labai padidės.

Studentų (bakalaurų, magistrų, daktarų) skaičius mažėja. Du dešimtmečius raginta priimti kiek galima daugiau studentų – tai priklausė nuo turimų resursų ir dėstytojų skaičiaus. 2017 m. sausio mėnesį ministras pakeitė algoritmą, reguliuojantį akademinių institucijų finansavimą iš valstybės biudžeto, – dabar jis palankesnis toms aukštosioms mokykloms, kuriose dėstytojui tenka mažiau studentų. Daugelis aukštųjų mokyklų susidūrė su finansinėmis problemomis, nes per trumpą laiką neįmanoma sumažinti studentų skaičiaus. Tai bus galima padaryti tada, kai į universitetus jau priimti studentai baigs studijas, truncančias ne mažiau kaip dvejus metus.

Žvelgiant apibendrintai, siūlomi pokyčiai yra gana grėsmingi. Kol kas ministerija ignoruoja ir kri-

tiką, ir tokių institucijų kaip Lenkijos akademinių mokyklų rektorių konferencija, Lenkijos humanitarinių mokslų krizės komitetas perspėjimus. Kaip ir komunistiniais laikais, visas viešinimo procesas yra iliuzinis – valdžiai reikia tik įvaizdžio, esą viskas vyksta, paisant „akademinių sluoksnių“ nuomonės, kuri, nors ir išsakoma, bet į ją vis tiek neatsižvelgiama. Vis dėlto nepanašu, kad universitetai imtų protestuoti. Akademikai labai susiskaldę, o studentams aukštojo mokslo sistemos ateitis nerūpi, jie domisi tik tuo, kas vyksta čia ir dabar, t. y. savo asmenine karjera ir trumpalaikė nauda. Politinė akademijos kontrolė atrodo neišvengiama, o „gerųjų pokyčių“, kuriuos propaguoja ministerija, privalumai labai abejotini. Be to, didėjanti Lenkijos visuomenės ksenofobija neleidžia tikėtis, kad padaugės studentų, atvykstančių iš kitų ES šalių. Rasistiniai išpuoliai prieš juodaodžius jau nėra tik atsitiktinio pobūdžio, tiesa, iš Ukrainos atvykstantiems studentams (jų dabar yra apie 40 000) nekyla problemų, bendraujant su bendraamžiais lenkais.

Garsusis amerikiečių sociologas Thorsteinas Veblenas 1918 m. išdėstė teiginį, kuris šiandien skamba pranašiška: *„Bandymas paversti universitetus efektyviai veikiančiomis mokymo seminarijomis neišvengiamai bus neefektyvus, kol manysime, kad jo dydis, ginčytina kontrolė ir verslo principais grindžiamas administravimas yra vienintelė sveiko proto diktuojama taisyklė, kuria privaloma remtis, vykdant bet kokią veiklą. Seniai žinomas, sveika nuovoka grindžiamas mąstymas sako, kad žinios kaip tikslas yra vertesnės už verslą, tačiau varžoviško verslo darbiniai įpročiai suformavo tokią proto būseną, kuri netoleruoja nieko kito, nepripažįsta jokios taisyklės, jeigu ji nėra tikra varžoviškos įmonės parodija.“*

Dabartinė situacija Lenkijoje jau pademonstravo ir kuo toliau, tuo labiau demonstruos, kad neoliberalų universiteto modelį galima kuo puikiau suderinti su siauru nacionalizmu ir ultrakonservatyvumu, kuris kertasi su pažangiais modernaus pasaulio pokyčiais.

Dėkoju už pokalbį.

■

Apie autorių.

Habilituotas filosofijos daktaras Piotras Nowakas yra Bialystoko universiteto filosofijos ir socialinės teorijos profesorius, dėsto ir Varšuvos universitete. Garsaus lenkų mąstytojo profesoriaus Cezary’o Wodzinski’o mokinys įsteigė ir redaguoja visoje Lenkijoje žinomą filosofijos ir kultūros žurnalą *Kronos*, rengia ir leidžia įspūdingą intelektualinės literatūros seriją. Užuoat atsakęs į keletą pateiktų klausimų, profesorius Nowakas pasiūlė *Kultūros barams* paskelbti trumpą dalykišką jo monologą, atskleidžiantį, kaip esmingai pakito tiek Lenkijos, tiek kitų Vidurio Rytų Europos šalių universitetai.

Piotr NOWAK

MAŠTYMAS ANAPUS UNIVERSITETO SIENŲ

Sunerimęs dėl tylos, kuri stodavo, kai savo studentų paklausdavau, kokios yra jų mėgstamiausios knygos, anksčiau pridurdavau: „Juk žinote didįjį čekų kilmės vokiečių rašytoją Kafką, politinį ir religinį rusų mąstytoją Dostojevskį, ar ne?“ Šis klausimas sukeldavo juoką. Šiandien jau niekas nebesijuokia. Išvada liūdna ir paprasta: studentai knygų nebeskaito, žinias pakeitė informacija. Knygas išstūmė internetiniai studijų gidai, didieji vardai nieko nebereiškia. Nenorėčiau dėl to kaltinti studentų – tokia situacija susiklostė dėl „liberalaus“ ir „atviro“ dėstytojų požiūrio. Pateiksiu pavyzdį: mano kolegų universitete, rūpindamiesi, kad studentams būtų patogiau, dažniausiai kopijuoja ir skenuoja ištraukas iš knygų, kurias studentams reikia perskaityti. Tokios praktikos nepripažįstu. Toks elgesys kaip tik ir įtvirtina daugelį ydingų, destruktivių įpročių. Neketinu taip elgtis, tačiau ne vien todėl, kad pirmų metų magistrantas – buvęs vakarykštis ketvirto kurso bakalauras – tikrai turėtų žinoti, kur yra universiteto ar kuri nors kita

biblioteka. Nepritariu tokiai praktikai, nes, būdamas akademinį dalykų dėstytojas, norėčiau, kad didžiajai Vakarų tradicijai priklausančios knygos būtų skaitomos nuo pradžios iki galo. Esu leidėjas, savo kailiu patyręs, kad studentams trūksta įgūdžių pirkti knygas, jie jau nesistengia būti inteligentiški, apsiskaite žmonės, todėl tenkinasi skyrių ir dalių kopijomis. Šiandieninis studentas nemato jokio reikalo pirkti knygų, nes laiko skaitymą kažkuo, kas nėra *cool*. Užuoat skaitę, jie spusteli „pelę“, „googlina“ ir kopijuoja. Būti intelektualiam nebemadinga. Tai neuždirba pinigų. Nesuteikia ir prestižo. Mane persekioja mintis, kad studentai iš akademinio dialogo partnerių virto neraštingais trogloditais. Darosi vis sunkiau sudominti juos kokia nors tema, kuriai nenaudojamas *powerpoint*, vaizdeliais paverstos sąvokos ar sakinių stulpeliai, projektuojami ekrane. Jie nesuvokia, kaip galima apsieiti be viso to. Mokytis jiems pernelyg sunku ar pernelyg nuobodu. Jie tokie nebrandūs, kad vis labiau primena vaikus. Ne vieną kartą pastebėjau,

kad sąvokos „gėris“ ir „blogis“ jiems atrodo tik pasirinkimo reikalas, dalykai, dėl kurių galima tiesiog susitarti tarpusavyje. Tokie studentai vėliau ateina ir į mano paskaitas. Manau, viskas, ką pasakojau, jiems atrodo ne mažiau abstraktu, negu Tretjakovo galerijoje kabantys paveikslai, apžiūrinėjami tiesiog šiaip sau, be jokio išankstinio pasirengimo. Suprantama, esame laisvi žmonės, kiekvienas gali žiūrėti į ką tik nori, tačiau nieko neišmanydami nesuvoksime, ką norėjo pasakyti autorius, labiau grožėsime paveikslų rėmais, na gal dar poros šimtmečių senumo realistiniais vaizdais, XX a. tapybos koloritu. Todėl raginu studentus, kad studijuotų namuose, ieškotų savęs ir atpažintų save filosofijos, literatūros kūriniuose, kituose menuose. Tokia veikla reikalauja laiko, tačiau tik ji turi vertę.

Ne per seniausiai žengtas žingsnis, kaip pagelbėti studentams-trogloiditams, niekinantiems savižiną. Atliepdami laiko dvasią, suteikė pagalbą Tyrimų ir aukštojo mokslo ministerijos biurokratai – buvo išleista profesoriaus Andrzejus Krasniewskio parengta instrukcija, pavadinta „Kaip rengti programas pagal Nacionalinę aukštojo mokslo struktūrą“. Ji skirta akademiniams dėstytojams, kurie, kaip tikimasi, dėstys pagal šią instrukciją. Mane labiausiai stulbina toks sakinytis: „*Lavinimo akademinėje institucijoje rezultatai neturi atspindėti dėstytojų lūkesčių ir ambicijų, veikiau jie turi atspindėti tą lygį, kokį pasiekia mažiausiai pažangus* [išskirta mano – P. N.] *studentas, kuriam suteikiamas aukštojo mokslo diplomas.*“ Tokio požiūrio šalininkai teigia, esą tai nenuleis išsilavinimo kartelės, tiesiog rezultatus pertvarkys taip, kad jų pasiekti galės ir mažiausiai pažangūs asmenys. Įsivaizduokime tokį rezultatų aprašymą jau konkretnėje situacijoje, pavyzdžiui, „moderniosios filosofijos“ kursą išklauses studentas geba suvokti, apibrėžti ir apibūdinti svarbiausias moderniosios epistemologijos temas ir problemas. Mano klausimas štai toks: ką reiškia „Transcendentinės etikos“, kuria prasideda „Grynojo proto kritika“, skaitymas? Ar šio teksto interpretacija atspindi mano lūkesčius ir ambicijas, kaip sako Krasniewskis, ar šis tekstas tiesiog priklaus-

so privalomiems trečio kurso filosofų skaitiniams? Ar jis galiausiai atitinka „*lavinimo rezultatus*“, kaip juos apibrėžia minėta instrukcija? Jeigu taip, tada mažiausiai pažangūs studentai – žinau tą iš ilgametės dėstyimo praktikos – tikrai nepajęs to įsisavinti. Lavinimo lygmens pertvarkymas iš tikrųjų reiškia, kad lavinimo kokybė smuks, žinias pakeis informacijos rinkiniai, kurie gali būti naudingi dabartinėje darbo rinkoje. Tokia vertinimo sistema yra neigtyvi, nes akademinis dėstymas pertvarkomas taip, kad atitiktų jau net ne vidutinio, o mažiausiai pažangaus – t. y. visiškai negebančio studijuoti – asmens lygį. Krasniewskio pasiūlymai yra beprecedentinis bandymas remtis neigtyviu vertinimu. Iki šiol buvau įpratęs remtis geriausiais, protingiausiais studentais. Dabar man liepiama tą praktiką baigti. Esu verčiamas organizuoti varžybas, kas grupėje yra didžiausias idiotas, didžiausia savo nesugebėjimo auka, nes kaip tik pagal jį turėsiu parengti kurso dėstyimo programą. Tai peržengia sveiko proto ribas.

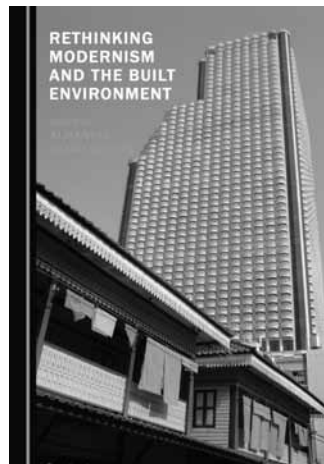
Senasis universitetas buvo vieta, kur praeitis nurodydavo ateitį per dabartį. Šiandien tai nebereikalinga, juo labiau kad ir nebeįmanoma, nes universitetas turi paisyti tik dabarties, o labiausiai – rinkos su siaurais materialistiniais jos tikslais, reikalavimų. Universitetų valdymui patys mokslininkai jau nebedaro jokios įtakos, šias pareigas perėmė verslas ir administracija. Paklusnumas ir kritiškumo stoka tapo naujais vertiniais mokslininko bruožais. Šūkis *Sápere aude* – išdrįsk mąstyti, – buvęs toks reikšmingas Kanto laikais, nugrūstas į tamsiausią kertę. Kadangi mano darbas priklauso nuo įvairiausių vertinimų, kodėl turėčiau kelti pavojų pačiam sau? „*Visur aplink*, – rašo Kantas, – *girdžiu įsakymus: nemąstyk! Karininkas liepia: Nemąstyk! Treniruokis! Finansininkas liepia: Nemąstyk! Mokėk! Kunigas liepia: Nemąstyk! Tikėk!*“ Šiandien *nemąstymas* yra didžioji mokslininkų nuodėmė. Kaip išvengti administratorių ir verslo apgulties? Dalis akademikų, baimindamiesi tapti bedarbiais, dalis nuogąstaudami, kad praras gerai apmokamą darbą, slapstosi pakampiuose, kiti šiek tiek priešinasi, apsimesdami, esą nesuprato nurodymų, arba dar blogiau – ima kal-

bėti apie moralinį savo pranašumą, nors administratoriams tai kelia ironišką šypsena. Viskas – pirmiausia „laisvė“ ir „galia“ jau pastatyta ant kortos. Kadaise universitetai buvo tikrieji laisvės židiniai, bet per šimtmečius palaipsniui ją prarado, perleisdami politikams (lygia greta ir Bažnyčiai). Šiandien laisvės beveik nelikę – ji išmainyta į kitas gėrybes, pavyzdžiui, į akademinį turizmą. Tai liga, bet ar yra kuo ją gydyti?

Mano įsitikinimu, tradicinis universitetas miręs ir nevertėtų lavono gaivinti. Priešingai – reikia pasirūpinti, kad jis būtų kuo greičiau palaidotas. Bolonijos reforma, kitos europinės pastarojo meto reformos prie to esmingai prisidės. Mąstymas pasitraukė iš universitetų, tačiau šiek tiek vilties teikia tai, kad jis ieško kitų pasireiškimo vietų. Geras pavyzdys galėtų būti institucija, prie kurios atsiradimo esu prisidėjęs – turiu galvoje kunigaikščio Augusto Cieszkowskio fondą. Jis leidžia ketvirtinį filosofijos žurnalą *Kronos*, Lenkijoje sulaukusį neregėtos sėkmės. Įkūrėme leidyklą, kuri leidžia „*Kronos* skaitinių“ seriją. Šį žurnalą finansškai iš dalies dar vis remia Varšuvos universitetas, už čia skelbiamas publikacijas gaunantis vertingų taškų, tačiau, žvelgiant į visumą, tai jau ne universiteto iniciatyva. Nors ir toliau dėstome universitetuose, mąstymas iš tikrųjų vyksta jau anapus jų sienų. Pamažu pratinamės gyventi be universiteto. Rengiamo konferencijas, paskaitas, seminarus, diskusijas, kitus kultūros renginius, dalyvaujame tame, kas laikoma viešąja erdve. Bendradarbiaujame su miesto valdžia, su valstybės institucijomis, pavyzdžiui, Kultūros ministerija, galerijomis, kitų šalių ambasadų padaliniais, pavyzdžiui, Prancūzų kultūros centru ar Goethe's institutu.

Įdiegus taisykles, kuriomis vadovaujasi Vakarų universitetai, o tos taisyklės padėjo jiems geriau prisitaikyti prie laisvosios rinkos, vos per pora dešimtmečių mūsų universitetai virto profesinėmis mokyklomis ir verslo korporacijomis. Gal visai nereikėtų tuo skųstis. Paprasčiausiai turėtume anapus aukštosios mokyklos sienų daryti tai, ką darėme, būdami jos viduje. Erdvė, kurioje galėtų skleistis mąstymas, tebeegzistuoja. ■

POST SCRIPTUM POKALBIŲ CIKLUI

Prieš penkerius metus *Kultūros barai* pradėjo spausdinti mano sumanytą pokalbių ciklą su neordinariai mąstančiomis, iškiliomis, savo šalyse pripažintomis, neretai ir tarptautiniu mastu garsiomis asmenybėmis apie kai kurias esmingiausias mūsų laikų problemas, susijusias su ekonomika, aplinkosauga, energetika, miestų planavimu ir projektavimu, globaliais aukštojo mokslo pokyčiais. Plėtojant šias temas, žurnale paskelbti 56 pokalbiai, sulaukę nemenko skaitytojų susidomėjimo, beje, ne tik Lietuvoje. Dalis šių pašnekesių pasklido ir tarptautinėje viešojoje erdvėje – buvo paskelbti Europos kultūros žurnalų asociacijos portale www.eurozine.com, kitų regionų ir kontinentų internetiniuose leidiniuose, išversti į kai kurias užsienio kalbas... 27 šio ciklo pokalbiai 2014 m. buvo sudėti į knygą „Nelaisvės formos“, kurią išleido *Kultūros barai*. 23 pokalbiai apie modernizmo ideologijos poveikį architektūrai ir urbanistikai pasiekė tarptautinę skaitytojų auditoriją – Jungtinėje Karalystėje šiemet balandį išleista knyga *Rethinking Moder-*

nism and the Built Environment, edited by Almantas Samalavičius. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 2017, p. 240.

Beje, visus penkerius metus rengdamas šį ciklą, apsiėjau be valstybės stipendijų, skiriamų kūrybiniam darbui, ar kokių nors specialių projektinių lėšų, kurių nere-tai prašoma gerokai seuresnio užmojo darbams. Tiesa, kukli parama buvo suteikta „Nelaisvės formų“ leidybai.

Rašydamas šį pabaigos žodį ciklui, nejučia perau-gusiam į pokalbių maratoną, kokio nė pats nesitikė-jau, norėčiau nuoširdžiai padėkoti žurnalo skaity-tojams, atidžiai sekusiems jo raidą, raginusiems šią iniciatyvą tęsti, adekvačiai supratusiems ambicingą autoriaus intenciją plėtoti globalų intelektualinį poli-logą, kuriame dalyvavo socialiniai mąstytojai, moks-lininkai, rašytojai iš daugelio pasaulio šalių: Anglijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Australi-jos, Švedijos, Norvegijos, Slovėnijos, Liuksemburgo, Olandijos, Nepalo, Siomo, Bulgarijos, Lenkijos...

Pradėjęs rengti šiuos pokalbius, nė pats neįsivaiz-davau, kad šis darbas suves mane su tokia daugybe neeilinių asmenybių, mąstančių ir tyrinėjančių įvai-rias modernybės kolizijas, kylančias iš pažangos idėja grindžianų ideologijų, išsikerojusių globaliu mastu. Klaidingai suvokta visagalės laisvosios rinkos sa-vireguliacija, galiausiai, nepamatuotos ambicijos, o kartais ir atviras cinizmas globalių kataklizmų, ypač klimato kaitos akivaizdoje, atsидūrė pačiame šio ciklo svarstymų centre.

Belieka apgailestauti, kad nepavyko išsamiau iš-plėtoti kai kurių iš anksto numatytų potemių, pa-vyzdžiui, šiuolaikinės geopolitikos sąsajų su globalia ekonomikos ir iškaskenomomis grįstos energetikos plėtra, nors ir džiaugiuosi, kad pašnekinau keletą itin rimtų šios temos žinovų. Dalis sumanytų pokalbių neįvyko dėl didžiulio kai kurių potencialių pašnekovų užim-tumo. Kai duoti interviu atsisakė keli tarptautinės geopolitinės situacijos analitikai (tarp jų Francis Fu-kuyama), šios, nors ir labai svarbios problematikos nutariau toliau nebeplėtoti.

Esu dėkingas tiems mąstytojams, tyrinėtojams, akademikams, kurie, dėl įvairiausių priežasčių –

sveikatos būklės ar prisiimtų ilgalaikių įsipareigoji-mų – negalėdami skirti laiko šiam projektui, suvokė jo prasmę ir reikšmę, be to, nepašykštėjo pastabų, patarimų, moralinės paramos. Už visa tai dėkoju buvusiam Harvardo universiteto prezidentui profe-soriui Derekui Bokui, filosofui Johnui Searle'ui, lite-ratūrologui, Pulitzerio premijos laureatui, aukštojo mokslo analitikui Louisui Menandui, urbanistikos istorikui ir miestų planuotojui serui Peteriui Hallui, ekologui serui Jonathanui Porritui, filosofui Saeedui Hosseinui Nasrui, architektui Andresui Duany'ui, religijos ir dvasingumo istorikui Peteriui Sheldra-ke'ui... Ypač netikėtai, nestandartiškai į mano kvie-timą pasikalbėti reagavo sociologas, komunitarizmo teorinių pagrindų kūrėjas Amitai'us Etzioni's, paaiš-kinęs, kad ne per seniausiai priėmė nelengvą spren-dimą galutinai pasitraukti iš viešosios sferos, kad li-kusį savo laiką galėtų skirti vien šeimai... Ir atsiuntė kelias naujausias savo knygas, kurias priėmiau kaip supratimo ir solidarumo ženklą...

Maloniai nustebino JAV miestų sociologė profe-sorė Sharon Zukin, kurios darbus itin vertinu, savo iniciatyva radusi laiko susipažinti su šių eilučių au-toriaus publikacijomis, paskelbtomis už Lietuvos ribų. Viena iš laiško profesorė Zukin šalia kitų dalykų rašė: „*Su didžiuliu įdomumu perskaičiau ke-letą jūsų esė apie Vilniaus istorinio tapatumo des-trukciją ir kitus kultūros pokyčius postkomunistinėje Lietuvoje [...] matau, kad mus vienija labai panašūs rūpesčiai.*“

Viliuosi, šis penkerių metų trukmės intelektualinis maratonas praturtino *Kultūros barų* skaitytojus įdo-miomis, prasmingomis įžvalgomis, leido, nors ir fra-gmentiškai, susipažinti su asmenybėmis, apie kurių svarius darbus ir veikalus Lietuvoje iki šiol žinojo tik saujelė vienos ar kitos srities profesionalų.

Nors šį pokalbių ciklą baigiu, tai anaip tol nereiškia, kad panašių publikacijų žurnale daugiau nebus. Tie-siog rengsiu jau kitus pokalbius, išeinančius už kadaise sumanyto dialogų ciklo ribų...

Almantas SAMALAVIČIUS

Algis DŽIUGYS

KAIP PADIDINTI GIMSTAMUMĄ IR SUMAŽINTI EMIGRACIJĄ

*Užrašas Kauno oro uoste: „Paskutinis lietuvi, prieš išskrisdamas išjunk šviesą oro uoste.“
Lenkas dėl grašio blusą į Varšuvą nuvarys, o lietuvis be 100 procentų pelno nepajudės.
Tauta juokauja*

Skambinama pavojaus varpais, kad 2080 m. Lietuvoje liks 1,65 mln. gyventojų. Niekai, bus dar blogiau, – tai lietuvių liks tik 1,65 mln., bet gyventojų šalyje bus 3 mln. Kai tik lietuvių Lietuvoje sumažės iki kritinės ribos, verslininkai atsiveš darbininkų kad ir iš Kinijos, jokia jėga nesugebės tam pasipriešinti. Jei mūsų liks tik tiek, tai bus geriausias įrodymas, kad nebuvo ir nėra politinės valios rūpintis Lietuva.

Nesu nei ekonomistas, nei teisininkas, todėl negaliu pasiūlyti vieningos sistemos, kaip gelbėti Lietuvą nuo sunykimo. Tačiau pabandysiu apsvarstyti pagrindines, mano supratimu, priežastis, dėl kurių mažėja gimstamumas ir didėja emigracija. Žinodami bėdos priežastį, galėsime rasti ir būdą, kaip su ja susidoroti.

Iš pradžių trumpai apie tai, kaip skatinti gimstamumą. Tai svarbiausia – jei gimstamumas pakankamai didelis, emigracija nebaisi. Tačiau sąlygos, skatinančios emigraciją, mažina ir gimstamumą, todėl antroje straipsnio dalyje išdėstysiu, ką laikau pagrindine emigracijos priežastimi.

1) Gimstamumas

Nors ir ne vienintelė, bet viena iš pagrindinių priežasčių turėti vaikų anksčiau buvo gerovės užsitikrinimas senatvėje. Kuo daugiau turi vaikų, tuo didesnė tikimybė, kad senatvę pasitiksi oriai. Tų, kurie negalėjo turėti vaikų, senatvė būdavo sunki. Socialinės lygybės idėja paskatino užtikrinti senatvės pensiją. Ten, kur buvo

įvesta pensija, šeimos paprastai sumažėdavo, nes senatvės kokybė priklausė ne nuo vaikų skaičiaus, bet nuo uždirbtų pinigų ir valstybei sumokėtų mokesčių. Neturintiems vaikų buvo daug lengviau užsidirbti pinigų ir pasididinti pensiją.

Galėtume teigti, kad senatvės pensijų atsiradimas – viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl sumažėjo gimstamumas. Tačiau atsisakyti pensijų sistemos jau niekas nenorės. Tai ką daryti?

Šį, iš pažiūros sudėtingą uždavinį išspręsti labai paprasta – reikėtų tiesiog grąžinti aukščiau minėtą akstiną turėti vaikų. Pavyzdžiui, papildomai prie visų jau dabar taikomų priemonių padaryti taip, kad tam tikra senatvės pensijos dalis priklausytų nuo to, kiek jo ar jos vaikai, o gal ir anūakai, sumoka mokesčių Lietuvoje. Tada kiekvienas stengsis pagal išgales turėti kuo daugiau vaikų ir auklės juos, kad būtų dori, darbštūs, pareigingi. Tėvai patys rodys pavyzdį, kad mokesčius mokėti reikia, o kartu mylėti savo tautą ir šalį, siekiant laimės čia, Lietuvoje. Tie, kurie negali susilaukti vaikų, stengsis juos įsivaikinti. Be to, bus paskata gimdyti vaikus anksčiau.

Žinoma, bankai priešinsis tokiam pasiūlymui, nes jų tikslas yra išlaikyti esamą padėtį, t. y. rinkti iš mūsų pinigus į pensijų fondus ir iš to užsidirbti. Antrą kartą iš tų pačių pinigų jie vėl užsidirbs, skolindami mūsų vaikams mokslui, būstui ir t. t. Siūloma senatvės pensijų pertvarka atimtų iš bankų šį dvigubą uždarbį, nes žmonės, užuot bankuose atidėję

pinigus senatvei, stengsis juos investuoti į vaikus.

Siūlau tik idėją, kuri galėtų būti pagrindas platesnei pertvarkai, nes vien šio pasiūlymo tiesmukas ir neapgalvotas taikymas būtų klaida. Taip pat suprantu, kad šis pasiūlymas gali žėisti jausmus tų, kurie negali ar nenori turėti vaikų. Bet ar esama kitų idėjų?

2) Emigracija

Nors ne vienintelė, bet viena iš pagrindinių priežasčių ieškoti laimės svetur yra turtinė ir socialinė nelygybė. Sociologai jau seniai išsiaiškino, kad žmogus jaučiasi pakankamai gerai, jeigu jo gyvenimo kokybė panaši kaip ir daugumos aplinkui. Nesvarbu, kur gyvenama – urvuose ar privačiuose namuose su garažais trims automobiliams, svarbu, kad visų galimybės būtų daugmaž panašios.

Didesnė turtinė nelygybė reiškia ir mažesnes galimybes tiems, kurie santykinai neturtingi. Todėl žmogus, turintis gerokai mažesnes galimybes negu dalis bendrapiliečių, stengsis išvykti ten, kur jo galimybės prasiplės. Ir nesvarbu, kad svetur jis turės mažiau galimybių, palyginti su vietiniais. Svarbu, kad išvažiuosiojo galimybės prasiplės, palyginti su galimybėmis, turėtomis gimtinėje. Noras vidutinis lietuvis jau dabar gyvena geriau negu didžioji žmonijos dalis, bet jei nėra galimybių gyventi taip, kaip gyvena kaimynas už tvoros, o už jūrų marių yra, tai ten jis ir važiuos.

Turtinę nelygybę galima įvertinti, taikant *Gini* indeksą (angliškai daugiau parašyta: https://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient). Kuo didesnė lygybė, tuo mažesnis *Gini* indeksas. Didžiausias galimas *Gini* indeksas yra 100, tai reiškia, kad visi valstybės turtai ir pajamos priklauso vienui vienam žmogui. Jeigu indeksas lygus 0, visi turi vienodai. Eurostato duomenimis [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12], Lietuva pagal turtinę nelygybę 2015 m. (*Gini* indeksas 37,9) buvo pirma Europos Sąjungoje (antra po asocijuotos ES narės Serbijos). Pirmą dešimtuką sudaro vargiausios ES šalys, iš kurių dauguma – buvusios komunistinės. Lyg ir suprantama – pradiniam kapitalo kaupimo etape svarbiausia plėsti verslą, o ne mokėti algas. Tačiau mažiausių *Gini* indeksų dešimtuose kartu

su skandinavais yra ir Slovėnija (24,5), Slovakija (23,7), Čekija (25,0), kurios neseniai irgi buvo komunistinės, bet jose turtinė nelygybė kažkodėl daug mažesnė. Taigi, matome, kad Lietuva pagal verslo ir valdžios godumą yra viena iš pirmaujančių šalių Europoje ir pirmoji Europos Sąjungoje, taigi, nėra ko stebėtis, kad pirmaujame ir pagal emigraciją. Apie mus, lietuvius, sakoma, kad esame Šiaurės Europos italai. Kur kas labiau panašu, kad esame Šiaurės Europos serbai.

Kai žmogus stengiasi dėl Tėvynės, jis tikisi, kad ir Tėvynė dėl jo pasistengs. Bet jeigu mato, kad jo sąskaita lobsta kiti, jam numesdami vien kaulą, kad iš bado nemirtų ir pajėgtų daugintis, tai meilė Tėvynei nuslopsta, ir jokia patriotizmo propaganda čia nepadės. Jei kainos kyla, o atlyginimai ir galimybės plėtoti verslą nedidėja arba didėja labai nežymiai, jei didžiųjų verslininkų pelnai pučiasi dar sparčiau nei kainos (kaip Rusijoje), tai atsiveikinti su tėvyne nėra labai sunku...

Yra ir antra medalio pusė. Praradus meilę Tėvynei, prarandamas ir noras ją ginti. Jei su kaimynų nesidaliji, nesitikėk, kad kaimynas ateis tavęs gelbėti, bėdai ištikus. Ant šio grėblio Lietuvos „elitas“ lipa be paliovos per visą ilgą istoriją. Radvilos, Čartoryskiai, Pacai, Tiškevičiai ir panašūs į juos pralobo taip smarkiai, kad tapo vieni turtingiausių Europoje. Čartoryskiai pagal vieną iš versijų apskritai buvo patys turtingiausi pasaulyje anais laikais. O kieno sąskaita? Nustekentos liaudies. Todėl, kai užpuolė rusai, liaudis Tėvynės jau nebegynė, nes Tėvynė jiems reikė ponus. Liaudis nematė nė vienos priežasties, kodėl turėtų ginti ponų turtus, juk tie paryžiuose švaisto pinigus, uždirbtus kruvinu liaudies prakaitu. Kur dabar buvusių magnatų palikuonys ir turtai? Radvilų turtai – Sankt-Peterburgo Ermitaže, Tiškevičių dvarai – kitų rankose, o Gedimino palikuonių Čartoryskių išvis niekas neprisimena ir prisiminti nenori.

Smetonos laikais turtinė nelygybė ir korupcija taip iškerėjo, kad rusams vėl puolant irgi nė vienas šūvis nebuvo paleistas – skvernus pakėlęs Smetona pabėgo, išplėrę generolai išdavė, o varge paskendusi liaudis ir jos sūnūs kareiviai buvo abejingi. Poetas Vytautas Mačernis 1939 m. pranašiška rašė:

„Tik vienas dalykas kamuoja mane, tai vargingas

ūkininko gyvenimas. Tai šuniškas gyvenimas. Jei kas nori pamatyti vargą ir tikrai nuogą gyvenimą, tai teatvyksta į kaimą. „Kad ir nemokyti esam, bet žinom, kad ponų mėšlas esame“, sako jie. Laukia kaimas karo ar kokių permainių, nes taip skurdžiai gyventi nebegaliama toliau. Kada apie rusą ar vokiečių kalba, ašaras lieja, taip gailisi tų laikų, kurie praėjo. O tėvynė jiems ne galvoj, Lietuva jie vadina Kauno ponus.“

Paskui liaudis suprato, kad užkariautojai baisūs ne tik ponams, bet ir paprastiems žmonėms, tačiau buvo per vėlu. Čia jau kita liūdna istorija.

Jei nelygybė ir toliau taip didės, tai dar kartą atėjus užkariautojams, vėl nebus kam ginti Lietuvos. Būsimąjo kario motinai, kuri gauna minimalią pardavėjos algą ir nesupranta, kodėl vos ne viskas kainuoja brangiau negu užsienyje, pabandykite įrodyti, kad jos sūnus turėtų mirti už turtuolius, kurių pelnai ir turtai, kylant kainoms, išaugo kelis kartus daugiau nei vidutiniai atlyginimai. Ji patars savo sūnui verčiau bėgti nuo priešų į kitą pusę ir ten kurti savo gyvenimą. Kiek lietuvių pabėgo į Vakarus, kai rusai stūmė vokiečius 1944-aisiais? Manoma, kad iki pusės milijono.

Nors istorija moko, kad iš istorijos niekas nesimoko, vis tiek yra vilties, kad verslininkai ir jiems atstovaujantys politikai susivoks, kad godumas ir didėjanti socialinė nelygybė lems neišvengiamą jų bankrotą ateityje, nes:

- a) mažės gyventojų perkamoji galia, o tai mažins ir darbo našumą, ir pelną;
- b) liaudis emigruos ir neliks, kas turtuoliams dirba ir kas perka jų gaminius;
- c) kai ateis priešas, neatsiras ginančių jų turtus.

Ką daryti? Nežinau, nors būdų esama daug. Galima privalomai nustatyti santykį tarp didžiausių ir mažiausių atlyginimų įmonėse, galima didinti mažiausią atlyginimą, galima remti smulkųjį verslą ir kooperaciją, suteikiant galimybę patiems užsidirbti, galima... Daug ką galima, bet viskas bus beprasmiška, jei nepasikeis verslininkų ir politikų mąstysena. Jei ateities planavimas sieks tik vieną, gal dvi kadencijas į priekį, nes „po manęs nors ir tvanas“, asmeninis godumas vis tiek ims viršų, kad ir kokie kilnūs būtų pasižadėjimai, o įstatymai rūstūs. Užtenka prisiminti liūdnei juokingą istoriją apie „perskai-

čiuota teisingai“, kai buvo įsivestas euras. Tik tada, kai politikai pradės mąstyti strategiškai, t. y. planuos šimtą metų į priekį, gal įsisąmonins, kad savo apetitus reikia apriboti, gal suvoks, kad valytojos darbas irgi yra vertas daugiau negu išneštos šiukšlės ir neužtenka numesti jai keletą grašių. Svarbiausia yra strateginis pačių verslininkų ir politikų tarpusavio susitarimas, kurio jie laikytųsi dorai ir iki galo. Išmintingų ekonomistų, teisininkų, sociologų Lietuvoje yra pakankamai, tad, jei būtų verslo ir valdžios tvirtas sutarimas taisyti padėtį, atsirastų ir tinkamas pertvarkų planas. Nelabai tikiu, kad tai įmanoma dabar, nes didžiuma dabartinių politikų tarnauja ne tautai, bet tarptautinėms korporacijoms ir svetimoms valstybėms (o juk turime tokių kaimynių, kurios svajoja apie ištuštėjusią Lietuvą – „Pabaltijo Išmiratus“). Vis dėlto pagrįstai viliuosi, kad ateinanti naujoji politikų karta bus kitokia.

Ir dar. Visos šiandien nurodytos emigracijos priežastys (per didelės kainos, per maži atlyginimai, korupcija, bendruomeniškumo stoka, smulkiojo verslo ir kooperacijos žlugdymas ir t. t.) turi vieną bendrą priežastį – tai godumas. Todėl sumažinti emigracijos dalinėmis priemonėmis, didinant atlyginimus ar apribojant kainas, nepavyks. Keistis turėtume visi, nes politikai, valdininkai, verslininkai yra tautos atspindys. Daugelis iš mūsų galėtų sau pritaikyti posakį apie lietuvių ir 100 procentų pelno. Nuoširdžiai paklauskime savęs, ką darytume, jeigu staiga atsидurtume galingųjų vietoje. Ar tikrai nepasinaudotume galimybe praturtėti kitų sąskaita? Ar tikrai nebūtų galima apie mus pasakyti: „slibinas mirė, tegyvuoja slibinas“?

Juokais galėčiau pasiūlyti vieną idėją. Šiais primityvaus kapitalizmo, bet rafinuoto materializmo laikais geriausiai veikia tie įstatymai, kurie remiasi žmogiškosiomis silpnybėmis. Jeigu jau verslas toks godus, tai ir įstatymas, skirtas pažaboti godumui, turėtų remtis godumu. Pavyzdžiui, įmonės mokami mokesčiai turėtų priklausyti nuo įmonėje mokamų atlyginimų skirtumo: kuo didesni atlyginimų skirtumai, tuo didesni mokesčiai. Ką manote apie tai?

Liaudies patarlė, kad pinigai laimės neatneša, iš dalies teisinga. 2010 m. atlikti tyrimai rodo, kad žmogus jaučiasi

laimingesnis, jei turi daugiau pinigų, tačiau tik iki tam tikros ribos. Jeigu metinės jo pajamos didesnės kaip 75 tūkstančiai dolerių, tai laimė jau nebedidėja. Negana to, žmogus laimingesnis, jeigu jo kaimynai nėra nuskurdę. Todėl neribotas godumas yra beprasmis, net jei vertinsi-me visa tai grynai materialistiškai – labai dideli pinigai sukelia daug vargo juos valdyti, bet laimės jau nebeteikia.

3) Universitetinė emigracija

Norėčiau atskirai aptarti jaunimo emigraciją į Vakar-us, siekiant geresnio išsilavinimo. Patyrinėkime, kaip puikiai susitvarkė Anglija, kurios universitetai yra pa-kankamai gero pasaulinio lygio, tiesa, už mokslą juo-se reikia mokėti. Bet Anglijos vyriausybė studentams iš ES duoda paskolas labai geromis sąlygomis ir dar suteikia galimybę lengviau įsidarbinti. Rytų Europos jaunimas plūste plūsta į Anglijos universitetus. Tokios sėkmės pavydinti Lietuva anglų pavyzdžiu irgi įvedė mokamą mokslą, skyrė pinigų paskoloms už studijas. Tačiau rezultatai priešingi. Kitaip ir negalėjo būti, nes mūsų ekonominė padėtis nesulyginama su britų. Iki aukštojo mokslo pertvarkos lietuviai dar norėjo studi-juoti namie, bet po jos gabesnieji spjauna į savus uni-versitetus ir važiuoja studijuoti į Vakarus. Klausinėjau abiturientų, kur šiemet žada stoti. Visi kaip vienas sakė, kad važiuos į Angliją, nes jeigu jau reikia mokė-ti už mokslą, tai verčiau ten, kur universitetai geresni, lengviau atiduoti paskolą, be to, galima užsidirbti pra-gyvenimui. Tačiau po studijų jie priversti dirbti An-glijoje ar kitoje turtingoje šalyje, nes grįžę į Lietuvą ir gaudami lietuvišką atlyginimą, neįstengs grąžinti pa-skolos. O kai lieka svetur, paskolos atidavimas užtrun-ka, per tą laiką sukuriamą šeimą, gimsta vaikai. Jeigu atžalos pradeda eiti į anglų mokyklą, tada šeima jau tikrai visam laikui įsikuria Anglijoje.

Taigi, gambiausias Rytų Europos jaunimas traukia į Didžiąją Britaniją ir ten pasilieka (nesitikėkime, kad *Brexit'as* ką nors pakeis, anglai tikrai ir toliau palaikys šią sistemą, nes jiems tai naudinga). Tuometinė naiviai liberali mūsų valdžios atlikta pertvarka tą dar labiau paskatino (konspirologas sakytų, kad Lietuvos aukš-

tojo mokslo pertvarka buvo ne kvaila klaida, bet gerai apgalvotas kenkimas svetimšalių naudai, nebūtinai anglų ar kitų vakariečių).

Ką daryti? Pirmiausia, nešvaistikime jėgų viso-kiems propagandiniais ir patriotiniams triukams. Jie neveikia, nes mes patys išmokėme jaunimą būti pasaulio piliečiais, tad jei nesukursime sąlygų emi-grantams grįžti, jie ir negrįš. Jauni žmonės nėra akli, puikiai mato, kokia Lietuvos tikrovė, todėl propagan-diniai triukai juos tik suerzina, dar labiau atstumia. Tik tuo atveju, jei šeima iškiepijo jaunuoliams meilę artimiesiems, giminei ir Tėvynei, prieraišumas išliks ir be propagandos. Antra, priežastis – nelygybė, ku-rią jau aptariau skyrelyje apie emigraciją. Trečia, reikia peržiūrėti mokesčių už aukštąjį mokslą, nes, kaip minė-jau, tie, kurie išvažiuoja studijuoti svetur, nebegrįžta. O ketvirta, derėtų pasimokyti iš istorijos. Lietuva tar-pukariu išsiuntė į Vakarus porą tūkstančių gabiausių jaunuolių, skyrusi stipendijas aukštajam mokslui įgyti. Sugrįžę tie jaunuoliai tapo pagrindiniais šalies rams-čiais tarpukariu – Lietuva išsiaugino savus inžinierius, dėstytojus, mokslininkus, menininkus... Remdamiesi šia istorijos pamoka ir atsižvelgdami į pasikeitusias są-lygas, galėtume rasti būdų padėčiai taisyti.

4) Dar vieną idėją juokais atiduodu už dyką bet kuriai partijai, galės įtraukti į savo rinkimų programą. Ji irgi remiasi godumu.

Kadangi Lietuva tuštėja, turėtų mažėti ir valdinin-kų. Siūlau priimti Konstitucijos pataisą, kad visokio plauko politikų skaičius negalėtų viršyti numatyto (tarkim, 0,1) nuošimčio nuo gyventojų skaičiaus. Jeigu ir tai nepadės, reikėtų nustatyti, kad Seimo narių, vy-riausybės, miestų bei rajonų valdininkų alga priklaus-ytų nuo gyventojų skaičiaus. Išvažiavo pilietis svetur laimės ieškoti – visiems visų lygių politikams ir valdi-ninkams centu alga sumažėjo, grįžo – centu padidėjo. Žiū, balansas minus 10 tūkstančių per metus ir nėra šimto eurų kas mėnesį piniginėje.

P.S. Yra dar kitų minčių, bet straipsnis jau ir taip ilgas, todėl apie jas – kitą kartą. ■

LIETUVOS MENAS LONDONE

*Su britų menininku Barry'u MARTINU
kalbasi Zita ČEPAITĖ*

Prestižiniame *Mayfair* rajone įsikūrusioje galerijoje *D Contemporary* kovo 14–24 d. veikė paroda „*Lithuanian Art – Destination London*“. Joje dalyvavo 8 lietuvių menininkai: Almyra Weigel, Dainius Trumpis, Kristina Sereikaitė, Andrius Miežis, Indra Marcinkevičienė, Monika Dirsytė, Viktorija Staponė, Jūratė Rekevičiūtė, Monika Furmanavičiūtė ir Dainius Dirgėla. Parodos iniciatoriai ir organizatoriai – Vida ir Valius Naureckai. Eksponuota daugiau kaip 30 tapybos, grafikos, skulptūros, tekstilės, interjero dizaino, fotografijos kūrinių, kuriuos atrinko menotyrininkė, Kauno bienalės vadovė Virginija Vitkienė, galerininkas Donatas Juškus ir grafikas Egidijus Rudinskas. Parodą kuravo galerininkė Mara Alves ir žinomas britų menininkas Barry's Martinas, kurio darbų yra įsigijusios tokios garsios meno institucijos kaip *Tate* galerija, Victorios & Alberto muziejus, Britų taryba, Henry'o Moore'o institutas, Nacionalinė portretų galerija, Britų muziejus, Modernaus meno muziejus Paryžiuje ir kt. Martinas yra ne tik menininkas, jis daug rašo apie meną, dažnai yra kviečiamas skaityti paskaitų *Tate* galerijoje, kai vyksta modernizmo klasikų, tarkime, Jacksono Pollocko, Pieta Modriano, Johno Singerio Sargento ir kitų parodos.

Duodamas interviu *Kultūros barams*, Barry's Martinas neslėpė entuziazmo ir negailėjo gerų žodžių tiek Lietuvos menininkams, tiek parodos organizatoriams: „Ši paroda lietuvių meną pristato Londone, o tai puiki vieta, kur tikrai verta rodyti kūrinius. Čia pristatomas įvairių pasaulio šalių menas, bet pamatyti, kas kuriam Baltijos šalyse, apskritai Rytų Europoje, pavyksta gana retai.“

Paroda „*Lithuanian Art – Destination London*“ įvyko daugelio žmonių, ypač Vidos Naureckaitės ir jos tėvo skulptoriaus Valiaus Naurecko, pastangomis.“

Zita Čepaitė. *Kaip Jūs įsitraukėte į lietuvių parodos rengimą?*

Barry Martin. Kai buvo sutarta parodą rengti galerijoje *D Contemporary*, jos kuratorė Mara Alves paprašė manęs, kad padėčiau išeksponuoti darbus. Su atrinktais kūriniais susipažinau iš skaidrių, jie man patiko, tad apsilankiau galerijoje. Ji įsikūrusi sename karaliaus Jurgio stiliaus pastate su aukštomis lubomis, taigi, pavyko įkomponuoti ir Monikos Furmanavičiū-

tės didelio formato darbą, ir cilindrą Monikos Dirsytės performansui. Didžiuliai pirmo aukšto langai išeina į gatvę, todėl galerija neužsidaro savyje, tarsi atsiveria į išorę, kviečia visus užėiti. Vieta tikrai patogi tiek menu besidomintiems pirkėjams, tiek meno žinovams, nes čia yra meno galerijų ir prabangių parduotuvių rajonas, už kampo – Karališkoji meno akademija... Galerija išsidėsčiusi per 2 aukštus, tad be didelio vargo išeksponavome visus atrinktus darbus.

Paprastai kuratorius sugalvoja šiuolaikinio meno parodos idėją, o tada renkasi kūrinius, atitinkančius jo koncepciją. Jums teko ieškoti būdo, kaip pateikti tai, ką atrinko kiti...

Skirtingos stilistikos darbus išeksponuoti taip, kad jie turėtų pakankamai erdvės, kad vienas kitam ne tik netrukdytų, bet ir sustiprintų vienas kito poveikį, – nemažas iššūkis. Siekdami sukurti intrigą, Monikos Dirsytės cilindrą nusprendėme pastatyti prie pat lango į gatvę – tai pirmas eksponatas, kurį išvysta į parodą užsukę lankytojai. Ir nesuklydome, nes vėliau tapo akivaizdu, kad šis performansas – visos ekspozicijos šerdis.

Ar teko girdėti atsiliepimų apie parodą?

Parodos atidaryme apsilankė daugybė žmonių, tarp jų ir keletas šiuolaikinio meno kritikų. Žinoma, norėjęs daugiau nacionalinių dienraščių dėmesio, tačiau sudominti didžiąją žiniasklaidą nėra taip paprasta. Tai daugiausia priklauso nuo galerijos pastangų, jos ryšių. Kita vertus, paroda truko vos dešimt dienų, o kad garsas pasklistų, reikia gerokai daugiau laiko. Beje, antrą dieną po atidarymo surengėme diskusiją, kurioje dalyvavo lietuvių menininkai. Susirinko būrelis žmonių, buvo įdomu išgirsti ir autorių prisistatymą, ir lankytojų klausimus. Aš, parodos kuratorius, diskusijos moderatorius, irgi pateikiau savo interpretaciją. Beje, įdomu, kad apie parodą buvo gyvai diskutuojama socialiniuose tinkluose – žmonės rašė komentarus, dalijosi nuorodomis. Toks susidomėjimas, keitimasis nuomonėmis mane nustebino gerąja prasme. Aišku, tą gyvumą palaiko ir parodos organizatorių aktyvumas socialiniuose tinkluose, ypač *Facebooke*.

Ką išskirtumėte kaip svarbius lietuvių kūrybos bruožus, kuriuos, Jūsų manymu, vertėtų tęsti ir puoselėti?

Man labai patiko nuoširdumas ir integralumas, kritiškas santykis su savimi ir savo kūryba. Nežinau, ar tai būdinga visiems lietuvių menininkams, bet šioje parodoje dalyvavusiems autoriams to tikrai netrūksta. Jie smarkiai skiriasi nuo šiuolaikinių Londono menininkų, kurie yra labai paviršutiniški ir tarsi rėkia – pažiūrėkite į mane, pažiūrėkite į mane. Tuos menininkus

dažnai palaiko didžiulis tinklas komercinių galerijų, eksponuojančių tokius darbus, į kuriuos žiūrėdami lankytojai nepajėgia suprasti, kas čia yra. Pamatyti individualaus, įdomaus stiliaus kūrinius yra didžiulė atgaiva. Tai menas, kuris, užuot garsiai šaukęs, sugeba užkalbinti, sudominti. Kiekviename lietuvių parodos eksponate galima rasti tai, kas menui labai svarbu, – vidinį intensyvumą, kūrybinę energiją, persiduodančią žiūrovams.

Imkime Monikos Dirsytės performansą. Tai daugiasluoksnis, emociškai labai paveikus kūrinys. Čia yra ir psichologinė-emocinė dimensija, susijusi su asmenine patirtimi, ir nuorodos į kultūrinius ženklus (bokšte įkalinta karalaitė), į šiuolaikinę aplinką (industrinis cilindras, kurio viduje tarsi kūdikis iščiose susirietęs trapus pažeidžiamas kūnas).

Arba Andriaus Miežio „Sėdynė-žudikė“ (*Killer butt*). Nors ir balansuodamas ant satyros ribos, autorius puikiai perteikia ironišką santykį su aplinka ir pačiu savimi. Per diskusiją, kai Andrius pristatė savo darbą, atkreipiau dėmesį, kad jo profilis panašus į vyro, atkišusio ranką su pistoletu, profilį paveiksle. Pasvarstęs, ar tas panašumas sąmoningas, pasiteiravau, į ką jis taikosi šauti. Atsakė: „Į kitas sėdynes-žudikes.“

Menininko tikėjimas tuo, ką daro, pastangos perteikti mintį įtaigia, kitiems suprantama forma, kūrinio kompozicija, techninės priemonės, susietos į visumą, suteikia menui svarų pagrindą, leidžia pasidalyti asmenine patirtimi, kuri gali būti svarbi ir kitiems. Be to, man patinka savotiškai nuolankus savo kaip menininko galios suvokimas – nesu Leonardas da Vinci's, gyvenu čia ir dabar, dalydamasis su jumis išpūdziais, kaip aš matau ir suprantu esamąjį laiką. Mane žavi tokia savivoka, manyčiau, būtent tokio santykio su savimi ir kūryba trūksta daugeliui garsiai šlovinamų Londono menininkų. Mat jie dažnai kuria pagal reklaminius principus, jų darbai yra tarsi vienos eilutės žinutė, „vienaeilis“ (angl. *oneliner*) kaip reklamose, kuriomis norima kuo greičiau patraukti dėmesį, iškart jį nukreipiant į kažką kitą, į reklamuojamą objektą, kurį skatinama įsigyti. Didelė šiuolaikinio meno dalis turi tokį reklaminių atspalvį. Tai prasidėjo su poparto

atsiradimu. Nors poparto menininkai sukūrė daug įdomių dalykų, vis dėlto konsumerizmo skatinimas, reklaminis šio meno stilius labai pakeitė publikos santykį su kūryba – jis irgi pasidarė vartotojiškas. Be to, pasikeitė ir menininko santykis, net pats būdas, kaip menas yra kuriamas. Tad lietuvių menininkų nuoširdus santykis su tuo, ką jie kuria, tos kūrybos autentiškumas daro įspūdį.

O kaip nacionalinės parodos atrodo bendrame šiuolaikinio meno kontekste? Ar nemanote, kad jos, būdamos šiek tiek egzotiškos, kartu yra senamadiškos?

Na ką gi, net jei ir senamadiškos, manyčiau, jos vis tiek prasmingos, nes suteikia galimybę susipažinti, kas meno srityje daroma kitose šalyse. Kitu atveju *Saatchi* ar kitos „vardus sukuriančios“ galerijos pristatys tik tuos „vienaėlius“, apie kuriuos jau kalbėjau. Parodos, supažindinančios su kitų šalių ir kitokiu menu, yra atsvara, kad neįsivyratų vienui vienos rūšies menas. Dabar įsigali galerijos, kurios veikia tarsi prekybos tinklai. Neretai jos turi filialus įvairiose šalyse, ir jei menininkas pateikia savo darbą galerijai Londone, tai dar nereiškia, kad tas darbas neatsidurs Niujorke, Paryžiuje ar kur nors kitur, nes tai produktas, kurį galerija stengiasi parduoti. Arba imkime aukcionus. Visi žinome, kad tikrąją vieno ar kito meno kūrinio vertę išreiškia kaina, kuri nustatoma aukcione. Bet kas įvyko pastaraisiais dešimtmečiais? Aukcionai pasidarė tarsi akcijų biržos, kur kainas nustato turtingi investuotojai ir stengiasi jas kuo labiau išpūsti. Žmogus, už meno kūrinį sumokėjęs 10 mln. dolerių, kaip įmanydamas stengsis, kad jo vertė nekristų, kad nuolatos augtų. O tai iškreipia ne tik meno rinką, bet ir meno sampratą. Tokios parodos kaip „*Lithuanian Art – Destination London*“ įtikina, kad vis dar egzistuoja ir kitoks santykis su menu.

Tačiau menininkas turi užsidirbti pragyvenimui. Ar yra pirkėjų būtent tokiam menui?

Meno, kuris įsigijamas ne pasipelnijimo tikslais, pirkėjų buvo ir yra. Esama ir tokio meno kolekcionierių. Aišku, labai gaila, kad daugelį šeimyninio tipo ga-

lerijų, kurios užsiimdavo būtent tokio meno sklaida, kainas laikydavo prieinamas, puoselėdavo artimus ryšius su menininkais – tokios ypač populiarios Prancūzijoje, – jau išstūmė didžiosios galerijos, tapusios prekybos menu centrais.

Nemažai lietuvių menininkų, vos atsivėrus sienoms, išvyko į didžiuosius pasaulio miestus, tikėdamiesi, kad ten bus geresnės sąlygos talentui atsiskleisti. Gal iš tikrųjų tai vienintelis pasirinkimas, kad menininkas taptų žinomas?

Na, tai priklauso nuo paties žmogaus, jo ambicijų, užmojų. Jeigu menininkas nori tapti žinomas, pasiekti tam tikros finansinės sėkmės, tokiu atveju, manau, verta vykti ten, kur daug galerijų, daug meno žinovų, pinigų meno mėgėjų arba į meną investuoti pasirengusių turtuolių. Be to, dideliuose miestuose yra didesnis ir meno viešosiose erdvėse poreikis. Jeigu menininkas linkęs kurti gigantiškus darbus, jam reikia būti ten, kur tokie darbai reikalingi, kur jie randa tinkamą erdvę, kur esama didžiulių pastatų... Bankai užsako darbus savo biurams, perka kūrinius kolekcijoms, tačiau bėda ta, kad tie darbai nefunkcionuoja, kabo kabinetuose, kur mažai kas užžina, arba laikomi saugyklose. O kai kada atsitinka dar blogiau – pavyzdžiui, *Deutsche* bankas, kuris buvo įsigijęs keletą ir mano darbų, pardavė visą kolekciją, ir nėra jokių žinių, kur tie kūriniai atsidūrė.

Aišku, menininkui reikia duonos, reikia erdvės ir laiko, kad galėtų kurti. Štai, pavyzdžiui, Monika Dirsytė turi ypač stiprią energiją, tvirtą emocinį pagrindą, tačiau be erdvės, be žiūrovų jos menas negalėtų egzistuoti. Prisistatydama per diskusiją, ji prisipažino dirbanti padavėja, kad turėtų iš ko gyventi.

Beje, šiek tiek liūdna, kad Lietuvos vyriausybės institucijos nerodė jokie noro prisidėti prie šios parodos. Taip, tai privati iniciatyva, tačiau, turint galvoje, kad mūsų šalis nedidelė, bet kokios pastangos svetur pristatyti lietuvių kultūrą, meną turėtų būti vertinamos ir palaikomos.

Dėkoju už pokalbį.

■

SIUŽETŲ ŠUKĖS*

Via appia antica

Seni keliai. Akmenimis grįsti. Ir dulkantys žvyrkeliai. Senų istorijų liekanos...

Seni meilės laišakai, užsilikę kartono dėžėje nuo anuomet pirkto stalinės lempos. Laiškai, ranka rašyti ant stalo, tai lempai degant. Rašyti ant palangės, rudens lietui lyjant. Krintant pirmajam sniegui. Didelėmis raidėmis ant popieriaus skiaučių. Chaotiški laišakai. Meilingi ir desperatiški. Patetiški. Sninga, sninga, sninga... Aš tau išvirsiu balto angelų kisieliaus... Savo kvapu sušildysiu tavo rankas ir pėdas. Šalta, šalta, langai apledėję ir aš suledėsiu... Jei tu mirsi, aš negyvensiu...

Gyvensi...

Užmiršti laišakai. Kaip jie išliko per dešimtmečius? Su jais ir medinis talismanas – glotni ąžuolo šakos nuolauža, spausta delne per skausmo spazmus, kūdikiui gimstant.

Žmonės nuėjo skirtingais keliais. Laiškai išliko. Liko ąžuolo nuolauža su vardų inicialais. Ir žodis – erškėtis.

Sakoma, senstame nuo pat gimimo. Kai metų laiptais leidžiamės žemyn, veidai vis mažiau atpažįstami, pojūčiai atšipę. Išblėsusios aistros vertos tiek, kiek pernykštis sniegas.

Daiktai gyvena ilgiau už mus. Ypač akmenys.

Žvyrkelyje į Bedugnio ežerą – senojo brukio ruo-

žas. Dideli pilki, juodi akmenys su rausvomis gyslomis, nuo prieškario įsirausę į gruntą. Tūkstančių ratlankių nugludinti. Apvalūs, nelyginant kaukolės.

Tarsi seno romėniško grindinio liekana.

Mūsų *via appia antica*.

Atradimas

Didelė, apsunkusi širdis. Kodėl ji kasmet vis sunkesnė ir sveria žemyn it žalvarinis laikrodžio svarstis?

„Aš turiu širdį. Turiu širdį!“ – šaukia uždusęs vaikas, atbėgdamas pasitikti. – Paklausyk, ji tiks...“

Priglaudžiu ausį prie jo krūtinės.

„Tu tikrai turi širdį. Girdžiu, kaip greitai ji plaka“, – pritariu jo nuostabai.

Vaikas atrado širdį. Plazdančią kaip jauno paukščio sparnai. Lengvą lyg pasparnės pūkas.

Atsimeni?

Niekada nežinai

Riversaido parke, paupiu paėjus kiek į šiaurę, – teniso aikštynas. Jurašas su Januszu Głowackiu žaidžia tenisą. Juos stebi dideli vanagai, sutūpę ant tvoros stulpų. Baigę žaisti, jiedu pamato vanagus.

„Ko jiems čia reikia?“ – stebisi Jonas.

„Niekada nežinai...“ – numykia Janusz.

Grįždami per parką, kalbasi apie Głowackio pjesę „Fortinbrasas nusigeria“, kurios teatralizuotas skaity-

* Iš spaudai rengiamos mažųjų esė knygos

mas rengiamas *off-Broadway* teatre, 42-ojoje gatvėje. Jurašas renka aktorius. Sako: Derekas Jacobis sutiko dalyvauti, jis dabar gastroliuoja Niujorke su Shakespeare'o komedija „Kaip jums patinka“. Bus įdomu. Pamatysi, užkibs prodiuseriai...

„*You never know*“, – pakimusiū balsu atsako skeptiškas Głowackis. Tai mėgstamas jo posakis – niekada nežinai.

„Pjesė turės pasisekimą kaip ir tavo „Tarakonų medžioklė“, – optimistiškai dėsto Jurašas.

„*You never know*...“ – abejoja Głowackis.

Jis gyvena kiek aukščiau į šiaurę nuo mūsų, irgi *Upper West side*. Esame beveik kaimynai. Kai pamatau jį, einantį gatve, atpažįstu iš tolo. Aukštas, išvaizdus, gyvenimo šiek tiek suglamžytu veidu. Kaip koks prancūzų Belmondo... Visada vilki ilgą odinį, tamsiai rudą padėvėtą paltą su tauria patina. Kaip ir jis pats.

Ak, tie ilgi odiniai paltai iš ano dešimtmečio. Rytų europiečiams jie atrodo labai vakarietiški, stilingi ir paslaptingi. Artistų, dailininkų, seklių dėvimi Londone ar Paryžiuje... Ir aš tokį nusipirkau ankstyvaisiais egzilio metais Miunchene. Juodą, plačiais pečiais, per didelį, kone iki žemės...

Dvi tėkmės

Sėdžiu seno namo terasoje. Skaitau Annie Dillard esė rinkinį – žvilgsnis į pasaulį tarsi pro mikroskopą. Kai net vabalo kelionė žolės lapu gali virsti istorija.

Skaitau ir pro kreivus obelų kamienus vis pažvelgiu į dvi upes, subėgančias į vieną srovę prie kyšulio – tiesiai priešais mane, už penkiasdešimties metrų. Dvi tėkmės teka greta – viena tamsi, srauni, šalta. Kita – rusva, drumzlina, šiltesnė. Seniai stebiu tas dvi vandens juostas, tekančias skirtingu ritmu. Metai po metų. Viena greta kitos. Viena sraunesnė, kita lėtesnė. Teka, kol susilieja prie tilto.

Dvibalsė fuga.

Ar tau nieko neprimena?

Girdžiu žingsnius. Rankose didelė gėlių puokštė. Šiltas apkabinimas.

– Tavo šventė. O tu skaitai, ir tiek?!

– Žiūriu į upes. Galvoju, kiek vandens nutekėjo... Matai? Nemunas senka.

Duginė viešnia

Mane persekioja nepažįstamos moters vaizdas. Paryčiais vėl ją mačiau. Stovi prie pilkos sienos, atrėmusi galvą, nejudindama vyzdžių žiūri tiesiai priešais save į vieną tašką, į kažką, ko negaliu matyti. Įsitempusi laukia. Suknelė perplėšta. Per nuogą šlaunį, per blauzdą žemyn lėtai teka šiltas tamsus kraujas. Ji krūpteli, jaučia tą šiltą srovę, tekančią iš maudžiančio vidaus, ir sako sau: šiltas pienas, ištryškęs iš karvės spenio, bėga per mano ranką, per šlaunį... Pienas – ne kraujas... Negalvok, kas buvo. Kraujas...

Prietema. Užuožiu nuorūkų smarvę. „Prima“. Dar kažkas yra tame nykiame kambaryje ar kameroje.

– Kalbėk! – liepia balsas iš tamsos.

Ji tyli. Nugara spaudžiasi prie sienos, lyg norėdama prasmegti. Laukia – gal smūgio, gal spjūvio į veidą.

– Kalbėk!

– Kraujas lyg pienas...

Smūgis atlošia galvą. Skausmas, tamsa akyse, kurtinantis cikadų dūzgimas užgula ausis. Nekrisk, dar nekrisk, kiek galėdama remkis į sieną. Kraujas varva per smilkinį, žemyn per kaklą... Kraujas lyg pienas... Šiltas. Atsimerk. Ji vėl stengiasi žiūrėti į vieną tašką, į ribą, už kurios likęs visas trumpas gyvenimas. Ten turėtų būti šviesa.

Kas toji moteris? Kodėl nuolatos grįžta pas mane? Jos nepažįstu, bet veidas matytas, lyg būtų iš mano giminės.

Pakeliu galvą nuo pagalvės, kad geriau į ją išžiūrėčiau. Bet vaizdas išnyksta. Kai užmerkiu akis, vietoj jo – saulės užlietas miškelis. Mano paauglystės kelias į mokyklą. Pušų spygliais apkritęs šiltas takas po kojomis. Kvepia sakai, nuvarvėję pušų kamienais.

Ilgas tasai kelias. Keletas kilometrų. Vis per mišką. Vis viena, o man gal dešimt, gal vienuolika metų. Po medžių šešėlius klydinėja baimės sklidinios akys.

Bet aną popietę einu ne į mokyklą, nes dabar va-sara. Einu į miestelį – ten tetos pavaišins mane vyš-

nių uogiene ir nuves pas siuvėją Krunglevičienę, kad prisiūtų raukčius išaugtam sijonui. Kol ponია Krunglevičienė (tetoms ji vis dar ponია) taisys mano sijoną, aš taisysiu jos sūnaus rašinėli. Jis, metais už mane jaunesnis, sėdės greta. Paklausiu, kokia jo svajonė, kai užaugs, o jis atsakys: „Vairuoti sunkvežimį, pilną apelsinų.“ Nė vienas nesame jų ragavę. Bet visa tai bus vėliau, kai nueisiu.

Dabar einu miško taku. Stabteliu. Aplinkui nieko nėra, tik tolėliau asfaltuotu keliu važiuoja dengtas kariškas sunkvežimis. Pasuku keletą žingsnių nuo tako. Matau sudžiūvusiais lapais, rusvais spygliais apkritusį kauburį. Prieinu arčiau – žemas, kiek įdubęs kapas. Be jokio ženklų. Bevardis kapas miške prie kelio? Kažkas slapta palaidotas? Paskubomis užkastas? Apšidairau, ar niekas nemato. Paimu kankorėžį, nukritusį ant kapo, ir bėgu miestelio link. Nešuosi paslaptį, kurios nevalia išduoti. Jau žinojau, kodėl reikia tylėti. Mokėjau akies krašteliu pamatyti tai, ko matyti nevalia, bet ko niekada neįstengsiu užmiršti, kaip tų kūnų su pamėlusiomis basomis pėdomis, numestų prie mokyklos.

...Moters vaizdas sugrįžta ir kitą dieną. Netikėtai. Kai už lango plieskia saulė, o mėlyname danguje suka ratus pietietiški vanagai karpytais sparnais. Kai esu viena ir plaunu pusryčių indus. Žiūriu į savo rankas, pavargusias, su stambiomis išsišovusiomis gyslomis, gelsva it pergamentas oda. Kiek dešimtmečių jos man tarnauja, tos rankos? Juodadarbės – baltarankės. Jos pjausto, valo, plauna, skalbia... Glosto vaiko galvą. Šukuoja žilus plaukus. Rašo, kai įveikia kasdienybės kliūtis. Neišpuoselėtos rankos, senstančios greičiau už mane. Jos turi savo atmintį. Pojūčių atmintį. Kaip ir kūnas. Kartais atrodo, kad tos rankos gyvena atskirai nuo manęs. Jos dirba savo, lyg manęs nė nebūtų. Kai mintys kitur. Dažnai nustembu, kad jos pačios geriau žino, ką turėjau padaryti.

Tą rytą, kai galvojau apie prarastą laiką ir savo rankas, staiga pamačiau, kad pjaunu per pusę tamsžalį avokadą, nelyginant žalią kankorėžį, nuskintą nuo eglės šakos. Peilis, perrėžęs stangrią, ruplėtą žievę, lengvai įveikia gelsvą minkštumą, bet, atsimušęs į sli-

džią kaulinę šerdį, nuslysta ir smigteli į delną. Kraujo srovelė teka per plaštaką, laša indų plovyklėn. Šiltas kraujas. Lašas po lašo. Sekundė po sekundės.

Ant sienos šmėsteli šešėlis (gal vanago?), vėl padvelkia cigarečių nuorūkomis. Atsisuku. Ir vėl matau ją, paryčių viešnią, stovinčią koridoriaus kampe. Žvilgsnį įrėmusi į vieną tašką, per šlaunį žliaugęs kraujas jau sukrešėjęs, baugiai juodas.

Užsimerkiu. (Gyvendami įprantame užsimerkti, kad širdis neplyštų.) Dabar jos nebėra. Bet užmerktomis akimis vėl regiu pamiškės kelią. Už medžių – įdubęs kapas. Važiuoja kariškas sunkvežimis, ginkluoti vyrai kažką išmeta iš brezentu dengto kėbulo... Bėgu, užgniauzusi riksmą, spausdama prie savęs aštrų kankorėžį.

...Nebėra miško kelio. Nei sakais varvančių pušų. Nebėra bevardžio kapo. Nebėra pakauinės kaimų, trobesių, sodų. Jie nugrimzdę į dugną, užlieti Kauno marių. Visi nugyventi gyvenimai atsidūrę po vandeniu. Sakoma, tie, kurie gimė tuose kaimuose, kurie ten gyveno, vadinami dugniniais. Duginiai ir jų likimai.

Duginė mano paauglystė, išblokšta iš miesto, nepritampanti pokario kaime su skurdo kvapais, aitrais dūmais, gaisrais, šūviais, su naktimis, pritvinkusiomis baimės. Su dygiais pojūčiais ir nuostaba – šiltu karvės pienu ant lūpų, blusų sukandžiotomis kojomis, su liesos paauglės atspindžiu didelėje bėrio akyje... Su raudonais saulėlydžio driebais anapus rugių lauko. Su keiksmiais svetima kalba ir patyčiomis, duriančiomis, lyg aštrios ražienos badytų pėdas.

Duginė ir mano sesers lemtis. Vaikiškas jos vežimėlis liko įsmigęs marių dugne, turbūt žuvys nardo pro ratų stipinus.

Duginis to laiko svoris širdy.

Duginė ir toji moteris, kuri aplanko mane brėkstant, o retsykiais pasirodo dienos aky...

Duginius vaizdus užneša dumblas, užkloja laiko sluoksniai, gulantys vienas ant kito. Bet kraujo dėmė net pro juos prasisunkia į paviršių ir sukreša ant balto dienos tako it juoda sudžiūvusi rožė.

2016

APIE DIEVĄ TĖVĄ KAPITALĄ, JO SŪNŲ ANTIKRISTĄ IR ŠV. RINKOS DVASIĄ

Sekant dar karštais Artūro Areimos „Antikristo“ evangelijos pėdsakais...

Kultūros laidai „Duryš atsidaro“ pristatant Artūro Areimos spektaklį „Antikristas“, vienas iš jos vedėjų atliko performansą - tyrimą: ant šaligatvio plytelių balta kreida užrašė žodį *Antikristas* ir ėmė įkalbėti praeivius, kad šie ant jo neužliptų. Tačiau žmonės *Antikristą* mindė drąsiai, tarsi šio užrašo nė nepastebėtų, kulniuodami savo pramintais buitinais maršrutais. Siužeto pabaigoje balsas už kadro retoriškai klausė: „O jei užrašytume Kristus? Gal tada sulauktume didesnės žmonių reakcijos? Ar tik nebus taip, kad Antikristas kečia mažesnę nuostabą negu Kristus?..“

Iš tikrųjų tai, kas nekelia nuostabos, greičiausiai jau susiliejo su mūsų kasdienybe. Tapo taip įprasta, kad net nebepastebima. Dar daugiau – virto oru, kuriuo kvėpuojame, vandeniui, kurį geriamo, žeme, kuri maitina. Galų gale tapo mūsų kūnais... Taigi, banalybe paverstas Antikristas yra aplink mus, tūno mummyse. Kaip materija. Kaip kūnas. Norėčiau tęsti – „...ir kaip dvasia“. Tačiau sustoju, nes simuliakrų apsuptyje kalbėti apie dvasią kaip kažką, atsietą nuo kūno, – absurdiška. Nes kūnas ir dvasia šiais greito rijimo laikais susilieję taip, kaip hamburgerio batonas (kūnas) sulipęs su jame slypinčia mėsa, sūriu, kopūstais ir majonezu (dvasia).

Sukonkretindamas postmodernias teologines savo įžvalgas, siūlau tezę: Antikristas įsikūnijo mummyse, o mes įsikūnijome į Antikristą. Kas įvyko pirmiau, nebeatseksime. Dabar svarbu tik tai, kad Antikristas kasdien gimsta-gyvena-miršta ir vėl atgimsta per mus,

per mūsų dvasią, virtusią korporacijų iščiomis, ir per mūsų kūnus, virtusius korporacijų kloaka. Šv. Rinka, gundydama mesijais, atnašaujančiais laimę, taiką ir klestėjimą, kasdien mus apvaisina. Taip užtikrinama nenutrūkstanta Antikristo (valdančio pasaulį kapitalistiniu geismo-rijimo-defekacijos ritmu) gyvastis. Tačiau, kad galėtum valdyti pasaulį, būtina evangelija (ideologija), bažnyčia (ideologinė institucija), pranašai (ideologijos kūrėjai), apaštalai (ideologijos skleidėjai) ir šventikai, kurie tą ideologiją įtvirtina ir palaiko. Antikristas visa tai turi. Jo pranašai, apaštalai ir šventikai įsikūrę pasauliniame tinkle (*www*), o tikintieji gali į tą tinklą patekti tik per jo bažnyčias – Palaimintojo PC, Visų šventųjų *iPod* ir Ėmimo į dangų *iPhone*.

Ne veltui Artūras Areima juodąją Menų spaustuovės dėžutę pavertė *laptopu*, o jo lauke įkurdino aktorius, judančius tokiu ritmu, kaip mūsų pirštai laksto po klaviatūrą. Nes kur kitur susitiksi su Antikristu – mūsų geismų projekcija, mūsų troškimų ekranu. Neatsitiktinai jo PC bažnyčios portalą įrėmina krikščioniški kryžiai, tarsi Saliamono kolonos. Jie styro-švyti it kokie elektroniniai falai, apvaisinantys Ekraną. Šis scenografinis akcentas nėra krikščionybės pralaimėjimo šėtoniškam Postmoderno Ekranui ženklas. Greičiau priešingai. Tai tiksli nuoroda į Vakarų postmoderną pradžią, visų iliuzijų ir masių valdymo motiną – krikščionybę. Tik jos dėka jau kadaise apsigyvenome anapusbės geismo Ekране, šiaapus palikę džiūstančius kūnus ir kliedinčias sielas, vir-

„Antikristas“. Režisierius Artūras AREIMA. Spektaklio scena

tusias Hado šešėlių šešėliais. Pastebėjote, kaip Areimos „Antikristo“ ekrane jie dauginasi, protėjiškomis prasmėmis užklodami bet kokią bandymą išsiaiškinti, kas čia tikra, o kas ne, kur prasideda personažas, o kur simuliakras? Platono ola čia yra ne vieta, kur sielos išlaisvinamos iš nežinojimo pančių, bet galutinio jų pavergimo citadelė, o dieviškoji Valia ir Galia (kurios taip šaukėsi krikščionybės olą išsprogdinti troškęs Nietzsche) pavirto Korporacijai tarnaujančiomis beteisėmis Rytų europietėmis Vālia ir Gālia.

Šioje postpolitinėje pornografinėje Areimos satyroje vyksta nenutrūkstama simuliakrų orgija – atsiranda ir išnyksta besidauginantys politikų šešėliai, pornofilmų kadruotėse matomos besidulkinančios poros, o dionisiškų traukulių tampomi satyrai, faunai ir nimfos yra tik žvaigždžių dulkės, skriejančios į juodąją *Youtube* skylę.

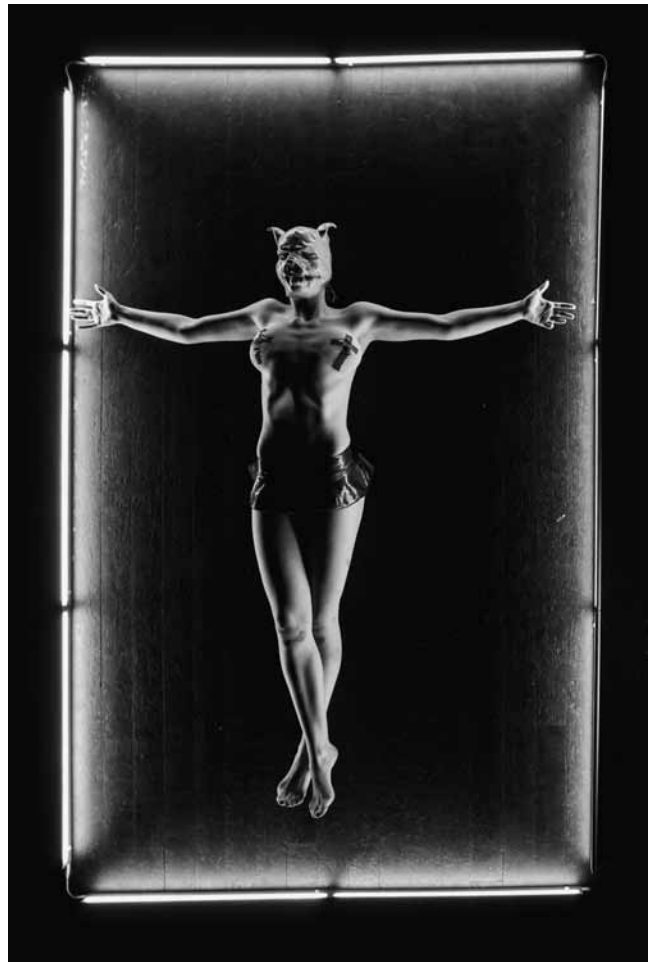
Areimos požiūriu, postmodernioje Antikristo karalystėje politikai niekuo nesiskiria nuo aktorių, animacinių personažų ir šoumenų. Čia Angela Merkel Ramstein vokalistu balsu dainuoja Lady Gagos koverius, Obama virtęs internetinių apokaliptinių komiksų personažu. Putinas čia tampa antivirusine interneto sistema, pats skleisdamas kaip parako ir bezdalų virusas. Čia net branduolinis Trampo ir Putino apsišaudymas yra tik pretekstas perinstaliuoti Sistemą – Naujoji Pasaulio tvarka pradedama nauju hitu, užkariausiančiu *Youtube* visatą. Galop čia, šioje politinėje fiestoje, dalyvaujame ir mes, elektoratas, – kartu su čia esančiais politikais šokame vieną ilgą, amžiną *repeat* užstrigusį čia-čia-čia.

Spektaklyje „Antikristas“, kaip kokioje trinarėje viduramžių misterijoje, rojui atstovauja mesijai / po-

litikai, žemei – dionisiškoje estradoje siaučiantys satyrai, o pragarui – pornobiznis. Sekso čia nėra. Apie mylėjimąsi negali būti nė kalbos. Užtat apstu porno. Nes tik šv. Porno kaskart sutvirtina vartotojų ideologijos įdiegtą *ego* instinktą, kur kitas yra viso labo prekė, mėsa, vibratorius, skirtas asmeniniam malonumui. Nes tik Porno dykumoje besidulkinantys kūnai sufantazuotais hiperorgazmais vilioja stebėtojus į grožio, mados, seksualumo ir muzikos industrijos oazes, kur šie išleidžia paskutinius grašius, kad taptų Eroso apaštalais. Areimos „Antikriste“ porno yra vienintelė sala, kur simuliakrai bando susigrąžinti savo kūniškumą. Desperatiškai ir žiauriai. Beviltiškai. Nes tuo metu juos filmuoja realybės šou operatorius... Iš pragaro taip lengvai nepabėgsi. Kad ir kiek kartotum tapatybės mantrą „*su, vadinasi esu“, vis vien lieki gulėti pačiame pragaro dugne. Nors viltis visada yra. Gulėsi tik tol, kol atsitiktinumas tave pakraus ir perinstaliuos naujam gyvenimui. O tas atsitiktinumas – tai, pavyzdžiui, tavo būsimas vaikas, kurį girtas „užtaisei gatavai mergai“ per atsitiktinį, jau nebesuskaičiuojamą grupinio porno vakarėlį. Taip atgimsi naujam gyvenimui senoje sistemoje. Naujai būčiai sename vartojimo ir aistros simuliakrų karnavale. Antikristas mirė. Tegyvuoja Antikristas! Mirties ir atgimimo procesas užima maždaug tiek laiko, kiek trunka reklama. *Copy-paste*. Mes vėl čia! Pranašai, bandę sugriauti sistemą, nenužudyti. Jie integruoti ir plūša šv. Kapitalo reklamos skyriuje. Juk rinkoje dabar madingi marginalai. Jų maištas ir disidentinė kova – tik postmodernus baletas. Žydrasis Zaratustra krinta veidu ant žemės ir nesupranti kodėl – gal atrofavosi raumenys nuo sėdėjimo kalno viršūnėje, gal nukankino tardytojai, gal jis tiesiog perdozavo narkotikų.

Spektaklį Areima pradeda scena, kuria Stefanus Wilde baigia savo romaną „Zaratustra kalba makaronams“. Tiesa, Žydrojo Zaratustros išmintis skambės per visą spektaklį visų aktorių lūpomis. Tačiau ne kaip kokia naujoji evangelija, o greičiau kaip įkyriai ne laiku ir ne vietoje iššokantis reklaminius baneris, siūlantis įsigyti naują Paulo Coelho romaną, ar vienas iš

tų šmaikščiai intelektualių memų, iš kurių *facebook* jaunimėlis neretai susikompiluoja visą simuliakrinę savo pasaulėžiūrą. Vis dėlto akivaizdu, kad Areimai pranašų istorijos ir jų mokymai neįdomūs. Jis tiesiog tuo netiki. Tad ir spektaklyje jokio pranašavimo, kuris toks būdingas lietuvių režisieriams, nebus. Aišku, nebus ir atsakymų. Čia Areimos ir talentingos jo trupės stiprybė. Nors *moralité* ir nesulauksite, neabejoju, kad vaizduotės rojuje išvysite Dievą, šokantį *gangnam style*, žemėje – Antikristą, atsiimančią Nobelio taikos premiją, o pragare – šv. Rinkos balandį, kapojantį Zaratustros kepenis, kol šis isteriškai raitosi iš juoko, vienoje rankoje laikydamas pimpalą, o kitoje – *laptopą* su tiesioginei transliacijai įjungta *web* kamera. ■

„Antikristas“. Režisierius Artūras AREIMA. Spektaklio scena

ROMANTIZMAS – ANAPUS ESTETIKOS?*

Diskusija po parodos

Meno pasaulis neretai stebina vienpusiškumu ir siaura orientacija. „Romantinės idėjos“ nėra itin populiarios, ypač kai apie jas norima pasakyti ką nors pozityvaus. Meno teoretikas Jerzy's Hanusekas teigia, kad būtina skirti „kūrėją“ nuo „menininko“.¹ Ši skirtis įkvepia naujai apmąstyti pamatines įtampas – kaip kūrėjui išsakyti savo žinojimą, jei nuolat operuojama esamomis formomis ir reikšmėmis, kaip išsaugoti autentišką balsą, jei distancija ar interpretacija lengvai viską maskuoja, kaip pasiekti universalios formos, jei nuolat skubama „įsirašyti“ į kultūrinį kontekstą?

Atgaivinti tokį kūrybos suvokimą siekiau, rengdama parodą „Romantizmas be pabaigos“, – ieškojau tokių autorių, kurių romantinė-dvasinė programa atsispindėtų netiesmukai ir nesugriautu pavidalu, nebūtų išskalauta „sisteminių“ meno taisyklių. Romantizmą pasitelkiau kaip idėją, leidžiančią pažvelgti tokiu rakursu.

Pokalbis su keliais parodos dalyviais vyko jau virtualioje erdvėje, vengiant kokio nors tendencingo tyrinėjimo.

Agnė Kulbytė: *Parodą pavadinau hipotetiškai – „Romantizmas be pabaigos“. Kokios romantizmo reikšmės ar apibūdinimai Jums buvo svarbiausi šioje ekspozicijoje?*

Gudrun Benonysdottir: Savo kūrinių „Yonder“² pavadinčiau simbolinių prasių sklidiną „peizažą“. Mano tapyta drobė turi tiesioginių sąsajų su tradicine tapyba, bet kai ji eksponuojama instaliatyviai, iškart atsiduria kitame kontekste. Romantinis gestas yra pats tapymo būdas. Drobę padengiau šviesai jautriais dažais ir palikau ją veikti natūralioms jė-

goms, aplinkai. Toks procesas turėjo didelės reikšmės rezultatui – spalvos atsiskleidė kaip natūralioje gamtoje, veikiant šilumai, saulei, vėjui ir lietai.

A. Kulbytė: *Tapytojas Paulis Klee yra sakęs, kad abstraktus menas gali būti to, kas yra „čia ir dabar“ patvirtinimas, kai realybė transcenduoja: „Kuo pasaulis sudėtingesnis (kaip dabartinis, pavyzdžiui), tuo mūsų menas abstraktesnis.“ Tačiau pridūrė, kad tokio „šalto stiliaus“ romantizmas be patoso yra beveik negirdimas...*

G. Benonysdottir: Mano kūrinyje tokios situacijos kontrastingumą nusako sąlytis su Edvardo Muncho kūriniu „Saulė“ (tiksliau, mane įkvėpė nuotrauka, kurioje tapytojas stovi verandoje, ant sniego, šalia džiovinamos drobės-paveikslo). Tai lyg viltingos svajonės akimirka ar atminties, susidūrusios su šalta realybe, vizija. Manau, ši opozicija svarbi ir dabar apmąstant romantizmą, išreiškiantį egzistencinius kontrastus – tarp normalaus gyvenimo ir

* Paroda „Romantizmas be pabaigos“ Vilniuje, „Arkos“ galerijoje, veikė 2017 m. vasario 21–kovo 14 d. Dalyvavo menininkai iš Lietuvos – skulptorius Mindaugas Navakas, tapytojas Henrikas Čerapas ir jaunesnės kartos atstovai – Alonas Štelmanas, a. a. Edgaras Andriūnas; iš Lenkijos – tapytojas Krzysztofą Klimekas, tarpdisciplininio meno ir performansų kūrėjai – Piotras Lutynskis, Zbigniewas Warpechowski; iš Skandinavijos šalių – video ir instaliacijų kūrėja Gudrun Benonysdottir (Islandija), tapytoja ir rašytoja Torild Rødland (Norvegija).

vaizduotės kūrybos, šviesos ir tamsos, fantazijos ir tikrovės, šalčio ir šilumos.

Torild Rødland: Romantizmą įprasta laikyti tokia tapybos formule, kai kūrėjas projektuoja subjektyvius savo jausmus, pasineria į jų tėkmę, o svajonių vizija tampa tapybos tema. Norvegijos tapybai ir dabar būdingas itin didelis susidomėjimas simbolizmu. Peizažas, gamta, gamtos mistika. Ilgas romantizmo periodas Skandinavijos menui padarė įtaką. Savo kūrybą aš irgi sieju su šia kryptimi. Mane įkvėpia „realybė“, įvykiai, kurie nutinka kasdienybėje, tačiau tapydama visa tai perkeliu lyg į sapną, suteikiu simbolišką formą.

A. Kulbytė: *Ar ši „formulė“ kartais nepasidaro ankštoka?*

T. Rødland: Kuriu ne tik tapybą, bet ir poeziją, o šios dvi sritys susijusios. Tas pats su instaliacijomis – pamačiau, kad mano objektai ir drobės yra dvi integralios dalys, sudarančios ritualinę struktūrą. Vis dėlto manau, kad tapyba leidžia papasakoti istoriją, kurios negali išreikšti joks kitas menas. Tai realybė, transformuota į kažką, kas irgi gali būti suprantama.

A. Kulbytė: *O gal kūrėjas-romantikas tik sukelia norimą efektą?*

Mindaugas Navakas: Romantikui svarbu ne pasitraukti, sutikus iššūkį, o priimti jį kaip paskatinimą. Mano instaliaciją „Lankstinys VIII“ išprovokavo „Arkos“ galerijos erdvė – siauras, ilgas balkonas, kuris keistai ir nelogiškai padalija salę į du aukštus.

Romantizmą suprantu ne kaip kokį nors formos požymį, bet kaip autoriaus sąmoningai suvokiamą įtampą būties atžvilgiu. Turbūt tai taikytina bet kokiai kūrybiškai situacijai. Iš to išplaukiant, labai svarbus asmeniškumas ir pastangos. Šios savybės, man atrodo, pastaruoju metu apnyko, išgali kolektyviškumas ir atsipalaidavimas (sprendžiu pagal vizualiuosius menus).

Krzysztof Klimek: Mano požiūriu, romantizmas yra anapus estetikos. Jis priklauso menininko gyvenimui, kyla iš jo. Silpnumas čia priešinasi stiprumui, atskirumas – bendrumui, ezoterika – egzoteri-

kai. Taip, trumpai tariant, suprantu romantizmą. Ši konstrukcija būdinga visuomenėms, tautoms, kentusioms okupaciją, ieškančioms savo tapatybės. Tai gali būti labai subjektyvi, pavienė, nepakartojama, o kartu ir skandalinga, netikėta, tamsi išraiška. Toks supratimas gerai perteikia maištą prieš svetimą galybę. Kartais vaizduotės perteklius prieštarauja sveikam protui, logikai, apgalvotiems veiksams, bet priešinasi ir sistemos galiai.

A. Kulbytė: *Ar „estetikos“ ribų neperžengia pati tapyba? Kaip romantinės kategorijos veikia grynosios tapybos terpėje?*

K. Klimek: Apie romantizmą tapyboje galima pasakyti taip: minimalus vizualinės energijos kiekis ir maksimalus efektas. Tokie kūriniai nėra tiesiog paviršiaus konfigūracija. Jie kalba apie ką kita. Pradedu veikti visai kita sistema, kuri yra autonomiška, netarnaujanti niekam – tik pačiai sau.

A. Kulbytė: *Igauna idėjos „menas menui“ pavida-lą?*

K. Klimek: Sutinku. Antra vertus, – ne, nes kai pradedu tapyti, niekada nesiekiu sukurti objekto. Esu lyg apsėstas noro išreikšti tai, kas viduje. Ieškau būdo išsakyti vidinei idėjai. Dažniausiai išeina tik kažkas, visai nedaug...

Bet niekada nepradedu nuo tuštumos. Turiu galvoje konkrečią išraišką, susijusią su būsima paroda ar pan. Pavyzdžiui, mažo formato mano darbai atsisleidžia tik tada, kai prieini arčiau (ypač jei būna eksponuojami specifinėje, dažnai atšiaurioje patalpoje), kai užmezgi su jais vidinį kontaktą. Šiaip jie nėra įspūdingi.

A. Kulbytė: *Šiuolaikiniame mene dominuoja „daiktiškumas“, kuriama savotiška realybės kartinimo iliuzija. Ar būtų galima romantizmą aprašyti su tuo, kas vis dėlto „nepavaizduojama“, nuskaidyti per religinę prizmę?*

K. Klimek: Galiu papasakoti tik apie tai, ką pats patiriu – labai noriu perteikti religines dimensijas,

bet negaliu šito deklaruoti. Tai apsireiškia arba ne, nepriklausomai nuo nieko. Tai nutinka tarsi savaime. Dažnai, kai nori ką nors specialiai sukurti, nieko neišeina, nes racionali idėja jau subrandinta ir įkvėpimas kyla vien iš materialybės. Tai akivaizdu. Kai kūrinys tikras, jis turi didelę jėgą. Tada matomos tapybinės priemonės atsiduria ties nevizualumo riba. Jos kalba netiesiogiai ir sukuria aurą.

A. Kulbytė: *Romantikai žinomi kaip protestantiškojo religingumo gynėjai, o nihilistinė „tuštumos“ kategorija iššaknijusi kaip abstraktaus vaizdavimo strategija. Kodėl ji tokia populiari?*

K. Klimek: Protestantiškoji kova prieš ikonolatriją neretai primena šiuolaikinio meno ekonomiją, kuri vengia vaizdavimo. Aš irgi jaučiu šitą įtaką, bet ji paviršutinė, labiausiai pasireiškianti, kai tvarkau kompoziciją drobės paviršiuje. Jaučiu, kad tai skatina imitavimą. Prieš maždaug trisdešimt metų lankiausi Ženevoje, kur buvo tokios tapybos bumas, – tapytojai kūrė geometrinius paveikslus ir sėkmingai juos pardavė. Klausiau savęs, kaip tai įmanoma? Pasiiekti „absoliutų minimumą“? Na, gerai, bet juk turinio čia nėra. Dvasinis pradas pasirodo kitaip, tokios abstrakcijos jo neatskleidžia. Galima sakyti, tai grynas protestantizmas tapyboje, privertęs mane maištauti, nes čia nebuvo „kūno ir kraujo“.

A. Kulbytė: *Vis dėlto šioje romantizmo temai skirtoje parodoje eksponuotas jūsų kūrinys Władysława Strzemińskiego atminimui, regis, yra plastinė replika išgrynintoms, konstruktyvioms šio tapytojo idėjoms, argi ne?*

K. Klimek: Strzemińskis (1893–1952) priklauso žymiausiems avangardizmo pradininkams Lenkijoje, bendravęs su suprematizmo guru Kazimiru Malevičiumi. Laisvomis nuo realybės jo abstrakčių paveikslų idėjomis susižavėjau dar jaunystėje. Tapiau, šiek tiek sekdamas jo taisyklėmis, – bandžiau sukurti kažką, kas būtų lyg ne iš šio pasaulio, lyg iš angeliškos būties, be juntamo intensyvaus žmogiškojo įkvėpimo. Labai paprasta kompozicija, brutalūs teptuko brūkšniai...

Paradoksalu, bet pats Strzemińskis kovojo su ro-

mantizmu, tikėjo materializmu, racionalizmu, žmogaus jėgomis. Stengėsi kurti gerą dizainą, tinkamą visiems, netikėjo nei įkvėpimu, nei dvasiniais dalykais, esą visa tai tik varžo menininką. Tad jis iš visos širdies kovojo už meną, siekė sukurti „rojų žemėje“, nors pats visą gyvenimą buvo nepripažintas, visuomenės atstumtas, prieštaringai vertinamas. Jo istorija labai tragiška – kaip tikro romantiko...

A. Kulbytė: *Ar ši prieštaraivą galima pritaikyti ir dabartiniais menininkams? Ar jų kūryba yra kokio nors kraštutinio subjektyvizmo patvirtinimas?*

K. Klimek: Yra daug subjektyvaus būvio lygmenų. Galbūt markizą de Sade'ą irgi galima vadinti perveršišku „romantiku“? Ironija, neurozės, demoralizacija dabar demonstruojama su pasididžiavimu, nes nebetikima meno galia, transcenduojančia materialų paviršių. Kartojami gestai kaip žaidime. Romantikas tas, kuris nebijo rizikuoti, imasi vizijos, prieštaraivjančios masiniam skoniui, įprastiems lūkesčiams.

A. Kulbytė: *Kai kam nors pasakau, kad tapytoją Henriką Čerapą lygiai kaip ir Augustiną Savicką ar Vladą Eidukevičių priskyriau prie romantikų, nustemba. Ar sutinkate, kad tokia tapybos tradicijos atmaina yra iš esmės susijusi su romantizmu?*

Henrikas Čerapas: Romantizmą arba romantizmo dvasią apibrėžčiau kaip neišvengiamą formos abstrahavimo būtinybę, atsirandančią apmąstant pasaulio konstrukciją arba dieviškuosius struktūrinius jo parametrus. „Mechaninė“ abstrakcija to neturi, nes iš anksto „žino“ atsakymus, koks pasaulis yra, ir nekelia sau klausimo, kaip jis sukonstruotas.

Koks pasikeitimas įvyko „romantiškojo romantizmo“ atžvilgiu? „Romantišku romantizmu“ vadinčiau įvairias „šiuolaikiškumo“ apraiškas – dirbtinai forsuojamą paveikslų dramaturgiją, siužeto arba tapymo situacijos lėkštą supoetinimą, vadinamąją „abstrakciją“, kuri yra tik paviršiaus gražinimas. Mano supratimu, tikrasis romantizmas pasireiškia ten, kur nėra vietos jokiai „romantizmui“, kur menas nėra dirbtinai daromas, o yra formos tapsmo,

būties išgyvenimas. Religinės dimensijos, pasireiškiančios formos steigimosi procese, čia labai tinka. Griežtai skiriu tuos dalykus. Todėl šioje tradicijoje įžvelgiu tikrojo romantizmo pradą.

Tokį formos siekį nulemia tema. Augustiną Savicką priskiriu prie tikrųjų, didžiųjų romantikų. Jo paveikslai kupini dramtizmo, praeities mistikos, jaukios ir intymios kasdienybės, atrodytų, kartais „pritemptos“ poetikos, tačiau formos požiūriu – tai epinės, biblinio masto struktūros. Jis – romantinės būsenos tapytojas. Ir nors jo įvaizdžiai dažnai dirbtinai romantizuoti, formalioji, tapybinė kalba yra grynas romantizmas. Formos triumfas.

A. Kulbytė: *Ar dabartinio meno kontekste sunku būtų „formos viziją“ atskirti nuo formalizmo dėl formalizmo?*

H. Čerapas: Atsigręžkime į istoriją – iki Vlodo Eidukevičiaus ir Vytauto Kairiūkščio. Laikas, kai jie apsireiškė Kaune dar prieš „Ars“ pasirodymą, buvo panašus į dabartinį – mene klestėjo postmodernistinis salonas ir miesčioniška kultūra. Kairiūkštis iš Vilniaus atvežė postkubizmą (Lenkijoje turėjo galimybę tiesiogiai susipažinti su modernizmo kryptimis), bet jo paroda didelio susižavėjimo Kauno poniutėms nesukėlė. O Vladas Eidukevičius – inkluzas, žėrintis brangakmenis to laiko ir visų laikų Lietuvos tapyboje (arsininkų kūryba, palyginti su juo, yra neotradicionalizmas, nors vadovėliuose rašoma kaip tik priešingai). Eidukevičiaus paveiksluose žydintys medžiai, sniegas parke, pasipuošusios moterys, Kauno vaizdai nuo Žaliakalnio ar Aleksoto kalvų kupini saulės, pozityvios, kuriančios, ir, norėčiau pabrėžti, konstruojančios paveikslo struktūrą energijos, juntama romantinė dieviškosios šviesos dvasia. Jokių bakūzių ar socialinio skurdo demonstravimo. Jo tapybos formalioji pusė – postsezanzizmas (kaip estų tapytojo Konrado Mägi kūryba). Tai sintetinio modernizmo klasika, neatitinkanti konvencinių (mūsų plastinio mentaliteto kontekste) apibūdinimų ir madų. O kai iš Paryžiaus grįžo Stasys Ušinskas su *art deco* įtakomis, kilo anšlagas. Ušinsko darbuose

toks techniškas paviršiaus išgražinimas su teminėmis aktualijomis kaip šiandienos populiariajame mene.

Tuo noriu pasakyti, kad miesčioniška sąmonė nepasikeitė iki šių dienų. Estai vartoja „brendinio“ realizmo (*brandrealism*) terminą, kai vaizdavimo objektu tampa populiariosios kultūros įvaizdžiai, socialiai aktualios konvencinės temos, populiarios asmenybės, kitaip tariant, „šiuolaikiškumo“ ikonos. Panašios, tik ideologizuotos kitu kampu buvo ir socrealistinio „romantizmo“ ikonos – darbininkas su kūju, užkariautojas su kulkosvaide, daili melžėja... Atitinkmenų šiandienos mene kiekvienas susirastų pats.

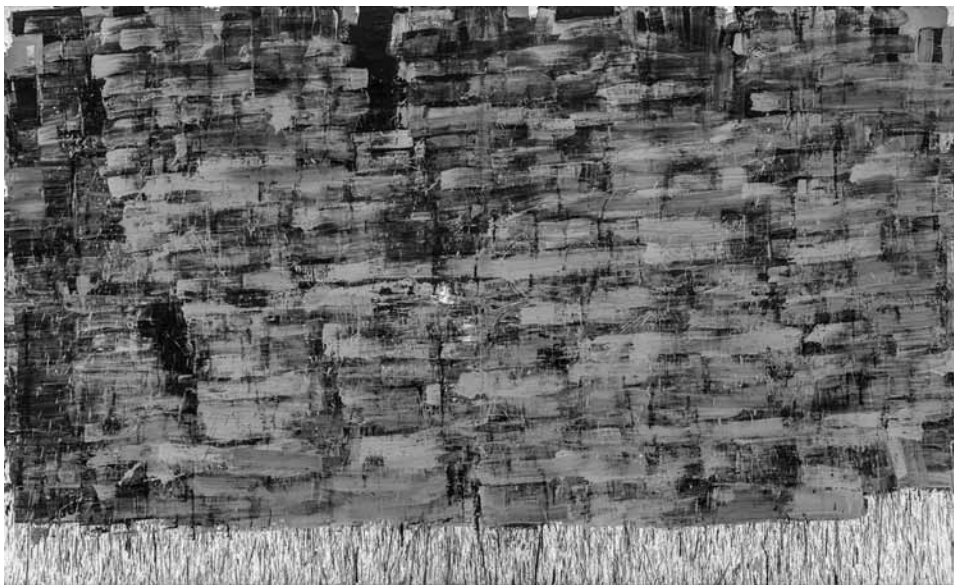
Bet mums tai tolima. Mondrianas tapė bažnyčių fasadus, maksimalų religinį išgyvenimą siekė išreikšti, pasitelkdamas suvaldytą konstruktyvią formą. Religinė dimensija tapyboje tik taip ir gali būti suvokiama. Kol neįvedi Kūrėjo parametru kaip pozicijos, tol nieko nėra. Tai esminis skirtumas nuo *brendrealizmo* vaizdelių „romantikos“.

A. Kulbytė: *Globalus meno industrijų pasaulis šiuolaikiniam menininkui suteikia daugiau galimybių plėtoti ir įgyvendinti idėjas. Pavyzdžiui, Gerhardas Richteris taip eksperimentuoja su tapomu paviršiumi, kad nebeįmanoma įsivaizduoti dar ko nors „tapybiško“... Ar tai to paties formalizmo įsigalėjimas „nauju formatu“?*

H. Čerapas: Taip, tai civilizacijos problema. Richteris labai geras pavyzdys. Gyvename postkomunistinio feodalizmo laikus – tai unikali iškreiptų santykių utopija, viską čia valdo sistema, ypač kultūros, meno sritis. Kas nėra sistemos legituota, tas neegzistuoja, automatiškai priskiriama „ezoterinei erezijai“. Todėl viskas, ką darai (net ir šis projektas), sukelia neigiamą sisteminio mąstymo reakciją.

Mano darbas „Exile in the Country. Kristus pievoje“ kaip tik ir parodo tokią atskirtį. Tiesiogiai jį inspiravo bene mįslingiausias ir labiausiai jaudinantis Vlodo Eidukevičiaus kūrinys „Saulei leidžiantis (Poilsis kelyje į Egiptą)“. Taip išreiškiau nuolat jaučiamą savo vidinę tremtį.

Kai mes gal po tūkstančio metų bent kažkiek priartėsime prie civilizacijos, ir aš norėčiau būti laisvas

Henrikas ČERAPAS. „Exile in the Country. Kristus pievoje“ 2013

kaip Richteris – visus išgyvenimus sudėčiau po didžiulėmis tapybinėmis Uždangomis...

A. Kulbytė: *Kas nors sakytų – „tai jau padaryta“...*

H. Čerapas: Kalbu apie užmojį, pozityvistinę kūrybos misiją. Niekas nežino, koks bus formos raidos galutinis taškas, taigi nieko nėra pasiekta, niekas nesikartoja. Kiekviena asmenybė yra unikali net atskleidžia unikalią savo patirtį, todėl ir formos atžvilgiu tai visai kitas „formatas. Tačiau toks nesisteminis kultūros paribių romantizmas, sklindas kultūrinės ir socialinės atskirties, niekada nebus įteisintas.

Daugybės dalykų neįmanoma aprėpti, bet šitą dalyką jaučiu visomis ląstelėmis. Pats esu užsidegęs ir siekiu naujų grandiozinių dalykų. Norėčiau landšaftinių, architektūrinių parametrų tapyboje. Deja, tai neįvyks. Esu priverstas tapyti kambario talpos drobę arba amžinai esu lyginamas su praeitim. Todėl ir sakau, kad čia civilizacinio lygio problema, nes nežiūrima, ką menininkas iš tikrųjų padaro.

A. Kulbytė: *Ar šitas užsidegimas kurti formą neatitraukia nuo tikrovės, ar neišnyksta romantinė „vidinė programa“?*

H. Čerapas: Mano tikrovė esu aš pats, mano programa yra mano misija, todėl ir toliau tapyčiau tuos pačius Papilės geležinkelius ir dirvonus iki kosminių gabaritų. Nebūtų jokių „naujovių“, bet atlikčiau tai, kam esu pašauktas. Patirtis nesutelpa į tris drobės metrus.

A. Kulbytė: *Romantinis vaizdavimas, atrodo, gali būti begalinis, remdamasis nematomos tikrovės pagrindu.*

M. Navakas: Kita vertus, dar vienas svarbus

klausimas – kokia tikrovė yra iš tikrųjų? Per pastaruosius kelis dešimtmečius žinios apie visatos sandarą neįtikėtinai išsiplėtė. Nemažai fizikų rimčiausiai tvirtina, kad yra daugiau negu viena tikrovė (visata) ir įrodinėja tai, rašydami sudėtingiausias formules...

A. Kulbytė: *Tačiau ar įmanoma įprastą pasaulį keisti meno, mokslo pastangomis? Išeiti už šiuolaikinio meno nubrėžtų ribų?*

K. Klimek: Negaliu kalbėti apie visą meną apskritai... Tylėti priešais paveikslą kartais yra geriau, negu paskubomis įvertinti. Niekada nėra aišku iškart.

Tai, kas tikra, yra gerai. Tiesa, Gėris ir Grožis – ši triada yra neabejotinas Dievo galios pasireiškimas. Ir be valios nieko gero nebūtų. Visą turime vertinti savo sielos instrumentu.

A. Kulbytė: *Dėkoju už pokalbį.* ■

¹ Jerzy Hanusek, „Robak w sztuce“, Krakow: Otwarta Pracownia, 2001.

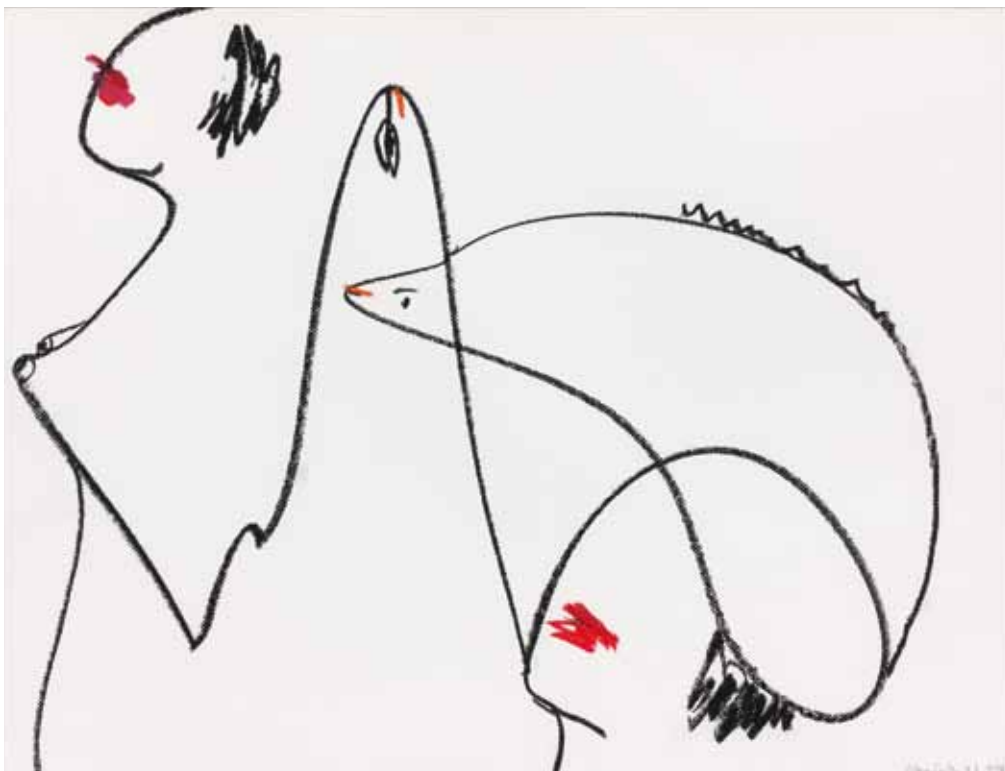
² Pažodinio pavadinimo vertimo menininkė sąmoningai vengia, labiausiai jį sieja su rež. Wernerio Herzogo to paties pavadinimo filmu.

Krzysztofo KLIMEKO ekspozicijos fragmentas

Parodos „Romantizmas be pabaigos“ bendras vaizdas. Vilnius, „Arkos“ galerija

Aldona GUSTAS
Piešinys. 1994

Aldona GUSTAS
Piešinys. 1991

Vidmanto Ilčiuko
reprodukcijos

MEILĖ YRA PASAKA BURNAI

Aldonos Gustas piešinių paroda Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje

Aldona GUSTAS

meilė yra
skalpelis
į medų panardintas
meilė yra
fatamorganų rijikė
ir dar ji griežta
realistė
meilė yra
kaip tavo veidas
per orgazmą

Vertė Giedrė Bartelt

Aldona Gustas – poetė ir dailininkė, išėivė iš Lietuvos, gyvenanti Vokietijoje. 1972 m. ji įsteigė menininkų grupę „Berlyno dailininkai-poetai“ (*Berliner Malerpoeten*), kuriai be jos pačios priklausė rašantys dailininkai ir / ar tapantys / piešiantys literatai Günteris Gr̄sas, Bruno Fuchsas, Günteris Loewigas, Arthuras M̄rchenas, Kurtas M̄hlenhauptas, Karlas Oppermannas, Robertas Wolfgangas Schnellis, Wolfdietrichas Schnurre, Friedrichas Schröderis-Sonnensternas, Joachim̄s Uhlmannas, Hansas-Joachim̄s Zeidleris, Oskaras Pastioras, Christophas Meckelis.

Poetė ir dailininkė yra išleidusi keletą dailininkų-poetų antologijų, sudariusi moterų ir vyrų erotinės poezijos rinkinių, išleidusi autorinės poezijos knygų vokiečių kalba ir išverstų į lietuvių kalbą. Tačiau tai tik formalus kūrėjos pristatymas. Yra gera proga pamatyti Gustas piešinius – Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje eksponuojamas jos pastelių ciklas „Moterys su burnomis“.

Aldona Gustas yra poetė ir piešėja iš Dievo malonės, nes tai subrendo be ypatingų pastangų, galvojimo apie karjerą, atėjo tarsi savaime kaip pirmas eilėraštis vieną naktį ar poreikis kurti vaizdus. Matyt, reikėjo laiko, reikėjo, kad gyvenimo medžio šaknys pasiektų kalbų – gimtosios ir svetimos – požeminę šerdį. Reikėjo, kad toje šerdyje atgytų atmintis: „*Tėvas visada mane palaikydavo. Jeigu būdavau išsiblaškiusi ar užsimiršusi, mama pykdavo, tėvas tuomet sakydavo: „Aldona ilsisi nuo gyvenimo!“ Tačiau ir mano mama buvo nuostabi, jautri moteris. Aš, kaip lyrikė, turiu paversiti kiekvieną žodį – iš mamos paveldėjau šį rimtą požiūrį į žodžius.*“¹ Iš tiesų – koncentruotas ir paverstas taupia, minimalistine esencija gyvenimas yra Aldonos Gustas poezijos ir piešinių pasteles pagrindinis personažas. Tą gyvenimą poetė ir dailininkė išskaido į tris ar net keturis pamatinius elementus – gamtą, meilę, mirtį ir vaikystės prisiminimus. Įdomu, kad gyvenimas ir

mirtis jos kūryboje nėra griežtai priešingi poliai. Jei menininkė ir nepanaikina esminės gyvenimo vs mirties priešpriešos, tai bent jau suniveliuoja šios priešpriešos dualizmą ir dramatiškumą, pasitelkdama galingą erotiškumą, meilės leitmotyvą. Meilė šiuo atveju nėra pigus televizinis supaprastinimas – tai terpė, kurioje įvairiais būdais sąveikauja gyvenimas ir mirtis. Tai ir palaima, ir skausmas, ir dovana, ir prarastis.

Gustas kūryboje nėra aiškiai išreikštų ribų, statiškumo, (už)baigtumo, griežtų egzistencinių ir formalių struktūrų. „*Neapkenčiu kablelių ir taškų, nes taškas – tai melas. [...] kiekvienas eilėraštis gali būti pratęstas. O brūkšniai – tai nuostabu, nes skaitytojas gali atsikvėpti, tai yra pauzė, viskas atvira.*“² Tai būdinga ir piešiniams. Brūkšnys, tampantis *linija*, Aldonos Gustas pastelėse padalija erdvę, išryškina (dažniausiai moters) figūrą, tačiau neužbaigia, neuždaro, neatskiria, o greičiau išryškina takumą, lengvumą, atvirumą interpretacijai, atminties ir vaizduotės virpesiui. Tai prasminis judesys – asociatyvios kalbinės gijos ir grafinės linijos sklendimas, tęstinumas.

Kalbėtis su vyru Georgu Holmstenu Aldona Gustas nesiliovė net po jo mirties, tiesiog pasikeitė sintaksė. Buitinį kalbėjimąsi pakeitė poetinis (už)kalbėjimas, kai prieš akis išnyra neryškus mirties, imituojančios gyvenimą, siluetas. Taigi, kreipiamasi ir į Ją. Tačiau poetė įspėja, kad svarstant apie mirtį ar netgi kalbant *su* mirtimi labai lengva nuslysti į sentimentalumą, todėl reikia rasti specifinį kalbėjimo(si) būdą – įvilioti mirtį į alternatyvias grafemas, ideogramas, paversti (ne)determinatyvais, kurie nebūtų tiesiog kičiniai. Čia svarbūs ir estetiniai profesijos dalykai.

Nacionalinėje bibliotekoje eksponuojamo Aldonos Gustas poezijos miniatiūrų ir piešinių ciklo „Moterys su burnomis“ (parodos dailininkė – Eglė Kuckaitė) leitmotyvas – erosas, meilė, o konkrečiau – moters kūnas, atvaizduotas pagal klasikinio modernizmo tradiciją. Piešiniuose pastele dominuoja trys spalvos – juoda, balta, rusva. Juoda menininkei yra „*nakties su nematomomis žvaigždėmis*“ spalva, be to, ji šilta – kontrastas baltos spalvos „šaltumui“ ir neutralumui. O rusva, raudona spalva yra eroso, meilės simbolis. „Moterys su

burnomis“ cikle dominuoja piešiniai juoda pastele balto fone arba piešiniai balta ir juoda pastele rusvame fone. Ryškūs raudonos spalvos inkluzai.

Pasidomėjusi, kaip menininkės atvaizduoja nuogą moters kūną, susidarė įspūdį kad joms spendžia pinkles „grožio idealas“. Be to, šiame piešinių, derinamų su poezijos miniatiūromis, cikle Aldonai Gustas buvo svarbus dar vienas moteriškos erotikos vaizdavimo aspektas – lūpos ir plaukai. Anot menininkės, moters lūpų (įsi)vaizdavimas patiria tam tikrą dresūrą, šiuo atveju, kaip ir kalbant apie mirtį, lengva pakliūti į „gražumo“ spąstus. Todėl moters lūpas ji tyčia formalizuoja – paverčia tiesiog raudonu brūkšniu, linija, ryškesniu piešinio akcentu, viena vertus, užbaigiančiu anatomijos ir erotikos prasmų visumą, antra vertus, grynai formaliai apibendrinančiu abstrakčių linijų dinamiką, surišančiu ekspresijos architektoniką. Liniją išlaisvina, paverčia „kaprizinga“, o kartu kritine gija moters kūno vaizdavimo stereotipų atžvilgiu.

Atskleidžia seksualumo simbiozę su gyvūnų pasauliu – piešiniuose dažni žuvų, paukščių siluetai. Moteris susieta su žvėrimi per savo vaisingumo dovaną. Piešiniuose moteris yra tarsi gyvūnas, paukštis, jų tęsinys ar jie jos tęsiniai, o gal partneriai (prisiminkime antikinį mitą apie Lėdą). Beje, ne tik šiame, bet ir kituose Aldonos Gustas erotinių piešinių cikluose vadinamieji „gyvūnai“ ambivalentiški – jie dažnai primena vyro ar moters lytinius organus, o paradoksaliai jų gaivališkumą priešinasi ant abstraktumo ribos balansuojančiam piešinių formalizmui.

Aldonos Gustas pastelių ciklą būtų galima vadinti feministiniu, juo labiau kad XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje ji iš tiesų buvo aktyvi feministė. Tačiau menininkei labiau rūpi žmogaus dvasinė ir kūniška (lytiška) tapatybė apskritai. ■

¹ Aldona Gustas: „esu toji Berlyne / su sapno gūsiomis iš Lietuvos“. In: *Literatūra ir menas*, 2014-02-21 nr. 3462. <http://literaturairmenas.lt/2014-02-21-nr-3462/1536-pokalbiai/2402-aldona-gustas-esu-toji-berlyne-su-sapno-gusiais-is-lietuvos>

² Ten pat.

TARP TIKROJO IR APSIMESTINIO ŠVENTUMO?

Šarūno Saukos „stacijos“

Šarūnas Sauka 1998–2001 m. nutapė paveikslų ciklą su penkiomis Kryžiaus kelio stotimis, po dešimties metų – dar vieną atskirą paveikslą, pavadintą „Stacija“. Šie kūriniai išskirtiniai tuo atžvilgiu, kad religinė tema užima labai nedidelę dailininko kūrybos dalį.

Kai lankiausi Dusetų miestelyje, įsiminė bažnyčios šventorius su Kryžiaus kelio koplytėlėmis, pastatytomis daugiau kaip prieš 150 metų. Liūdnam atrodė tuščios nišos paveikslams, apsilaupiusios sienos su polichromijos likučiais. Kampe stovinti aukšta barokinė varpinė priminė klebono laišką vyskupui, kad leistų joje įrengti paskutinę, keturioliką, stotį – Kristaus kapą. Jau tolina praeitis, kai čia dažnai vykdavo paprastos, bet jausmingos vaikščiojimo Kryžiaus keliu apeigos, lydimos giesmės žodžių: „*Bromoj sudawoj antra karta puole, ir susikule. Plesza Ji draska, stumda be malones, kojomis mina latraj, židaj, žmones.*“¹ Aišku, šis Šarūno Saukos ciklas skirtas ne Dusetų bažnyčios koplytėlėms ir ne šiam pamaldumui pagerbti, nors, žiūrint į jo sukurtas Kryžiaus kelio stotis, persmelkia kažkokia gelminė sąsaja su būtuoju laiku.

Šiuolaikiniai dailininkai, kuriantys religinėmis temomis, paprastai stengiasi nutolti nuo šimtmečiais gyvavusio siužetinio vaizdavimo. Jie pasitelkia

modernias minimalistines, asociatyvias išraiškos formas, simbolinę ženklų ir atributų kalbą, taiko įvairias medžiagas. Sauka to nedarė. Nevengdamas iliustratyvaus kančios scenų traktavimo, pasirinko tradicinę *Via crucis* ikonografiją. Nutapęs penkias (I, III, V, VII, IX) Kryžiaus kelio stotis, pasak tyrinėtojos Monikos Saukaitės, neplanavo kada nors tą ciklą baigti – „*penkios iš keturiolikos stočių funkcio- nuoja kaip baigtinis vienetas*“.² Jų numeriai tradiciškai užrašyti ant akmenų. Sauka pavaizdavo preliudinę Kristaus kančios dalį – nuteisimą (I) ir kryžiaus nešimą (III, V, VII, IX) iki Golgotos kalno viršūnės. Pavaizduoti trys Jėzaus suklupimai (III, VII, IX) ir Simono Kirėniečio pagalba nuvargusiam Jėzui (V). Visada įdomu, kas gi buvo nutylėta, – praleistas kryžiaus paėmimas (II) ir visi susitikimai su moterimis – su Motina (IV), su Veronika (VI), su Jeruzalės gyventojomis (VIII). Moterų nematyti ir kituose šio ciklo paveiksluose, išskyrus IX stotį, nors Luko evangelijoje rašoma, kad Jėzų lydėjo didelis būrys liaudies ir daug moterų (Lk 23, 27). Kristaus kančios refleksijoje moteriškos *compassio* linijos dailininkas neišplėtojo.

Saukos nutapyti Kryžiaus kelio paveikslai iš pirmo žvilgsnio atrodo tradiciniai – juos sieja įprasta slinktis iš kairės į dešinę, kompozicijose nematyti de-

Šarūnas SAUKA. Kryžiaus kelio stotis. I. 1998–2001

monstratyvios destrukcijos ar ekscentriškų vaizdų. Vis dėlto „saukiškas“ pasaulis, anot dailėtyrininko Algio Uždavinio, panašus „į „metafizinį“ labirintą, kuriame žmogus, praradęs įprastą realybės sampratą, atsiduria baugioje neprabudusios sąmonės gelmėje“,³ prasiskverbia ir čia, tiesa, ikonografijos sudrausmintu pavidalu. Išskirtinė pagarba Kristaus kančios temai būdinga ir klasikinei dailei. Antai Jeronimas Boschas ir jo aplinkos dailininkai šio siužeto paveiksluose irgi atsisakė fantasmagorinių elementų, susitelkė į pasiją, į dieviškąją misiją.

Jėzui ir kitiems veikėjams Sauka suteikė savo paties veidą. Jokios šventvagystės čia nėra, nes tas veidas – tai kaukė, po kuria slepiasi skirtingi personažai: „pasikartojantis autoportretiškas veidas leidžia pasakoti ne apie save, bet apie kitą – apie žmogų kaip

tokį“.⁴ Jėzaus galvos negaibia nimbas, kaip ir Boscho nutapytuose Kristaus kančios paveiksluose „Jėzaus vainikavimas“ (apie 1495), „Kryžiaus nešimas“ (apie 1480). Šiuos du autorius skiria kelios epochos, todėl kitoks ir Kristaus įvaizdis – Boscho Jėzus žvelgia romiu, užuojautos prašančiu, melancholišku žvilgsniu, o Saukos nutapytoje teismo scenoje atsiduriame akistatoje su rūstoku „pantokratišku“ Išganytoju, tiesa, kitose stotyse šis prikaustantis, įtraukiantis žvilgsnis sušvelnėja. Flamanų dailininkas dieviškumą išreiškė tobulu žmogiškumu, o Saukos Jėzaus atvaizdas dvilypis – jis ir konkretus, atpažįstamas, ir sakralus. Jo veidas spinduliuoja, raudoni drabužiai, dengiantys bekraujį laibą kūną, švyti nerealio šviesa. Toks dieviškas Jėzaus atvaizdas asocijuojasi su Atsimainymo scena: „Jo veidas sužibo kaip saulė, o drabužiai tapo balti kaip šviesa“ (Mt 17, 2). Raudona Jėzaus tunikos spalva, įsitvirtinusi pagal Kristaus kančios kelio vaizdavimo tradiciją, yra simbolinė, sietina su Jėzaus išjuokimo ir *Ecce Homo* siužetais, bet evangeliniu pasakojimu apie Kryžiaus kelią („Prisityčioję nuvilko jam purpurinį apsiaustą ir apvilko jo paties drabužiais“ (Mk 15, 20) nesiremia.

Pirmoji stotis – Jėzaus teismas. Pretorijaus kieme vykstanti scena padalyta į dvi dalis: kairėje – rūmų fragmentas, Pilotas sėdi soste, apsuptas sargybinių, kurie turi sulaikyti besiveržiančią minią, o dešinėje – vieniša Jėzaus, kuris neiįprastai pavaizduotas be erškėčių vainiko, figūra. Ir teisėjas, ir teisiamasis su Saukos veidu, bet Pilotas galva skendi šešėlyje, veidas nebylus, rankų judesiai primena tampomą marionetę. Tokia daugiaprasmiška poza, lyg prokuratorius būtų stabo ištiktas, išreiškia Pilotą apėmusias abejones: „Ką gi man daryti su Jėzumi, kuris vadinamas Mesiju?“ (Mt 27, 22); „Aš nekaltas dėl šio teisiojo kraujo. Jūs žinokitės!“ (Mt 27, 24); „O ką gi pikta jis yra padaręs?“ (Lk 23, 22, Mk 15, 14); „Nejaugi turiu nukryžiuoti jūsų karalių?“ (Jn 19, 15) ir pan. Dešinės rankos

dėlnas rodo apgailestavimą ir bejėgiškumą, o kairės, pavaizduotos raudoname fone, – paklusimą minios šauksmui: „Ant kryžiaus jį!“ Tai galutinis nuosprendis. Griežtas Jėzaus žvilgsnis disonuoja su liesomis surištomis rankomis, simbolizuojančiomis besąlygišką (avinėlio) paklusnumą Tėvo valiai. Ką tik pažertas akmens skaldos takas – Kančios kelio pradžia. Tako, vingiuojančio per visas stotis, dailumas apgaulingas, aštrios skeveldros žeidžia basas kojas. Rūmų puošnumas, aksesuarai, sosto ir kilimo raštai, auksinis kolonų ir šarvų blizgesys pabrėžia kontrastą tarp dangaus mėlynės ir tamsios pragarmės.

Po teismo kelias veda į vadinamąją Kaukolės vietą, hebrajiškai – Golgotą. Patiesėjimo, kryžiaus nešimo evangelistai neaprašė, trys iš jų (išskyrus Joną) paminėjo, kaip Kirėnės gyventojas Simonas pagalbėjo Jėzui. Šis siužetas religinėje dailėje paplitęs nuo seniausių laikų, jis apmąstomas kalvarijose, įtrauktas į kano-nizuotą 14 stočių ciklą. Tradiciškai Simonas Kirėnietis vaizduojamas dvejopai – arba perėmęs kryžių ant savo pečių, arba padedantis jį nešti Jėzui. Pirmuoju atveju ikonografija artimesnė Luko evangelijos pasakojimui:

„Vesdami Jėzų, jie sulaukė Kirėnės gyventoją Simoną, grįžtantį iš laukų, ir uždėjo jam ant pečių kryžių, kad neštų jį paskui Jėzų“ (Lk 23, 26). Sauka pasirinko antrąjį variantą, pabrėždamas Mato ir Morkaus evangelijose aprašytą prievartą: „Eidami jie sutiko žmogų iš Kirėnės, vardu Simoną. Tą privertė panėšėti jo kryžių“ (Mt 27, 32) „Jie privertė vieną grįžtantį iš laukų praeivį – Simoną Kirėnietį, Aleksandro ir Rufo tėvą – panėšėti jo kryžių“ (Mk 15, 21). Budeliai tempia, stumia, basliais baksnoja Simoną, o tas iš visų jėgų priešinasi, įsirežęs vos įstengia atsilaikyti, kad neužliptų ant skaldytų akmenų tako – Jėzaus kančios kelio. Nors Simono žvilgsnis slysta pro šalį, bet drabužio krašteliu jau susilietęs su dieviškuoju apdaru. Prievartinis susitikimas? Tarp šių scenų stebinėčios ir lydinčios minios įsimašę įvairių epochų

Šarūnas SAUKA. Kryžiaus kelio stotis. III. 1998–2001

personažai: mąslaus žvilgsnio pirmaplanis veikėjas, fariziejus, vyrai, apsilikę renesansiniais drabužiais, kariai su plieniniais šalmais...

Jėzaus suklupimų evangelijos nemini. Trys šio siužeto stotys kildinamos iš viduramžiais susiklosčiusio meditacinio maldingumo, užuojautos Išganytojui ir Kristaus kančios apmąstymo – Septynių suklupimų ciklas (žymiausi Adamo Krafftio reljefai). Sauka tradiciškai perteikė trijų suklupimų dinamiką: pirmąkart Jėzus pavaizduotas suklupęs (III), antrąkart – parklupęs ir palinkęs po kryžiumi (VII), trečiąkart – parpuolęs kniūbsčias (IX). Minia irgi tolydžio didėja, pamažu atsiveria fantastiški toliai, sustiprinantys fatališką atmosferą. IX stotyje Jėzaus link iš visų pusių slenka nenutrūkstama žmonių, priklausančių įvairioms epochoms, skirtingiems socialiniams sluoks-

niams, virtinė – rafinuoti didikai, brutalūs kariai, žiaurūs egzекutoriai, buki, vulgarūs išsigimėliai (III stotyje tokie įžūliai spokso, VII stotyje nosį krapštantis jaunuolis užsimojęs akmeniu ir pan.). Kryžiaus kelio paveiksluose minia, ypač kankintojai ir fariziejai, nuo viduramžių vaizduojama groteskiškai, bet jos patyčias, užgauliojimus, pyktį, abejingumą, smalsumą, agresyvumą kiek sutaurina glotni tapysena, lygi veidų oda... Sauka nuplėšia šią maskuotę, parodo destruktivios agresijos, žemųjų instinktų iškreiptus kūnus, subjaurotus veidus – IX stotyje nuožmaus, bet irstančio veido budelis užsimojęs ranka, virstančia mėsgaliu. Jo baslys, nukreiptas į Jėzų, pakimba virš nualpusios moters, primenančios Edvardo Muncho Madoną (1894). Apokrifinėse evangelijose rašoma, kad Marija apalpo egzекucijos vietoje, o pagal ikonografijos tradiciją šis įvykis perkeliamas į Kryžiaus kelią. Nualpusi Marija krinta į kitų moterų ar evangelistų glėbį. Sauka šalia jos nutapė keletą santūrios išvaizdos vyrų. Kristaus kančios vaizdų įtaigą sustiprina eklektiškas tapysenos pobūdis – dailus dekoratyvumas, daiktiškumas pakaitomis su šiurkščia suveltų potėpių tekstūra. Tradicinės ikonografijos kanonai nesutrukdė Saukai atskleisti priešpriešos tarp kankintojo ir aukos, jėgos ir bejėgiškumo, žmogiškumo ir dieviškumo, naikinančios agresijos ir žeidžiamo, bet nepažeisto dieviškumo.

Sauka nutapė ir parpuolusį Kristų „Stacija“ (2010), nepriklausanti ciklui, sumaniai surežisuota: prie paveikslo krašto, kaip senosiose drobėse, pavaizduota figūra, klūpanti profiliu (šioje vietoje ir tokia poza paprastai vaizduojami paveikslo fundatoriai), centre keistu rakursu, voro judesiais įkomponuotas parpuolęs Jėzus, už kryžiaus palinkusi, rankas grąžanti moteris – Dievo Motina (?), šalia jos – vyras su vienuolio abitu (?), delnus iškėlęs aukštyn, aplinkui – kariai sustingusiomis pozomis, prabangiais apdaraus vilkintys žmonės, grūmojantys sugniaužtais kumščiais. Paveiksle ryškus tik Jėzaus (saukiškas) veidas, jo vienintelio žvilgsnis aštrus. Kitų personažų veidai aptirpę it pablukusioje nuotraukoje, su tuščiomis neregijų akimis. Apnykęs „tikrasis“ Kryžiaus kelio pa-

veikslas tarsi įvilktas į efektingą apvalkalą – ištapytą aptaisą, stulbinantį bizantišku puošnumu, juvelyriškais ornamentais, brangakmenių, perlų, aukso švytėjimu. Atrodo, net Jėzaus kūnas deformuotas taip, kad būtų matyti kuo daugiau puošnių regalių, segių (natūraliai kyla asociacija su ordiniais nukabinėta krūtine). Tai žaizdos, kraujo lašai, virstantys spindinčiais rubinais.

Su neįtikėtina kantrybe ir kruopštumu tapytojas perteikė mirguliuojančią įvairių audinių faktūrą. Stulbinamai puošnūs Sopulingosios drabužių ir vienuolio abito (tikrovėje jis lygus) raštai su juvelyrišku rubino širdučių dekoru (sąsaja su Jėzaus kraujo lašais), perlais išsiuvinėtas šydas, dėvimas moters su vyro veidu, iš aukso siūlų nunertas, perlų segėmis nusagstytas takas ir pan. Šiame išaustame paveikslo dekore netrūksta ir šmaikščių intrigėlių, būdingų Saukai, – vieno romėnų kario antkrūtinyje ir šarvų sijonėlyje įkomponuotos kultūristų figūrėlės, kito – nuogalės, kai kur sukaišiotos lietuviško darželio gėlės, virš galvų spindi atvirukiškai žvaigždėtas dangus.

Ką reiškia šis stabmeldiškas puošnumas, nustelbiantis „tikrąjį“ kankinio atvaizdą? Ar tai priešprieša tarp tikrojo ir apsimestinio šventumo? Krikščionybė prabangiam sarkofage? Šventumo ilgesys? Bet kam gi tie klausimai, jei kūrinys toks gražus, kad norisi juo tiesiog gėrėtis, kaip gėrimasi senųjų paveikslų sidabriniais aptaisais, juvelyrišku auksakalio darbu, net pamirštant tikrąją jų paskirtį. ■

¹ *Aukša altorius senas ir naujas, arba Didžiausias skarbas dėl krikščioniszkų duszių su pridejimu wisokiu maldu.* Wilnuje : kasztu ir spaust. J. Zawadskio, 1879, p. 248.

² Monika Saukaitė. Judančios nejudančios figūros. Apie laiką Šarūno Saukos tapyboje. *Athena*. 2012, nr. 8, p. 95, prieiga internetu: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188913347/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

³ Algis Uždavinys. Lemties dekoracijų teatras. *Kultūros barai*. 1989, nr. 2, p. 14.

⁴ Monika Saukaitė. Naujos intrigos Šarūno Saukos tapyboje. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-02-03-monika-saukaite-naujos-intrigos-saruno-saukos-tapyboje/113416>

KOL VALSTYBĖ BLAŠKOSI „TARP“, DAUG PILIEČIŲ IŠVYKSTA „TEN“

Muzika ir emigracija po SSRS žlugimo

Lietuvos muzikologinis diskursas iš esmės nelinekš tyrinėti tų sovietmečio reiškinių, kurie glaudžiai susiję su ideologiniu lygmeniu, socrealizmo doktrina, sovietų režimo aparatu. Kaip ši sistema funkcionavo iš vidaus, kokia buvo, pavyzdžiui, kompozitorių laikysena ir elgsena jos atžvilgiu? Ar daug Lietuvos muzikų kolaboravo su sovietų valdžia? Kokie buvo jų stimulai ir kokia lemtis juos ištiko? O kiek būta kompromisinių variantų ir kokiomis formomis jie pasireiškė? Pagaliau, koks šiandienos santykis su sovietmečiu, ar muzikinė kultūra jau desovietizavosi?

Muzikos raida okupuotoje Lietuvoje ištirtinėta tik iš dalies, pagrindinį dėmesį sutelkiant į brežneviniu laikotarpiu įsibėgėjusias modernėjimo formas ir ambicingesnius kūrybinius sumanymus, kurie kėlė susierzinimą sovietų funkcionieriams. O kaipgi ankstesni laikotarpiai, kai rašytos kantatos, šlovinančios „tautų vadą“, chorai, apdainuojantys partijos ir liaudies vienybę? O kaipgi folkloro sovietizacija, kurios šablonai palaikomi iki šių dienų? O kaipgi įvairūs ideologiniai „ėjimai“ iki tokių, regis, performatyvių *fluxus* atvejų, kaip kad oficialūs kosmonautų susitiki-

mai su kompozitoriais ir t. t.? Išsamiai neišnagrinėjus, kas įvyko per 50 okupacijos metų ir kokią poveikį visa tai padarė muzikos kultūrai – nuo kūrybos iki karjeros, nuo buities iki politikos, nuo mentaliteto iki valdymo, – labai sudėtinga orientuotis, vertinant net ir dabartinę „postkomunistinę“ būklę.

Lietuvių muzikos terpėje tebėra gajus argumentas, esą išsamiems sovietmečio tyrimams „dar per anksti“, nors kitoms vietinės kultūros sritims tai netrukdo palyginti intensyviai nagrinėti šių netolimos praeities aspektų, o tarptautiniai mokslo centrai užsienyje tokius tyrimus ypač aktyviai plėtoja, laikydami labai aktualiais. Jie yra dosniai finansuojami ir netgi darosi... tendencingi. Dėl šių priežasčių smarkiai sudomino Kembridžo universiteto Menų, socialinių ir humanitarinių mokslų tyrimų centro *Crassh* skelbimas, kviečiantis šiemet sausio mėnesį dalyvauti konferencijoje „Žlugus Sovietų Sąjungai: muzikos ir kultūros transformacijos posovietinėse valstybėse ir Rytų Europoje“. Nedvejodama nuvykau.

Konferencijos organizatorė Marina Frolova-Walker, rašanti tokiomis temomis kaip Stalino „groja-

raštis“, stalininės premijos, socialistinio realizmo estetika, rusų nacionalizmas ir dvasingumas, nacijos formavimas sovietinėse respublikose pagal principą, kad kūryba turi būti „nacionalinė savo forma, socialistinė savo turiniu“, ir pan., sakė nustebusi, kai Tarptautinė muzikologų draugija, pakviesta šią idėją realizuoti drauge, atsakė, esą dar nėra pakankamos istorinės distancijos, kuri leistų tyrinėti tokias temas, t. y. vis dar nesibaigę pereinamasis laikotarpis. Veikiausiai jis iš tikrųjų nesibaigė, nes kai kurių dalyvių pranešimai atrodė tarsi būtų sukurpti pagal minėtą stalinistinę formulę, t. y. „nacionaliniai savo forma, socialistiniai savo turiniu“ arba atvirkščiai, kai turinys lyg ir keičiasi, bet yra įvilktas į sovietines formas.

Konferencijoje nedalyvavo nei Latvijos, nei Estijos, nei Lenkijos mokslininkai, bet atvyko Azerbaidžano, Gruzijos, Chakasijos, Kazachstano, Rumunijos, Rusijos, Serbijos, Tadžikistano, Tatarstano, Ukrainos, Uzbekistano muzikos kultūros tyrinėtojai. Ryški tendencija, kad iš 20 pranešėjų daugiau negu pusė atstovavo ne savo gimtųjų šalių, o Vakarų – D. Britanijos, JAV, Nyderlandų – mokslo institucijoms. Tai atliepia vieną ypač aktualią konferencijos potemę, skirtą migracijai, kurios naujas bangas sukėlė Sovietų Sąjungos griūtis. Būtent svarstymus apie migraciją ir pristatysiu šiame tekste.

Naujoji posovietinė Maskva

Šiandien didžiausias musulmoniškas Europos miestas yra Maskva, turinti daugiau kaip 1 mln. nuolatinių gyventojų iš Vidurinės Azijos ir Viduriniųjų Rytų šalių, daugiau kaip 1,5 mln. uzbekų, totorių, tadžikų, afganų, turkmėnų, kirgizų, čečėnų, kazachų, azerų ir kt. emigrantų darbininkų, kurie ją užplūdo, žlugus Sovietų Sąjungai. Į Rusijos sostinę jie atvyksta daugiausia dėl ekonominių priežasčių ir kryptingai keičia gatvės kultūrą, miesto gyvenimą, ritualus, kraštovaizdį, garsovaizdį... Razia Sultanova pranešime „Nerusiškas Rusijos veidas: migruojančių bendruomenių muzika ir kul-

tūra posovietinėje Maskvoje“ teigė, kad nuožmūs ir nebaudžiami šio megalopolio skustagalvių išpuoliai jau tapę istorija, nes Rusijos valdžia oficialiai palaiško musulmonų emigrantus („*leiskite jiems dirbti!*“), o prezidentas Vladimiras Putinas tradicinį islamą pripažįsta neatsiejama Rusijos dvasinio gyvenimo, kultūros ir palikimo dalimi. Prieš porą metų jis kartu su Turkijos prezidentu Recepui Tayyipui Erdoganui ir Palestinos lyderiu Mahmudu Abasu atidarė vieną didžiausių mečečių Europoje (pagrindinė Maskvos mečetė yra šešių aukštų, 19 000 kv. m dydžio statinys, parametrais prilygstantis Vilniaus *Siemens* arenai).

Maskvoje nuolat vyksta masinės musulmonų maldos gatvėse, bemaž kiekvieną mėnesį atidaroma nauja arbatinė (*čajhana*). Be to, šios migruojančios bendruomenės randa savo nišą vizualiųjų menų, muzikos scenose. Vienas ryškiausių pavyzdžių – Maskvos teatro *Teatr.doc*, kurį BBC vadina „drausmiausiu Rusijoje“, projektas „Akyn-opera“ (2012). Tai trijų emigrantų iš Tadžikistano dokumentinis muzikinis spektaklis. Buvę muzikantai Pokiza Kurbunasenova (dabar Maskvoje dirbanti valytoja), Adžamas Čakobojevas (dažytojo padėjėjas) ir Abdulmamas Bekmamadovas (plytelių klijuotojas) pasakoja savo gyvenimo ir migracijos istorijas, pateikdami jas improvizacinės poezijos su instrumentiniu pritarimu forma. Projekto idėjos autorius ir prodiuseris Vsevolodas Lisovskis savo sumanymą komentavo taip: „*Darbo migrantai iš Pietų Kaukazo ir Vidurinės Azijos, gyvenantys nuolatinio žmogaus teisių pažeidinėjimo režimu, negailestingai eksploatuojami ekonomiškai, jaučia ir kultūrinę izoliaciją. Nuo savo nacionalinės tradicijos jie atskirti teritoriškai, o su dabartinės gyvenamosios vietos tradicijomis nesusiję mentaliai. Vietiniai Rusijos miestų gyventojai šiuos žmones mato kiekvieną dieną, bet dialogas tarp vieno ir kitų nesimezga. Todėl šio projekto tikslas – suteikti galimybę išgirsti migrantų balsą. Tačiau nesiekiame įtikinti, kad migrantai irgi žmonės, nes tai būtų abi puses žeminantis užmojis, o raginame ir padedame suprasti, kokie būtent šie žmonės yra.*“

Naujoji postkomunistinė Serbija

Nuo 1990-ųjų, kai žlugo Jugoslavijos Socialistinė Federacinė Respublika, iš Serbijos emigravo ištisos kompozitorių kartos – išvyko apie 50 muzikos kūrėjų, didžioji jų dalis veikiausiai niekada negriš. Didžiausią smūgį sudavė tai, kad emigravo nemažai inovatyvių, kūrybiškai veržlių kompozitorių, beveik pusė išvykusiųjų dirbo dar ir dėstytojais arba mokytojais. Iki 2000 m. emigruoti vertė dvi pagrindinės priežastys – pilietinis karas ir ekonominė krizė. Vėliau išvykti skatino ne tik prasta socioekonominė būklė, bet ir kultūrinė Serbijos izoliacija, pernelyg konservatyvi, nelanksti post-socialistinė kūrybos aplinka. Muzikų emigracijos kryptys – JAV, Kanada, Vokietija, Jungtinė Karalystė, Nyderlandai ir kt.

Pranešimo „Paralelinės istorijos: serbų muzika emigracijoje“ autorė Ivana Medić apklausė daugelį emigravusių kompozitorių (rezultatus aptarė tekste „Prarastosios kartos muzika: Serbijos kompozitoriai emigracijoje“). Vienas iš klausimų buvo toks: „Ko trūksta šiuolaikinei muzikai Serbijoje?“ Visi atsakė: „Daugiau pinigų!“ Tačiau kiekvienas pratęsė individualiai – nėra aiškos kultūros politikos; neužtikrinamas sisteminis šiuolaikinės muzikos finansavimas, kad kompozitoriaus profesija taptų ekonomiškai įmanoma; kultūros institucijoms stinga skaidrumo; neveikia profesionali muzikos vadyba; nesiimama šviesti publikos; šiuolaikinės muzikos sklaida vangi; trūksta Kultūros ministerijos dėmesio menkas visuomenės susidomėjimas... Reikėtų daugiau kūrinių užsakymų, daugiau muzikos įrašų, daugiau naujovių ir taip toliau. Stulbinantis panašumas su daugelio Lietuvos kompozitorių lūkesčiais!

Tarp socializmo ir neoliberalizmo

Pasak Ivanos Medić, oficiali socialistinės Jugoslavijos kultūros politika buvo įdiegusi daugelį ką tik išvardytų dalykų, bet jie tiesiog nunyko, nes buvo

palikti savieigai. Kompozitorius Markas Nikodijevićius ironiškai pridūrė, kad Serbijai pereinant iš socializmo į liberalųjį kapitalizmą, politinį spaudimą pakeitė ekonominis. „Blogųjų“ senosios sistemos bruožų per daug nesistengta eliminuoti, nes kai kam jie buvo labai parankūs, atsisakyta būtent „praktiškų“, „funkcionalių“, „konstruktyvių“, „veiksmingų“ dalykų. Nepaisant didelio emigravusių kompozitorių nusivylimo tuo, kas vyksta Serbijoje, būtent tie, kurie emigravo į senąsias kapitalistines valstybes – JAV, Didžiąją Britaniją ar Kanadą, – patyrė skaudžiausias traumas, nes buvo visiškai nepasirengę susidurti su laisvosios rinkos pragmatizmu. Amerikoje norint būti kompozitoriumi, neužtenka vien kurti muziką, reikia turėti verslininko įžvalgumą, lavinti karjeros planavimo ir savianalizės įgūdžius, aktyviai propaguoti save, kad sėkmingai parduotum savo kūrinius, be to, turėti nuolatinį darbą, kad apmokėtum sąskaitas, nes komponavimas daugeliui gali būti tiktai hobis. Antai 1995 m. į JAV emigravusi Nataša Bogojević pasakojo, kad norėdama surengti autorinį koncertą, ji turi pati išsinuomoti salę, sumokėti atlikėjams, rasti auklę vaikui, bet po tokių investicijų negauna visiškai nieko, nes kritikai vis tiek nepasirodo... Serbijoje infrastruktūra, nors ir postsocialistinė, vis dėlto dar veikia.

Jimas Samsonas išryškino paradoksą – kad ir kokia intensyvi Serbijos kompozitorių emigracija, tarptautiniu mastu žinomiausia serbų kompozitorė yra Isidora Žebeljan, niekada nepalikusi savo šalies, bet vykdžiusi aktyvią tinklaveiką Europos kontekste. Tokį paradoksą muzikologas sieja su postmodernistine pasaulio paradigma, kai susilpnėjo įtampa tarp centro ir periferijos. Naujajai kartai, anot jo, buvimas kultūriniame centre anaip tol nesuteikia tokių pačių šlovės garantijų, kaip būta anksčiau, Xenakio ir Ligeti'o laikais. Aiškos lokalios tapatybės raiška gali turėti kur kas didesnę vertę ir pritraukti daugiau dėmesio negu kūrybinė veikla, reziduojant kosmopolitiniame centre ir paklūstant jo tendencijoms. Be to, dalis emigravusių kompozitorių nelabai skiriasi nuo anksčiau minėtų tadžikų, kurie, atsidū-

rę naujoje aplinkoje, jaučiasi svetimi ne tik jai, bet ir patys sau. Naujoji kūrybinė ir socialinė aplinka nėra tokia palanki, kaip jie įsivaizdavo, ir tai verčia nostalgikškai vertinti situaciją savo gimtojoje šalyje (klasikinis atvejis, kai trauma sukelia nostalgiją). Daugelis privalo susirasti nuolatinį darbą kituose sektoriuose, o tai padarę susitaiko su „sekmadienio kompozitoriaus“ statusu. Nepaisant to, ekonominiais, politiniais, psichosocialiniais sumetimais vis tiek gyvena emigracijoje. Tačiau dalis emigrantų, ypač tie, kurie išvyko ankstyvoje jaunystėje, sėkmingai adaptuojasi naujoje terpėje.

Lietuva ne mažiau negu Serbija įstrigusi tarp sovietinio socializmo ir vakarietiško neoliberalizmo. Jai būdingi analogiški trauminiai konfliktai tarp nostalgijos buvusiai sistemai ar konkrečioms jos elementams ir siekio atsisukti nuo praeities, gal net emigruoti. Nors išsamus Lietuvos kompozitorių emigracijos po 1990-ųjų tyrimas nėra atliktas, tačiau galima suskaičiuoti mažiausiai 20 išvykėlių – tarp jų Vyktas Baltakas, Linas Baltas, Diana Čemerytė, Justė Janulytė, Ignas Krunglevičius, Žibuoklė Martinaitytė, Egidija Medekšaitė, Albertas Navickas, Rūta Vitkauskaitė, Dalia Raudonikytė, Justina Repečkaitė ir kt. O juk apstu dar ir „laikinųjų“ emigrantų! Netyrinėta, kiek kompozitorių emigravo iš smalsumo, kiek – iš nusivylimo. Lietuvos kultūros bendruomenės lūkesčiai tiek valstybės, tiek institucijų, tiek visuomenės atžvilgiu labai panašūs į Serbijos, o turbūt ir į daugelio kitų postkomunistinių šalių – norima daugiau pinigų, reikalaujama, kad kultūros politika taptų skaidresnė, tikimasi daugiau dėmesio... Bet argi tik dėl šių trijų dalykų stokos neslūgsta emigracijos srautas? Lietuvą palieka dar jaunesnė, pilnametystės vos sulaukusi karta, pasiryžusi studijuoti, kurti ir siekti karjeros svetur...

Konferencijoje dalyvauta ir tekstas parašytas, gavus Lietuvos kultūros tarybos ir Lietuvos Respublikos Kultūros ministerijos edukacinę stipendiją. ■

Rūta Gaidamavičiūtė. *Daugeliui liaudies muzika iš savasties jau persikėlė į vartojimo ar stebėjimo sritį. Informacijos amžius yra paradoksaliai nepalankus tam, kad atskirtume, kas vertinga, o kas tiesiog reklaminis „masalas“...*

Daiva Vyčnienė. Turbūt ne kartą esame susimąstę, kad šiandieniniame pasaulyje būti, išlikti savimi nėra lengva. Individuali, kultūrinė, etninė tapatybė glaudžiai susijusi su gimtosios ar gyvenamosios vietos branginimu, jos išskirtinumu, nulemtu ir krašto vaizdžio, ir kalbos (kalbėjimo), ir dainos (dainavimo). Įsivaizduokime būti kaip didžiulį medį, iššaknijusį gimtojoje žemėje. Viena iš jo šaknų yra dainavimo tradicija. Deja, ji sparčiai nyksta, netekusi natūralios gyvavimo terpės. Tradicinis dainavimas, tradicinė muzika nuvertinta, nepastebima, net parodijuojama.

Atrodytų, kuo gi šiuolaikiniam žmogui galėtų būti svarbios liaudies dainos, pats dainavimas? Pradėsiu nuo to, kad esu viena iš tų laimingųjų, kurie gyvena, supami dainų ir sutartinių. Tai pagrindas, kuris leidžia būti savimi, suteikia stiprybės. Daina, dainavimas suartina ansambliečius. Kassavaitinių mūsų susitikimų net nevadinčiau repeticijomis – tai lyg giminės susijimas, pasidalijimas naujienomis, emocijomis, patiriamomis ir išreiškiamomis per dainą. Tai suteikia pilnatvės. Nemažai bendrauju su jaunais žmonėmis ir matau, kad to džiaugsmo, kokį teikia bendras dainavimas, daugelis iš jų nėra patyręs. Tradicinis bendravimo dainomis būdas nyksta ne tik miestuose, bet ir miesteliuose, net kaimuose.

Sausio tryliktąją aš ir mano bendraminčiai jaučiame vidinį poreikį eiti prie laužų ir dainuoti, taip tarsi atkuriamo 1991-ųjų sausį patirtą vienybės jausmą. Iškart po šventinio minėjimo prie Parlamento per garsiakalbius paleidžiama muzika – tai įvairios patriotinės dainos, be abejo, tinkamos šiai datai. Tačiau žmonės, pastoviniavę aplink laužus, paniūniavę vieną ar kitą jiems žinomą dainą, netrukus išsiskirsto. Jie lyg ir nebesijaučia esantys Lietuvos gynėjai, kokie buvo anuomet, nes muzikinis, iš dalies ir emocinis fonas sukuriamas už juos. O juk prie Seimo susirenka dauguma žmonių, pakilusių per dainuojančią revoliuciją

PRAEITIES ERDVĖ DABARTYJE

Su etnomuzikologe Daiva VYČINIENE kalbasi Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

ginti Lietuvos. Dainavimas prie laužų ne tik sutvirtintų istorinę kolektyvinę atmintį, tai būtų ir savotiška muzikos terapija žmonėms, kuriuos vis dar kamuoja potrauminis stresas. Ši būsena slegia ne tik žuvusiųjų artimuosius ar tuos Laisvės gynėjus, kurie nukentėjo fiziškai, – tragiškų įvykių poveikį tebejaucia visa tauta.

Garsinis apipavidalinimas šiuo atveju daro meškos paslaugą. Tai, mano galva, lygiai taip pat netinkama, kaip ir himno įrašas, skambantis per kokią nors svarbią šventę, tarsi „atpalaiduojantis“ dalyvis, kad negiedotų jo gyvai. Šitaip pakertamos aktyvaus bendruomenės dalyvavimo, bendruomeninio dainavimo / giedojimo šaknys. Prisiminkime bažnytinio giedojimo istoriją – Kaune įsteigus vargonininkų kursus ir pradėjus kelti bažnyčių chorų profesionalumą, kaimo bendruomenė mišiose tapo tarsi nebereikalinga, ir tai prisidėjo prie liaudiško giedojimo tradicijos spartaus nykimo...

Taigi, kasmet prie laužų laukiame, kol baigsis garsiakalbių muzika ir galėsime dainuoti patys. Beje, šiemet būrys jaunimo prisiartinio prie mūsų, paklausė, ar galėtų ką nors kartu padainuoti, – ir kiek džiaugsmo, ryžto buvo jų veiduose! Vėl patyrėme stiprų vienybės jausmą. Manau, ir choristai, po koncertų dainuodami sau, ypač visiems gerai žinomą repertuarą, patiria tą patį. O kokia telkianti jėga dainavimas buvo anksčiau kaimuose! Gaila, bet dabar, kai per ekspedicijas paklausiamo kaimo žmonių, kada paskutinį kartą kartu dainavo, atsako, gal su giminėmis per bulviakasį – sėdi prie televizoriaus, žiūri visus serialus iš eilės ir niekur

nebenori eiti. Iš čia ir vienišumas, ir susvetimėjimas, ir visos kitos bėdos.

Buvimas dainoje, giesmėje – tai ir laikas pabūti su savimi, būdas apsivalyti, išsigryninti. Nejaugi tai liks tik nedidelės žmonių grupės privilegija? Juk tai visiems prieinamas ir visus gaivinantis šaltinis. Kaip sudaryti galimybes bent retkarčiais tą patirti?

Gera žinoma dainas, kurios apimtų didesnę bendruomenę, galima sakyti, visą tautą, svarbu dainuoti per valstybines, kitas šventes, bet gal net svarbiau nepamiršti savo krašto dainų. Juk daina ne šiaip sau muzikos kūrinys, išmokstamas tik tam kartui, ji turi labai galias etnines šaknis. Dainos (jų intonacijos) glūdi giliai pasąmonėje kaip tarmė, kaip kraštovaizdis, kaip vietinio maisto skonis... Intonacijų, būdingų žemaičiams, nerasi dzūkuose ir atvirkščiai. Dainos buvo kasdieninio bendravimo dalis, pavyzdžiui, vakarais atsipučiant po sunkių darbų, ir esminis įvairių švenčių sandas, dažnai net sakralus bendravimo lygmuo. Tarkim, anksčiau per vestuves žmonės daugiau dainuodavo negu šnekėdavo. Kiekvieną vestuvių epizodą – mergvakarį, didvakarį, dovanojimą, gaubtuves ir t. t. – palydėdavo tam tikras dainų „rinkinys“. Vestuvės nelaikytos pramoga – tai buvo vienas iš svarbiausių gyvenimo ritualų... Šiandieninė kaimo bendruomenė, prarasdama dainavimo drauge įprotį, praranda ir dvasingumo pamatą. Krinta į akis didelis neatitikimas tarp tarmės vartojimo ir tradicinio dainavimo kaimuose, miesteliuose. Tarmių metais (2013)

kalbininkai, atlikę Lietuvos tarmių gyvybingumo tyrimus, nustatė, kad kaimuose ne tik senieji gyventojai, bet ir jaunimas, net vaikai dar puikiai moką tarmiškai. Aišku, šiek tiek kinta tarmių ribos – tai įprastas reiškinys. Taigi tarmiškas kalbėjimas tebėra natūrali etnokultūrinių regionų gyventojų bendravimo priemonė, geriausias būdas išreikšti mintis, jausmus. Tačiau to negalima pasakyti apie tradicinį dainavimą – tie patys žmonės, ypač jaunesnės kartos atstovai, nors kalba tarmiškai, visiškai nebedainuoja savo krašto dainų, jas išstūmė įvairios populiarios dainos, girdimos per TV, per radiją (antai prieš dešimtį metų Žemaitijoje garbaus amžiaus dainininkės estradinę dainą „Žalioj stotelėje“ jau pateikė kaip vietinio repertuaro pavyzdį).

Taigi per kalbą vietinis gyventojas dar yra tikrasis tos vietos žmogus, o per muziką – estradinę (beje, dažnai rusišką) ar pasaulinį popą – globalaus pasaulio atstovas. Atrodytų, na ir kas čia tokio? Lyg ir nieko baisaus. Tačiau, kaip žinoma, už kalbą atsakingas kairysis smegenų pusrutulis, už muziką – dešinysis, tad vienas tarsi veikia „vietiškai“, o kitas – „kosmopolitiškai“. Tarsi koks asmenybės susidvejinimas – ar ne todėl tiek daug nelaimingų žmonių, nerandančių savo kelio, neturinčių tvirto pagrindo po kojomis? Gal subanalizu ši klausimą, bet kažkas mūsų kaimuose ne taip...

Lietuvių muzikalumas apskritai mažėja. Kiek žinau iš kolegų, dirbančių muzikos mokyklose, pastaruoju metu ateina vaikai, kurių klausia visiškai nelavinta. Jau net nekalbu apie prigimtinių turavojimo (dainuojant daugiabalses dainas) jausmą, kurį dar turėdavo mano karta. Dabar net Muzikos akademijos studentas, išgirdęs tradicinės aukštaitiškos dainos melodiją, nebeturi įgimto pajautimo (savotiško aukštaitiško instinkto), kad tai melodijai būtina pritarti, tradiciškai ji tiesiog negali gyvuoti be pritarimo. Tačiau kaip pritarti, jie jau nežino! O juk bet koks kaimo žmogelis, išgirdęs tokią melodiją, tuoj pat intuityviai ima turavoti (aš, nors nesu tikras kaimo vaikas, vis dėlto irgi neišveriu ir skubu pritarti, net nežinodama žodžių). Dabartiniai studentai, kad padainuotų dvibalsę dainą, visų pirma turi išmokti iš natų abu balsus kaip „savarankiškas“

melodijas, kurias galėtų dainuoti lygiagrečiai. Nebėra prigimtinių harmonijos pojūčio, antrojo balso derinimo pagal pirmąjį. Tai suprantama, nes tradicija jau pamiršta. Abejoju, ar pasakymas „Lietuva – dainų kraštas“ mums dar tinka...

Na, bet prisiminkime sutartinių tradiciją, kurią iš dalies jau reikėjo rekonstruoti – pavienių entuziastų pastangomis (tarp jų ir Jūsų pačios nuoseklio veikla) ji, buvo sėkmingai atkurta. Reikėtų nenuleisti rankų ir kitais atvejais. O kaip sutvirtinti vietos žmonių nuovoką, gebėjimą pasirinkti tai, kas vertingiausia?

Kadangi natūralus perėmimas iš mamų ir močiūčių beveik nutrūkęs, bandoma mokyti folkloro ansambliuose, mokyklose. Vis dėlto kai namuose to dainavimo nebėra, tai jo mokoma tarsi primesto formaliojo ugdymo dalyko. Be to, regionuose dažnai griebiamasi net ne savo krašto repertuaro, bet ką per radiją nusi klausė, kas patiko, dainuojant geriems ansambliams. Ieškoma tokių dainų, kurios greitai išmokstamos, nesudėtingos, pagavios, linksmos. Yra, pavyzdžiui, Švenčionių krašte tokios savitos vienbalsės, minorinio atspalvio dainos, bet vietiniam jaunimui jos atrodo vienodos, nuobodžios, negražios. Mokytojai, būrelių vadovai, norėdami, kad apskritai būtų dainuojama, „įdomesnio“ repertuaro dairosi svetur. Gaila, kad slystama paviršiumi, negalvojant, kam apskritai tos dainos reikalingos. Aišku, yra ir tokių vadovų, kurie vieni ar su mokiniais užrašo savo krašto tautosaką iš vietinių žmonių ir pan. Ypač džiugu, kad buriasi jaunimo grupelės, norinčios puoselėti savo krašto folklorą (pavyzdžiui, Varėnoje), bet jų labai nedaug.

Didmiesčiuose vyksta folkloro festivaliai, į kuriuos būtinai kviečiami atvykti dainininkai iš kaimų, žavimės jais, o tie žmonės skundžiasi, kad savo kaimuose ar miesteliuose jie nebereikalingi. Štai Adučiškio-Lazdinių etnografinį ansamblį pristatėme pasauliui kaip natūralų, išsaugojusį senąją dainavimo tradiciją (šio ansamblio paruginės giesmės skamba UNESCO filme apie sutartines), jis nuo seno buvo folkloristės Laimos Burkšaitienės palaikomas. Ansamblio žmonės didžiuojasi savo dainomis, jiems lyg ir nekyla noras ką

nors keisti, bet savo aplinkoje jie beveik neberanda kur pasirodyti. Partizanų ar kariškas dainas kartais dar padainuoja per miestelio šventes, bet ir čia darosi vis sunkiau įsiterpti, jie niekam nebeįdomūs. Sakytiau, panaši situacija kaip mūsų Nacionalinėje TV – žemo lygio etnokultūrinės pramoginės laidos pateisinamos gerais reitingais, tad ir kultūros darbuotojai rajonuose sako, kas gi ateis į šventes, jei seni žmonės dainuos savo liūdnas dainas. Ieškoma „svetimų pranašų“, kad įtiktų vietiniam prastam skoniui, kad tik visiems būtų linksma. Tikrieji to krašto žmonės tampa nebereikalingi tarp savų.

Kaip sužadinti etnografinių regionų žmonių pasididžiavimą savo išskirtinumu? Juk gal tai padėtų spręsti ne tik estetines, etines, bet ir socialines problemas?

Manau, viską lems įvairių sričių žmonių, kuriems rūpi išlaikyti regiono savitumą, susitelkimas ir pastangos. Ir architektų, ir kraštovaizdžio specialistų, ir šiuolaikinio meno atstovų, kultūros ir meno vadybininkų, vietinių papročių ir kulinarinio paveldo žinovų, be abejo, ir etninės muzikos ekspertų. Šiems, beje, tektų sudėtingiausia užduotis, nes ne tik paprastiems žmonėms, bet ir kitų sričių specialistams atrodo, kad tradicinis dainavimas ar muzikavimas skirtas tik pramogai – linksmam fonui sukurti, pavyzdžiui, pasitikti svečius, atvykusius į kaimo turizmo sodybą, pagroti ragaujantiems vietinius patiekalus ir pan. Reiktų tą stereotipą kaip nors, kad ir labai pamažu, keisti... Tradicinis dainavimas – tai ne tik melodija, intonacija, bet ir ypač glaudus kiekvienos intonacijos ryšys su tarpe. Kai dainuoja kaimiečiai, atsiranda sunkiai iššifruojamos subtilybės – susidaro tokia subtiliai pulsuojanti, trapi ritmika. Kai tą pačią dainą bando išmokyti folkloro, vadinamasis antrinis, ansamblis, vis tiek neskamba taip gyvybingai. Senimas net užkimusiais balsais dainuoja su didesne įtaiga. Nes dainavimas – vienas iš kertinių tapatybės dėmenų, susijęs su gyvenamąja aplinka, pačia gyvensena...

Visada daug tikimasi iš mokytojų. Kaip suvienyti jų ir vietos bendruomenių jėgas? Juk jei vaikų darželiuose

viskas būtų grindžiama sava medžiaga, mokyklose tęsti tokią praktiką būtų lengviau ir natūraliau. O jei dar pastiprintų kultūros renginiai... Įstatymų leidėjai jau lyg ir priėmė nemažai teisės aktų, palankių etninei kultūrai, bet mokyklų programose jos kol kas pasigendama.

Ne vienas iš pažįstamų, bičiulių yra pasakojęs, kad širdis atsigauna, artėjant prie savojo krašto, atpažįstant gimtąjį kraštovaizdį, jam būdingą augaliją, kalvas ir kalnelius. Nejučia pradeda šnekėti tarmiškai, o liežuvį jau tarsi jaučia naminių patiekalų skonį... Atrodytų, širdis turėtų „uždainuoti“ ir to regiono dainas su joms būdingomis intonacijomis! Deja, dainavimo tradicija, kaip jau sakiau, pertrūkusi. Tad kuo skubiau reiktų ją atkurti ir kūrybiškai plėtoti, jei nenorime prarasti vienos iš svarbiausių savo tapatybės gijų. Tai didžiąja dalimi susiję su muzikinio ugdymo sistema.

Lietuvos, kaip ir visos Europos, muzikinė praktika ir pedagogika jau bemaž tūkstantį metų grindžiama mažoro ir minoro dermėmis. Mažoro-minoro sistema vis labiau plinta ir kituose žemynuose, nors ten nuo seno gyvavo derminio mąstymo sistemos. Kaip žinome, vengrų muzikos grandai – etnomuzikologai, kompozitoriai, pedagogai – Bela Bartókas, Zoltanas Kodaji jau kadaise ragino, kad nacionalinė muzikos pedagogika būtų plėtojama, remiantis folkloru. Jų suformuota sistema gyvybinga iki šiol – nuo darželių iki Ferenc Liszto muzikos akademijos. Tokia – tautinė – linkme lietuvių pradinį muzikinį lavinimą plėtojo ir iškili pedagogė Vida Krakauskaitė (kas nežino jos vadovėlių „Jaunasis pianistas“, „Lakšutė“). To siekia entuziastingas muzikos pedagogas, etnomuzikologas Eirimas Velička, apgynęs daktaro disertaciją „Lietuvių etninė muzika pradinių klasių muzikinio ugdymo sistemoje“ (2005). Velička nustatė, kad mažoro-minoro dermės remiasi palyginti vėlai išsikristalizavusiais muzikinės klausos gebėjimais: pustonio ir tono skyra, intervalų kokybės, dermės laipsnių hierarchijos ir traukos pojūčiais. Todėl šiomis dermėmis pagrįstą melodiką vaikai ne visuomet lengvai suvokia. Muzikinės kalbos požiūriu vaikams tinkamesni paprasti kūrėliniai, atitinkantys ankstyvąją muzikalumo raidos fazę. Jų ypač gausu archajiniuose muzikinio folkloro sluoksniuose. Taigi,

remiantis kai kurių muzikologų, kompozitorių, muzikos psichologų tyrimais ir praktine muzikos pedagogų patirtimi, galima teigti, kad geriausia vaikus pradėti mokyti muzikos nuo prigimtinės muzikos kalbos, kaip ir kalbėti gimtąja kalba. Juk drauge su muzikiniu folkloru, perduodamu iš kartos į kartą ilgus šimtmečius, paveldima ir visa tautos pasaulėgirda, įgyjamas tvirtas dvasinis stuburas, pusiausvyros, stabilumo, saugumo, plačiąja prasme – „savumo“ jausmas. Suprantama, ugdymo sistema pagrįsta bendralietuviškomis vertybėmis (aišku, greta universaliųjų – europietiškujų ir pasaulio). Vis dėlto regionuose ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas to krašto folklorui. Etninis dainavimas pagal svarbą prilygsta kalbėjimui gimtąja kalba (tarme ar šnektu). Juodu turėtų eiti greta, sudarydami tautinės tapatybės, savivokos ir savivertės pagrindą. Be abejo, būtina pažinti ir kitų šalių muzikinę kultūrą, kad galėtume geriau suvokti savosios išskirtinumą ir vertę.

Kai kas mano, kad tie, kurie rūpinasi etninės savasties išsaugojimu, yra įstrigę praėjusiame laike, tarsi bando ir kitus atitraukti nuo to, kas aktualu dabar...

2017-ieji etnokultūrinei tapatybei itin svarbūs kaip Lietuvių kalbos kultūros, Kazio Bradūno, Algirdo Jūliaus Greimo, Tautinio kostiumo ir Piliakalnių metai. Deja, tautinis kostiumas, netikėtai tapęs politinių ginčų objektu, įgavo nekokį įvaizdį, tarsi perlenkimas, kai kam – net prievarta. Aišku, kaip kiekvienas dalykas, primetamas iš šalies, taip ir tautinis kostiumas, žadėtas Lietuvos vaikams, sukėlė nemažos tautos dalies pasipiktinimą. Ir tai visiškai suprantama. Jei aš to visiškai nebranginu, nesuprantu, kodėl turėčiau pasiduoti kažkieno „prievartinei“ iniciatyvai? Viską reikėtų pradėti nuo mąstysenos, nuo išprusimo, kiek pačiam žmogui svarbu per rūbą ar per dainą išreikšti save, savo tautinę tapatybę. Nes jei nesvarbu, tada iš tikrųjų visa tai atrodys tarsi prievolė.

Piliakalnių metai irgi galėtų smarkiai paveikti tapatybės sampratą ir paieškas. Tačiau varymas „į gamtą ir istoriją“ tikrai nepagelbės, reikia natūraliai sužadinti norą pažinti. Yra puikaus jaunimo, kuris rengia žygius, lanko piliakalnius, juos tvarko. Kai buvau

studentė, draugaudavome su istorikais, jie sudarydavo maršrutus ir keliaudavome. Atsimenu, užlipę į pačią piliakalnio viršūnę, dainuodavome. Stiprus pojūtis – vėjuota, šalta, stovim kažkur padebesiuose ir plėšiam: „*O mes stovėsime ir nedrebėsime, mes visus pergalėsime.*“

Šiomet kartu su kitais tarptautinio folkloro festivalio „Skamba skamba kankliai“ rengėjais svarsčiau, kaip suderinti piliakalnių ir sutartinių idėjas. Jau prieš keletą metų buvo kilusi mintis sutartines vilniečiams ir miesto svečiams pateikti kitaip – ne koncertų salėse, o miesto erdvėse, parkuose. Taip atsirado Sutartinių takas, kuriuo eidami klausytojai girdėtų vis kažką kita. Tokią idėją parsivežiau iš Sardinijos, mažo Irgoli miestelio, kur mes, etnomuzikologai, vaikščiojome siauromis gatvelėmis paskui vedlius ir klausėmės įvairiausių sardų grupelių dainavimo, muzikavimo. Tai padarė didžiulį įspūdį. Pabandėme tai pakartoti Vilniaus senamiestyje, nutiesėme Sutartinių taką senamiesčio gatvelėmis, o prieš keletą metų panašus Sutartinių takas nusidriekė per Bernardinų sodą. Kadangi sutartines glaudžiai susijusios su gamtos garsais, labai tiko jas giedoti po kokių nors storu medžiu ar prie pat Vilnelės. Šiomet sutartinių takas apjuos Rokantiškių piliavietę. Tokiame gamtos ir kultūros prieglobstyje galima sukurti ypatingą erdvę. Vilniuje yra daug smalsių, mėgstančių keliauti žmonių, raginsime, kad keletas būrių ateitų nuo Pučkorių atodangos, vadovaujami nenuilstančių žygeivių – archeologo Vykinto Vaitkevičiaus, geografo Tado Šidiškio ir Nijolės Balčiūnienės. Pakeliui bus pasakojama apie piliakalnius, apie Vilniaus apylinkes, istorinius įvykius ir pan. Čia tik vienas iš daugybės pavyzdžių, kaip aktualizuoti senovę, patiems „neužstringant“ joje ir pritraukiant jaunąją kartą.

O juk yra ir daugybė šiuolaikinių meninių projektų, derinančių tradicijas su inovacijomis. Vien sutartinių srityje pastaraisiais metais įgyvendinta daug savitų sumanymų (beje, apie alternatyvią sutartinių raišką jau parašytas net magistro darbas). Paminėčiau Daliaus Naujo-Naujokaicio projektą „Sutartinės ant stogo“ (*Lithuanian Sutartinės. The Choir on the Roof*), muzikinius spektaklius „Sutartinių ir flamenko jungtuvės“, „Rasų ratas“ (autorė ir režisierė Brigita Bublytė),

projektą „Mugamas ir sutartinės: dialogai“ (autorius ir kompozitorius Teymuras Nadiras) ir kt. Taigi, tradicija atvira, vis atsinaujinanti...

Mano studijų metais dar buvo gausu autentiško folkloro, kol visiems galvas išplovė televizorius. Jau kalbama apie antrinį folklorą, kuris pamažu išstums pirmąjį... Ne visi ir skiria tuos dalykus. Ar reikėtų tą labiau akcentuoti, ar džiaugtis, kad bent į tą pusę žiūrime?

Anksčiau, kai miestiečiai dar nebuvo taip smarkiai atitrūkę nuo autentiško dainavimo, takoskyra neatrodė labai svarbi. Folkloro ansambliams iš pradžių buvo svarbu tiesiog dainuoti senąsias liaudies dainas, ne labai ir svarstant, „kaip“ jas dainuoti, kuo dzūkiškas dainavimas skiriasi nuo aukštaitiško ir pan. Beje, dabar gana daug folkloro ansamblių kur kas labiau stengiasi priartėti prie autentikos, būdingos konkrečioms regionams, net siekia kiek įmanoma tiksliau atkartoti patį kaimo ansamblių skambesį – ir melodijos vingius, ir balso tembro spalvą, juk kiekviename regione balso spalva savita. Nereikia būti etnomuzikologu, kad išgirstum, kaip smarkiai skiriasi, tarkim, šiek tiek rėksmingas dzūkų dainavimas nuo šviesaus, skaidraus, lengvai plevenančio Rytų aukštaičių dainavimo, o šis – nuo tamsaus, klampaus, tęsiamo žemaičių gaudimo ir pan. Folkloro ansamblių dabar esama visokių – vieni arčiau autentikos, kiti labiau paveikti „bendraliaudiško“ dainavimo ir pan. Vis dėlto daugelis jų juda, galima sakyti, viena bendra kryptimi.

Didesnė bėda – pati tradicinio dainavimo ir muzikavimo samprata, pagal kurią susilieja ir daugmaž autentiškas atlikimas, ir kičas. Meškos paslaugą daro TV laida „Duokim garo“, nes joje suveliama viskas – ir gyvoji kaimo tradicija, ir folkloro ansambliai, ir posovietinės kaimo kapelos, be to, kviečiami estrados, popso atlikėjai, žodžiu, pasidarė tikras jovalas. Tiesa, kartkartėmis pasigirsta ir gerų dalykų. „Duokim garo“ laida per visą savo gyvavimo istoriją atliko ir tam tikrą etninės savimonės žadinimo misiją, iš sąstingio išjudinusi regionų žmones. Žinau, kad daugybė muzikantų, kurie savo armonikas jau buvo užkėlę ant aukšto, vėl pradėjo muzikuoti, ieškoti bendraminčių, su kuriais

galėtų pagroti, vėl pradėjo burtis kaimo dainininkai, kad galėtų pasirodyti per TV. Laidos vedėjai stengiasi prusinti žiūrovus, tačiau esmės tai nekeičia. Daug šiuolaikinių kultūros žmonių tos laidos išvis nebežiūri, kiti nebegali pakęsti „tradicinės“ muzikos – jie ją tiesiog išbraukė iš savo kultūrinio akiračio. Jau pats žodis folkloras daugeliui tampa vos ne keiksmazodžiu. O prodiuseris sako: „Neburnokit, laida turi aukštus reitingus“. Tačiau lygiuodamiesi vien į reitingus, toli nenueisime, nes iš tokių laidų daug kam atrodo, kad tradicinė muzika yra pramoginė, skirta vien pasilinksinti arba tiesiog abejotino lygio mėgėjų kultūra. Viešėdama kaimuose įsitikinau, kad daugelio dainininkų gyvenimo svajonė – papulti į laidą „Duokim garo“, va, sako, dalyvavau, tai galėsiu ramiai numirti. Prisimenu, kaimo močiutės, atvykusios į folkloro ekspedicijų vakarus, kuriuos rengdavome Muzikos akademijoje, prašydavo nuvežti prie Aušros vartų ir sakydavo, kad dabar jau galės ramiai numirti. Štai kaip keičiasi vertybės.

Kai kurios tradicinės apeigos po truputį virsta kultūriniais žaidimais. O gal tie žaidimai padės grąžinti apeigiškumo dvasią, pagilins jo sampratą?

Apeigiškumas gali būti kuriamas ir netiesiogiai, nebūtinai kartojant ar imituojant autentišką tradiciją, galima laikytis tik tam tikrų apeigos bruožų (iškart atmintyje iškyla Broniaus Kutavičiaus oratorijos). Aš pati jau gal dešimt metų bandau sutartinių koncertus paversti savotišku muzikiniu ritualu, į kurį per daugkartinius sutartinių kartojimus įsitraukia ir žiūrovai. Kitu atveju, pavyzdžiui, projekte „Protėviai“ (*Ancetors*), sukurtame bendradarbiaujant su Londone gyvenančiu amerikiečių smuikininku ir kompozitoriumi Abrahamu Brody'u, klausytojai kartkartėmis iš tikrųjų įtraukiami į sutartinės atlikimą, apsupame juos (ar tik vieną pasirinktą žiūrovą) ratu ir pan.

Bandymų rekonstruoti paskirus apeiginius kokios nors tradicinės šventės sandus arba visą apeigą (šventę) būta nuo seno. Prisiminkime kad ir garsiąsias „Senovės kupiškėnų vestuves“, greitai minėsiąsias 100-metį. Jos neabejotinai padarė didžiulę įtaką Lietuvos kultūrai.

Kupiškio krašte dar esama gyvų šio spektaklio dalyvių ir žiūrovų. Kas kita tradicinę šventę surengti mieste, tarsi „perkeliant“ ją iš tradicinės aplinkos. Prisimenu, kaip nenatūraliai Vilniaus centre atrodė pirmosios Joninės (Rasos) – folkloro ansambliai net nenorėjo jose dalyvauti, atrodė visiškai nesąmonė vietoj šventės gamtoje švęsti „ant asfalto“. Vėliau, perkėlus Rasas į Verkių regioninį parką, jos ten prigijo.

Vis dar diskutuojama, kaip Vilniuje turėtų būti švenčiamos Užgavėnės. Kasmet jos šiek tiek kitokios, ieškoma tinkamesnių erdvių, naujų raiškos būdų. Dabar priimtas Užgavėnių modelis yra žemaitiškas – statoma Morė, kuri šventės pabaigoje sudeginama, mieste šurmuliuoja persirengėlių su įvairiausiomis kaukėmis būriai ir t. t. Tokia šventės rekonstrukcija, galima sakyti, jau tapusi visuotinė, nes pastaruoju metu taip švenčiama jau beveik visoje Lietuvoje. O Rytų Aukštaitijoje per Užgavėnės svarbiausi ne persirengėliai, bet apeiginis važinėjimas arklių tempiamomis rogėmis, ne Morė, bet Gavėnas ir t. t. Taigi ir Vilniui galbūt tiktų važinėjimasis brikelėmis arba rogėmis, pavyzdžiui, po Vingio parką, senųjų dvidalių dainų antfoninis dainavimas, šventės dalyviams sustojus abipus Vilnelės, ir pan.

Beje, neseniai įsiplieskė karštos diskusijos dėl Užgavėnių „žydo“ kaukės persirengėlių karnavale. Lietuvos žydų bendruomenė piktinosi, esą šis personažas įžeidžia, niekina jų tautą, žiniasklaida, perlenkdama lazda, netgi teigė, kad tradicinės Užgavėnės „*pasižymi nacistine simbolika ir sudaro galimybes naujo žydų holokausto pradžiai*“. Dalis lietuvių „žydo“ kaukę irgi vertina prieštarai – akivaizdu, kad žmonės nebežino, nebesupranta tradicijų, interpretuoja jas šiuolaikiniame kultūriniame ir politiniame kontekste, įžvelgdami čia net etninės nesantaikos kurstymą. O britų dienraštis *The Guardian* lietuviškąsias Užgavėnes 2017 m. įtraukė į geriausių alternatyvių Europos karnavalų dešimtuką...

Taip, pasaulis keičiasi, vis daugiau žmonių tolsta nuo tradicijų. Todėl daugelis kultūros, net bendravimo „kodų“, anksčiau buvusių norma, tampa nebesuprantami, užgaulūs ir pan. Štai kad ir kadaise buvę nekalti vaikų pasierziniai (tam tikrų ydų išjuokimas, nepik-

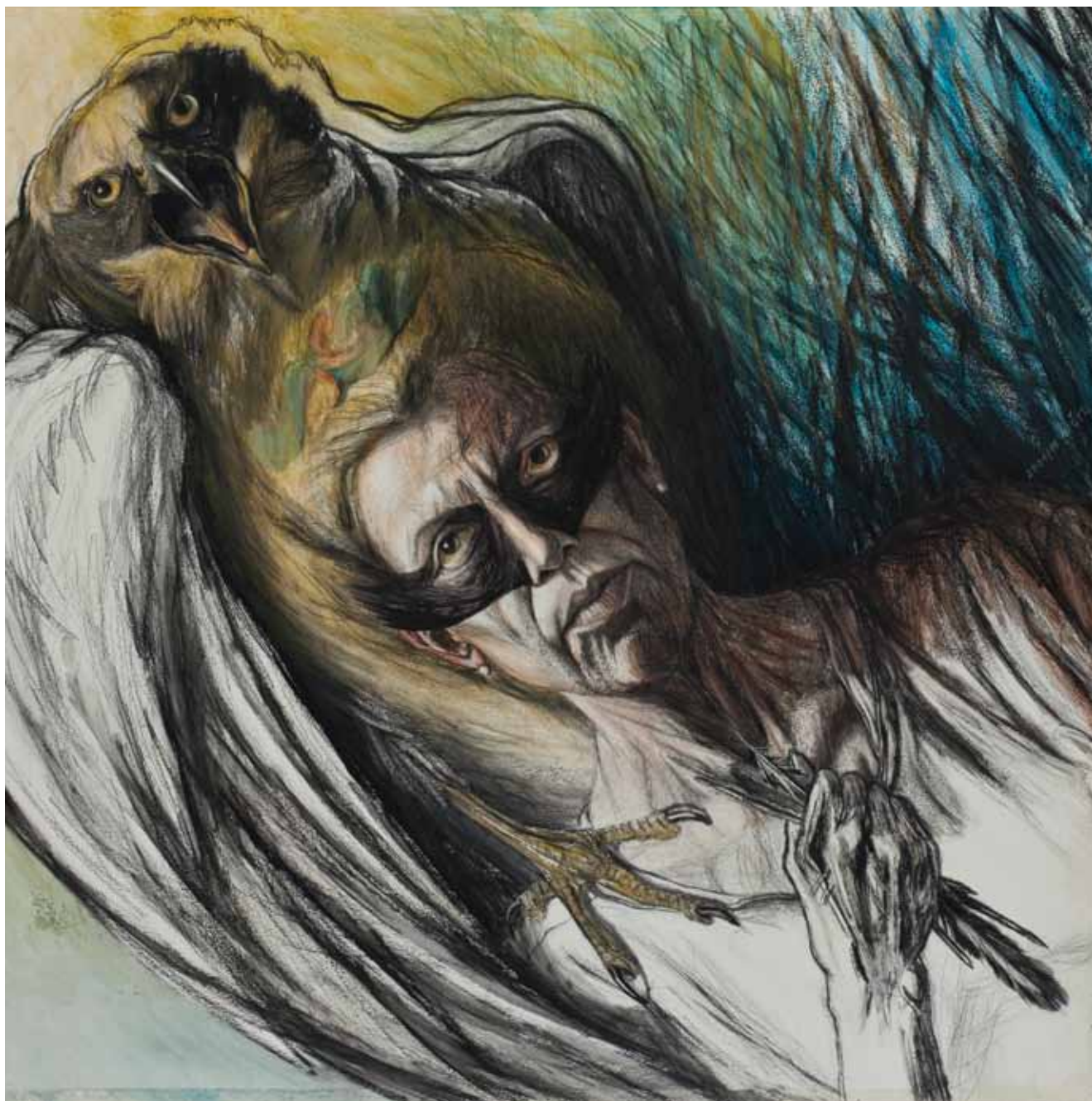
ti pasišaipymai iš vardų), pavyzdžiui, „Barbė – devyn-darbė“, „Martynas – papartynas“ ir pan. Prisimenu, mane kieme erzindavo „Daiva – pamaiva“, bet aš nei pamaiva buvau, nei mane tie žodžiai užgaudavo. Niekada nebūčiau pagalvojusi, kad ši vaikų tautosakos rūšis taps draudžiama – mat dabar ji priskiriama patyčioms, kurios yra itin opi mokyklų problema. Taigi, vėl, kaip ir Užgavėnių „žydų“ ar „čigonų“ atveju, kyla kultūrinis nesusipratimas – tradiciniai vaikų pašmaikštavimai, anksčiau neturėję nieko bendra su šurkščiu kitų žeminimu, niekinimu, ignoravimu ir pan., šiandien, kai mokyklose vykdoma patyčių ir smurto prevencija, tampa tabu. Kodėl įvyko toks virsmas? Ar mes vaikystėje buvome „kietaskūriai“, ar šiuolaikiniai vaikai perdėtai jautrūs savo atžvilgiu, dvasiškai lengviau pažeidžiami?

Vilniuje esama ir labai sėkmingų bandymų senas apeigas paversti šiuolaikiniu kultūros renginiu. Vienas iš tokių – Eglės Plioplienės sumanytas rudens Lygiadienis, pradedamas simbolišku „ožio deginimu“, prisimenant istoriniuose šaltiniuose minimą ožio aukojimą derliaus nuėmimo pabaigtuvių šventėse. Buvo tartasi su Norbertu Vėliumi, kurio manymu, per lygiadienį dera prisiminti ožio aukojimą, su Gintaru Beresnevičiumi, kuris pabrėžė ugnies svarbą šiai šventei. Pirmasis šiaudinio „ožio aukojimas“, įvykęs 1995 m., pamažu peraugo į kasmetinį Ugnies skulptūrų renginį, sutraukiantį minias vilniečių su vaikais, panašias šventes ėmė rengti ir daugelis kitų Lietuvos miestų. Šiaudų skulptūras „gamina“ žymiausi Lietuvos skulptoriai, muzikinį foną gyvai kuria įvairūs tradicinės muzikos puoselėtojai: folkloro ansamblis „Visi“, sutartinių giedotojų grupė „Trys keturiose“, apeiginio folkloro grupė „Kūlgrinda“, jaunimo folkloro grupė „Lygaudė“, dainininkė Veronika Povilionienė, džiaz muzikantai Arkadijus Gotesmanas, Petras Vyšniauskas ir kt.² Taigi, praeitis turi pakankamai erdvės dabartyje.

Dėkoju už pokalbį. ■

¹ <http://www.kalbam.lt/?p=337899>

² <http://www.microsystems.lt/vilniausugnis/Ugnies%20skulpturu%20magija.pdf>

Aliutė MEČYS. Autoportretas su paukščio kauke. 2001

Aliutė
MEČYS
Mama
1982

ALIUTĖ MEČYS IR GYÖRGY'S LIGETI'S

Vienos operos istorija

Apie dailininkę ir scenografę Aliutę Mečys Lietuvoje jau nemažai kalbėta, ne kartą rašė *Kultūros barai*, o 2014 m. Kaune buvo surengta išsami jos darbų paroda, išleistas puikus katalogas.¹ Kur kas mažiau žinoma apie jos ryšius su vienu svarbiausių šiuolaikinės muzikos atstovų, vengrų kilmės kompozitoriumi György'u Ligeti'u ir visiškai nieko nežinoma apie tiesioginę Aliutės *įtaką* kompozitoriaus operai „Didysis siaubūnas“ (*Le Grand Macabre*), kurios pirmajam pastatymui Stokholme (1978) ji sukūrė kostiumus ir scenografiją. Aliutė su kompozitoriumi susipažino Darmštate,² kartu gyveno Hamburge. Jų meilės istorija truko dvidešimt dvejus metus³ ir, anot profesorės Ramintos Lampsatytės, Ligeti'o kolegės Hamburgo aukštojoje muzikos ir teatro mokykloje, ši opera jiems buvo kaip vaikas, lauktas, bet neturėtas.⁴

Tyrinėjant operą, neapleido jausmas, kad ji yra tarytum savotiška marionetė, nuo kurios driekiasi nematomi saitai paslėptosios šio opuso pusės, jo genezės link. Operos libretui kompozitorius pasirinko belgų rašytojo Michelio de Ghelderode's pjesę,⁵ kurią pavertė savotišku autobiografiniu pasakojimu. Čia galima apčiuopti stilistinius abiejų menininkų kūrybos bruožus, išvelgti užuominas į jų meilės romaną ir egzilio – tiek fizinio, tiek psichologinio – patirtį, nulėmusią specifinį, neabejotinai panašų santykį su pasauliu.

Operos genezė

Oficiali *Le Grand Macabre* sukūrimo versija gerai žinoma, ją savo atsiminimuose yra aprašęs pats kompozitorius. Kai Stokholmo operos direktorius Göranas Gentele 1965 m. pasiūlė Ligeti'ui sukurti operą, pirmiausia kilo mintis, kad tai turėtų būti *Kylwiria* – jo „*vaikystės fantazijų šalis, svajonių vieta ir asmeninė mitologija*“.⁶ *Kylwiria* savo stilistika turėjusi būti panaši į ankstesnį jo kūrinį „Nuotykia“ (*Aventures*), be „*jokio aiškiai išreikšto veiksmo, su grynai emociniu, reikšmės neturinčiu tekstu*“.⁷ Tačiau kompozitorius nusprendė, kad specifinis *Aventures* pasaulis jau išsemtas, taigi, 1969 m. kartu su Göranu Gentele pasirinko kitą siužetą, irgi mitologinį – vieną iš „Oidipo“ variantų. Libretas buvo baigtas 1971 m., bet 1972 m. pradžioje netikėtai ir tragiškai Göranas Gentele žuvo autokatastrofoje. Ligeti's atsisakė „Oidipo“. Metams baigiantis, projekto kūrybinė grupė, kuriai priklausė Stokholmo marionečių teatro direktorius Michaelis Meschke, scenografė Aliutė Mečys ir muzikologas Owe Nordwallas, susitiko Berlyne-Wilmesdorfe, tikėdamasi rasti naują idėją. Iš pradžių, pasak Ligeti'o, jie svarstė Alfredo Jarry tekstus, ieškojo temos, kurią būtų galima perteikti absurdo teatro stiliumi. Tačiau kompozitoriui reikėjo „*ne kalbančio teatro, kuriame muzika būtų tik*

aksesuaras, o totalios veiksmo ir muzikos simbiozės – sceninio veiksmo, perteikto per muziką“. Ligeti’s rašo: „Tuo metu Michelio de Ghelderode’s vardas man buvo nežinomas [...]. Kadangi mano mintys sukosi apie tragi-komišką Paskutiniojo teismo idėją, perdėtai baisią, bet realiai nepavojingą [...], Aliutė Mečys staiga prisiminė, kad tokia pjesė iš tikrųjų egzistuoja, ir ji mums atnešė Ghelderode’s La balade du grand macabre.“⁸

Savo „oficialiuose“ atsiminimuose kompozitorius už-miršo paminėti, kad naujo siužeto operai jiedu su Aliute pradėjo žvalgytis jau 1972 m. pradžioje. Tą rodo jų su-sirašinėjimas, kai Ligeti’s keliems mėnesiams buvo išvy-kęs į Kaliforniją skaityti paskaitų Stanfordo universitete. Į šią intensyvią intymią korespondenciją Aliutė įterpia ir savotiškas „ataskaitas“, pavyzdžiui, rašo: „Pastaruo-ju metu perskaičiau daug tekstų, norėdama rasti ‚idea-lią‘ medžiagą tavo operai, bet kol kas nesėkmingai.“⁹ Jai atsakydamas Ligeti’s dėkoja: „Ačiū už informaciją apie Makbetą [...] Ačiū, kad tiek daug skaitai ir žvalgaisi.“¹⁰

Taigi, neabejotina, kad Aliutė nuo pat pradžių da-lyvavo operos kūrimo procese, bet ne vien kaip sceno-grafė ir kostiumų dailininkė. Ji tą patvirtino ir duoda-ma interviu Ramintai Lampsatytei: „Kartu su Ligeti’u rengėme operos Le Grand Macabre projektą. [...] Išrin-kau siužetą ir prikalbėjau Ligeti tą medžiagą panaudo-ti. Sukūriau kostiumus ir scenografiją.“¹¹

Fizinis egzilis

Nepaisant to, kad opera tarytum logiškai tęsia vie-ną iš ankstesnių kompozitoriaus stilistikų, šiek tiek stebina jos radikalumas, nebūdingas nei ankstes-niam, nei vėlesniam kompozitoriaus muzikiniam mąstymui. Jis vengė kraštutinių muzikos kalbos arba muzikinės ekspresijos gestų, šis bruožas daug būdingesnis tuometinei Aliutės tapybai. Kadangi abu menininkus siejo ne tik abipusė meilė, kūrybi-nės įtakos, bet ir panaši trauminė patirtis, galėtume spėti, kad Aliutės tapybinis braižas, turintis stiprų egzorcistinį aspektą, pastūmėjo ir Ligeti sukurti, sakytume, manifestinio pobūdžio veikalą, paremtą jam svarbia problematika.

Menininkus siejo ir tai, kad šalyse, kuriose gyveno, abu jautėsi svetimi, neturintys šaknų, be to, traumuoti Antrojo pasaulinio karo baisumų. Dailininkės motina buvo vokiečių, o tėvas lietuvis. Aliutę gerai pažinojusi Ra-minta Lampsatyte sako, kad ją slėgė tėvo, per karą tarnavusio SS daliniuose, praeitis. Tėvo šalmą, kaip praeities liudytoją, ji saugojo visą gyvenimą ir tapė savo paveiks-luose. Gimusi Vokietijoje 1943 m., Aliutė jautėsi svetima šioje šalyje. Laikė save lietuve: „Esu visai kitokia negu dauguma vokiečių, nors esu hibridas ir turiu pusę vokiš-ko kraujo.“¹² „Mes visuomet buvome Kiti, Svetimi, ir karo metais, ir po karo. Aš visuomet jaučiausi atstumta.“¹³

Ligeti’s savo tapatybės „neapibrėžtumą“ labai vaiz-dingai aprašė tekste „Mano žydiškumo biografija“, ku-rio vokišką rankraštį turėjo ir Aliutė:

„Gimiau 1923 m. Transilvanijoje ir esu rumunų tau-tybės. Nepaisant to, vaikystėje nekalbėjau rumuniškai, ir mano tėvai nebuvo kilę iš Transilvanijos. Iš Budapeš-to į mažą Transilvanijos miestelį Dicsöszentmártoną jie persikėlė tuo metu, kai ši provincija dar priklausė Ven-grijai. Mano gimtoji kalba yra vengrų, bet aš nesu tikras vengras, nes esu žydas. Tačiau, kadangi nepriklausiau jokiai religinei žydų bendruomenei, esu asimiliuotas žydas. Bet esu taipogi ne visai asimiliuotas žydas, nes nekrikštytas. Šiuo metu gyvenu Austrijoje ir Vokietijoje, ir jau ilgą laiką esu Austrijos pilietis. Bet esu netikras austras, nes tik naujai atvykęs, ir mano vokiečių kalba visuomet buvo nuspalvinta vengrišku akcentu. [...] Aus-trijoje ir Vokietijoje apsigyvenau dėl profesinių priežasčių ir likau jose, suvokdamas, kad įtampa ir nepasitenkini-mas, kuriuos mes, tiek žydai, tiek ir ne žydai, velkame su savimi nuo Hitlerio laikų, yra neišgydomi – tai psichiniai veiksniai, su kuriais turime gyventi.“¹⁴

Psichologinio egzilio link

Abiejų menininkų biografijas taip pat paženklinio ir panašūs konfliktai, patirti vaikystėje. Aliutės tėvai buvo griežtai nusistatę prieš jos norą piešti. Tik tada, kai dukra sunkiai susirgo, ir primygtinai gydytojui patariant, jie pagaliau nusileido.¹⁵ Ligeti’o noras mo-kytis muzikos iš pradžių irgi atsitrenkė į kategorišką

tėvo „ne“. Anot kompozitoriaus, tėvui kėlė nerimą tuometinis jo savidisciplinos trūkumas, bandymai pabėgti į vaizduotės pasaulį – atrodė keisti jo piešiami neegzistuojančių didmiesčių planai arba sufantazuota *kylwirijos* kalba.¹⁶ Taigi, Aliutės potraukis pasakoms, raganų personažams, György'o domėjimasis mitais ir fantastiniais kraštais, atrodo, turėjo tas pačias gilumines šaknis.

Kai kalbama apie XX amžiaus ekspresionizmą, dažnai pabrėžiama, kad jo ištakos yra užgniaužti jausmai. Aliutės meninei stilistikai būdingas hermetiškas, pamėkliškas pasaulis, savaip tęsiantis Jeronimo Boscho, Pieterio Brueghelio tradicijas. Panaši, bet švelnesnių formų, su polinkiu į muzikinį teatrą yra ir viena iš Ligeti'o muzikinio stiliaus krypčių – ta, kurią jis pradėjo kūriniu „Artikuliacijos“ (*Articulations*, 1958), tęsė opusais „Nuotykių“ (*Aventures*, 1962) ir „Naujieji nuotykių“ (*Nouvelles aventures*, 1965), o pabaigė opera „Didysis siaubūnas“ (*Le Grand Macabre*, 1978). Abu menininkus vienijanti ekspresionistinė raiška neabejotinai yra ne kas kita, kai bandymas išlaisvinti užgniaužtas emocijas. Jų kūryboje jaučiamas analogiškas potraukis tiek psichologinėms transformacijoms, tiek ribinėms emocinėms būsenoms. Aliutė sako: „*Laiko plotmė yra tik antraeilis dalykas – man rūpi procesai. Kaip moterys sensta, kaip senstu aš pati. Vidinis vystymasis. [...] Nepriklausau nei siurrealistams, nei hiperrealistams. Susigalvoju sau tinkamą žodį irealizmas. Tai, ko nėra realybėje, bet kas realu. Tapau labai realistiškai, bet tų dalykų pasaulyje neįmanoma matyti. [...] Turinys visai nerealistinis – ir sykiu realistinis, nes tos būsenos, procesai ar linkmės egzistuoja – aš juos betapydama ir begalvodama surandu. Man reikia tą realybę išleisti, išlaisvinti. [...] Kodėl mano paveikslų personažai luoji, akli, susmukę,*

György's Ligeti's ir Aliutė Mečys

*subirę, pasenę? Nėra normalaus žmogaus šiame pasaulyje, bent aš tokio nesu sutikusi. [...] Užtat yra realybė, ir ji – irealybė.*¹⁷

Ligeti's dvi savo minioperas, parašytas iki *Le Grand Macabre*, irgi apibūdina kaip „*formos ir ekspresijos avantiūras, įsivaizduojamas akcijas, labirintišką emocijų ir iškreiptų impulsų painiavą, pajuoką, pasityčiojimą, nostalgiją, sielvartą, baimę, meilę, humorą, jaudulį, aistrą, sapną ir prabudimą, logiką ir absurdą*“.¹⁷ „Čia nėra realaus veiksmo, [...] tai veikiau teatras, atsirandantis iš

Aliutė MEČYS. Hibridai. 1997

*muzikos.*¹⁸ „Semantiškai nesuprantama, bet emociškai aiški fonetinė-muzikinė struktūra yra aliuzija į dramatinį veiksmą, paslaptinę savo konkrečiąją prasmę, bet pakankamai prasmingą, jei kalbėtume apie charakterių išraiškos aspektą ir apie žmonių elgesio modelius.“²⁰

Opera *Le Grand Macabre* sukonstruota tarsi abiejų menininkų kūrybos stilistinė simbiozė, pagrįsta žmoniškųjų afektų ekspresija, potraukiu kaukėms ir marionetėms. Aliutės darbus galerininkas Gerdas Wolfgangas Essenas yra palyginęs su absurdo teatru: „Ji pati vaidina savo paveiksluose – skirtingus vaidmenis su skirtingomis kaukėmis [...]. Kenčiantis žmogus pasislepia po kauke. [...] Aliutei kaip dailininkei yra tik

viena išeitis, – blogąsias dvasias sudrausti, paveiklo erdvėje užrakinti ir taip toliau su jomis gyventi.“²⁰

Operos personažai funkcionuoja būtent kaip kaukės ir marionetės – veiksmo eigoje jie nepatiria jokių pokyčių, neturi linearinės transformacijos dimensijos. Traktuojami kaip simboliai, kaip emociniai objektai, jie įgauna archetipinius bruožus – reprezentuoja skirtingus emocinius ir psichologinius afektus, nuo žemiausio (pavyzdžiui, alkoholikas Pietas, žiežula Mescalina) iki aukščiausio (deivė Venus arba išimylėlių pora). Kiekvienas personažas turi savitą, nesikeičiančią emocinę spalvą, kurios ekspresyvinis ypatumas apibrėžia ir personažo formą, ir jo turinį. Visi veikėjai kartu formuoja binarinį priešybių pasaulį, kuriame įvairios afektinių būsenų konfigūracijos arba įvairios emocinės teritorijos sudaro eschatologinę Brueghellando – šalies, kurioje vyksta veiksmas – vienovę.

Istvanas Balazsas svarsto dar radikaliau ir teigia: „*Ligeti's patį operos žanrą naudoja kaip kaukę, nes „destrukciniai šių būtybių bruožai priklauso operos klišėms, kurios galų gale pradeda veikti kaip kaukės. Destruktyvumo aspektas slypi pačioje muzikinėje-draminėje struktūroje.*“²²

Operoje vyrauja dvi temos – meilė, stipresnė už mirtį, ir archetipinė Paskutiniojo teismo bei mirties baimė. Mirties tema buvo svarbi ir dailininkei, ir kompozitoriui. Dietrichas Diederichsas-Gotschalkas per parodą-konferenciją „Mirtis manyje“ Aliutės santykį su mirtimi pakomentavo taip: „*Pati mirtis išsiveržia iš dailininkės – jos portretuose dingsta rankos ir akys – net ir mirties akis atimta. Mirtis siautėja, ir tik tapybos aktas gali tapti kova su mirtimi.*“²³ O Ligeti's mirties baimę ir įsivaizduojamus siaubingus Paskutiniojo teismo įvykius bando sumenkinti, suteikdamas jiems „svetimumo aspektą, kuris atsiranda iš perdėto ekspresyvumo“. Paskutinis teismas buvo nuolatinė

jo apmąstymų tema „be nuorodos į religiją“.²⁴

Abu menininkus siejo noras suvaldyti, „sukaustyti“ mirtį ir iš jos pasijuokti. Ligeti's sako: „Paskutinysis teismas prasidėjo didžiuliu šurmuliu, tačiau tai totalus fiasko. Tragikomiškas šios pjesės aspektas glūdi būtent šio didžiojo sunaikinimo gesto nesėkmėje.“²⁵

Michèle Friche, kalbėdama apie tobulą simbiozę tarp Brueghelio ir Ghelderode's, apie „laipsnišką perėjimą nuo vieno erdviškumo prie kito, nuo vaizdinio prie sceninio veiksmo, nuo išbaigto paveikslo iki po kauke slypinčios tamsiosios žmogaus pusės“,²⁶ apibūdina, pati to nežinodama, tobulą simbiozę tarp Aliutės vaizdinio ir Ligeti'o garsinio mąstymo. Laipsniškas slydimas nuo vienos plotmės prie kitos yra vienas svarbiausių šios „emocinių kaukių“ operos ypatumų.

Taigi, *Le Grand Macabre* reikėtų traktuoti ne paviršutiniškai, kaip meninį dekadentinės visuomenės portretą arba modernią pasaką, parašytą absurdo teatro stiliumi, bet kaip jausmų antropologiją, kaip asmeninį menininkų patyrimą – jų išgyventų, revizuotų ir egzorcizuotų emocijų pasaulio atspindį.

Operos libretas

Ligeti's nepasitenkina belgų autoriaus teksto originalu, bet labai tikslingai jį perrašo, ne tik pakeisdamas kai kurias detales, pavyzdžiui, personažų vardus, bet ir bendrą veikalo idėją. Ghelderode'i aukščiausias meilės tikslas (ir pjesės pabaiga) yra vaiko gimimas; Ligeti'o operoje meilė apribojama Erosu. Ghelderode's tekste įsimylėlių poros vardai yra Adrianas ir Jusemina, Ligeti'o juos pervadina Klitorija ir Spermando (vėlesnėse versijose, po 1982 m., vardai pakeisti į Amandą ir Amando).

Ligeti's transformuoja operą į Eroso apologiją, kuri buvo, kaip galima spręsti iš laiškų, pagrindinė jo santykių su Aliute ir jų bendro gyvenimo ašis. Tą atspindi ir daugelis erotinių kompozitoriaus piešinių, atsiųstų Aliutei kartu su laiškais. Anot Richardo Steinitzo, būtent pornografinis operos aspektas suvėlino jos premjerą Stokholmo operoje: „Premjera jau buvo paskelbta 1977 m., bet atidėta metams – ne tik todėl, kad reikėjo laiko tokiam sudėtingam veikalui išmokyti, bet taip pat,

sklido gandai, ir dėl pasipriešinimo tariamai pornografiniam libretui, kurio perdėtą seksualumą entuziastingai pasigavo gašliausi spaudos atstovai.“²⁷

Kompozitorius, priešingai, savo operoje įžiūrėjo tik „subtilų erotizmą“. 1976 m. kovo 1 d. laiške Michaeliui Meschkei savo viziją jis apibūdino taip: „Erotinis aspektas Klitorijos ir Spermando tekstuose tik iš pirmo žvilgsnio atrodo susilpnintas. Aš parašiau labai švelnią, beprotiškai eterinę muziką, todėl man reikėjo neutraliesnio teksto. Nemanykite, kad jis yra antierotiškas. Priešingai – manau, šiandien pasiekėme tokią seksualinės laisvės stadiją (ačiū Dievui!), kad nebūtina akivaizdžiai reikšti seksualumo, galime siekti subtilesnės erotikos. Supaprastinti Spermando ir Klitorijos dueto tekstus buvo būtina dar ir todėl, kad viskas dainuojama labai ornamentine maniera, todėl tekstas sunkiau suprantamas, daugelis žodžių išnyksta, taigi, reikėjo sustiprinti aiškumo stimulus. Kita vertus, Klitorijos-Spermando duetas turėtų būti ne masyvus, bet panašus į Boticelli'o meno pašlovinimą, tuo didesnį, kuo stipresnė erotinė obsesija.“²⁸

Venus ir Gepopo

Kompozitoriaus ir dailininkės bendrą praeitį ir dabartį geriausiai atspindi du personažai, kuriais Ligeti's papildė originalų Ghelderode's tekstą, – „deivė Venus“,²⁹ Venera, meilės deivė, simbolizuojanti idealią meilę, ir Gepopo, slaptosios policijos vadas, tiesioginė nuoroda į gestapą. Richardas Steinitzas jame įžvelgia netgi trigubą aliuziją: „Neabejotina, kad šio personažo partiją Ligeti's sukūrė, norėdamas pasišaipyti iš trijų slaptosios policijos organizacijų, kurias jis turėjo labiausiai niekinti, – gestapo, sovietų GPU (vėliau KGB) ir Rytų Vokietijos Geheime Politische Polizei, kurios trys pirmieji skiemenys ir sudaro Gepopo akronimą. Neįtikėtina, virtuoziškas vadas Gepopo yra vienas svarbiausių koloratūrinių operos vaidmenų ir komiškas seklio portretas. Tai ne Scarpia, o kanarėlės balsą primenantis aukštas sopranas, kuris atvyksta riedučiais, pasislėpęs po fantastinio plėšraus paukščio kauke, ir dalijasi paslaptimis „pssts“ su užkulisiuose esančiu choru. Libreto tekstą čia sudaro klišių, pasiskolintų iš šnipų knygos, tirada, neaiškaus tu-

rinio koduoti įspėjimai, pakankami, kad būtų sukeltas jaudulio ir panikos įspūdis.“³⁰

Paukštis ant riedučių – Aliutės idėja. Savo interviu ji sakė: „Pasiūliau, kad policijos vadas būtų paukštis ant riedučių ir kad karalius būtų ant polių.“³¹

Slapta meilė

Eroso pasaulis iš esmės neturi saitų su išore. Ir Gheldero-de's tekste, ir Ligeti'o operoje įsimylėlių pora yra nematoma. Spektaklio pradžioje abu nusileidžia į tuščią kapo rūšį, iš kurio išlipa tik finale, po meilės akto. Šis operos libreto aspektas idealiai atskleidžia abiejų menininkų tarpusavio santykius, slaptą jų ryšį, kurį viešinti kompozitorius vengė, nes niekada nebuvo išsiskyręs su savo žmona Vera.

Kita vertus, pasirinkdamas lygius balsus, Ligeti's šiai intymiai sąjungai suteikė netikėtą, lesbietišką atspalvį – įsimylėliai yra sopranas ir mecosopranas. Tai bene vienintelis neopoziciškas operos elementas, simboliškai reiškiantis galbūt aukštesnį patyrimą, neturintį konfliktinės priešybės įtampos. Vienas iš kompozitoriaus tikslų – pasiekti, kad šis duetas būtų rafinuotai subtilus ir eterinis. Laiške Michaeliui Meschke jis prisipažįsta: „Klitorijos ir Spermando personažai yra kartu ir eteriniai, ir ironiški – jie nieko bendra neturi nei su paprastumu, nei su kvaila komedija. Taip, čia yra ir lesbinis sluoksnis, bet labai subtiliai keičiantis spalvas. Prašau, nors kartą peržiūrėkite erotinius Bayros piešinius „Die Purpurschnécke“. Juose esama rafinuoto erotinio subtilumo, gražiausiu būdu ištvirkusio ir jaudinančio, aš bandžiau šią atmosferą išgauti muzikoje.“³²

Ši eterinė meilė operoje parodoma kaip idealas, kaip meilė be trūkumų, ir vėl kaip archetipinis įvaizdis, neturintis sąsajų su „realiu“ pasauliu: „Jų meilės tikrovė apsaugojo juos nuo Paskutiniojo teismo, jie paprasčiausiai nežinojo, kas yra baimė“.³³ Scenoje meilė vaizduojama realistine ir akivaizdžiai erotine maniera, o vokaliniame lygmenyje, pasitelkiant monteverdišką lygių balsų lyrizmą, ji yra nuasmeninta, metaforinė, nereali, efemeriška, atsietą nuo „žemiškojo“ Brueghellando šalies konteksto, nuspalvinta tokia pačia emocine spalva kaip ir deivės Veneros partija.

Hibridinis pasaulis

Opera sukonstruota kaip opozicinis pasaulis, kuria me kiekvienas personažas turi savo antrininką, tai atspindi tam tikrą vienovės pusę. Pavyzdžiui, yra du valdovai – caras Necro ir caras Gogo;³⁴ du korumpuoti ministrai, kurie yra dviejų priešiškų partijų, baltos ir juodos, lyderiai, „nors jų pažiūros niekuo nesiskiria“.³⁵ Meilė irgi dvejoja – idealizuotas dviejų įsimylėlių ryšys ir „pikčiurnos Mescalinos“ (iš žodžių „mescaline“ – nuodai ir „Messalina“ – žiežula³⁶) meilė savo vyrui Astradamorsui, kurį ji laiko „po padu“.³⁷

Hibridinis pasaulis yra Aliutės stichija: „Dabar mane domina mišrios būtybės [...]. Tokie padarai mane traukia. Bastardai, maišytos būtybės, kaukės šalia tikrų veidų, hibridai, nutapyti vienas šalia kito – du vieno žmogaus, jo dvasios aspektai. Angelai ir velniai, nutapyti šalia, lygia greta arba kaip objektas ir jo šešėlis.“³⁸ Toks dvilypumas nesvetimas ir Ligeti'ui: „Mano muzika nėra literatūrinė ar iliustratyvi, ji pilna pojūčių ir asociacijų. Man patinka aliuzijos, dvigubos reikšmės, prasmų polivalentiškumas, dvilypis fonas, paslėptos nuorodos.“³⁹ Pierre'o Michelio teigimu, „kompozitorius iki pat pabaigos išsaugo operos, jos reikšmių ir visų įmanomų interpretacijų dviprasmiškumą. Veikalas baigiamas konsonansine, bet atonalia kalba, lyg būtų norima atverti vaizduotei tam tikrą perspektyvą, vis dėlto jos neužtikrinant.“⁴⁰

Naudodamas opozicijas ir pabrėždamas daugiaprasmiškumą, Ligeti's pasitelkia daugybę stilistinių priemonių, instrumentų, muzikinių išraiškų ir komponavimo technikų – nuo Monteverdi'o, Verdi'o, Mozarto operų iki XX a. avangardinio ir instrumentinio (Kagelis) teatro. Jungiamasis elementas čia yra tembras. Tembrinis Klangfarbenmelodie paskirstymas, kurį naudojo dar Webernas ir kurį taiko Ligeti's, anot Steinitz'o, „modernizmą ir baroką susieja tokiu būdu, kuris nėra nei senas, nei naujas – tai veikiau mįslingas hibridas“.⁴¹

Operoje atsiranda specifinė jungtis tarp dvasiškai su-
luošintų, hibridinių Aliutės personažų ir muzikinio fono, kuris kartu yra ir stilių mišinys, ir plati garsinių afektų paletė, kitaip tariant, „teatras, slėptis pačioje muzikoje“. Pabėgimas į archetipinį, bet kartu individualia patirtimi

nuspalvintą fantazijų pasaulį suteikia operai vos apčiuopiamą pusiausvyrą tarp modernios pasakos ir autentiškos istorijos. Kai kuriais momentais opusai įgauna tragedijos atspalvį, tada jis kelia aliuzijas į patirtas traumas, o kartais jame atsiranda akivaizdi distancija tarp kūrėjų ir to, apie ką pasakojama, – tada išryškėja lengva ironija, taiklus groteskas ir naivus komizmas.

Laiške Bertiliui Bokstedtui kompozitorius rašė: „*Noriu sukurti savo gyvenimo veikalą*“.⁴² Toks pasakymas turi gilią prasmę. Neabejotina, kad jis apibūdina ne vien meninę šio, pripažinkime, gana keisto opuso pusę. Šis teiginys tarytum patvirtina operą buvus savotišku kompozitoriaus manifestu. Beje, po operos Ligeti's nusprendė atsisakyti šios krypties, o Aliutė priešingai – liovėsi dirbusi teatrui ir susitelkė į makabriškos stilistikos tapybą. Jų išsiskyrimas, praėjus vos keleriems metams po premjeros, bet dėl priežasčių, nesusijusių su opera, tik sustiprina nuojautą, kad kompozitoriui šis vienintelis tokio žanro veikalas jo kūryboje buvo tam tikro patyrimo pabaiga, o Aliutei – pradžia.

Jie susitiko kaip du egzilio paženklinti menininkai ne tik fiziniame, bet ir archetipiniame, ne tik realioje, bet ir metaforiškoje erdvėje. Dalijosi ir meile, ir panašia traumine tapatybės patirtimi, ir analogiškais meninėmis inspiracijomis, išgyventomis ne tik kaip sąlygotumas, bet ir kaip sąmoningumas. ■

¹ Aliutė (parodos knyga, sudarė Rasa Andriušytė-Žukienė). M. K. Č. dailės muziejus, M. Žilinsko galerija. Kaunas. 2014.

² Ligeti'o laiškas Aliutei. 1972 m. gegužės 18 d. (M. K. Č. dailės muziejaus archyvas).

³ Elke Herms-Bohnhoff. Den Traum erfüll' ich mir. Frauen wagen ein neues Leben. Zürich. Kreuz Verlag. 1995, p. 172; Aliutė Mečys. „Irealizmas ir fantazijų Lietuva“. Kultūros barai. 1998, nr. 11, p. 64.

⁴ Iš asmeninio pokalbio su Hamburge gyvenančia ilgamete Aliutės drauge Raminta Lampsatyte (2015 m. gruodis).

⁵ Michel de Ghelderode. La balade du Grand Macabre. Bruxelles: Tréteaux. 1935.

⁶ György Ligeti. L'Atelier du compositeur. Ecrits autobiographiques. Commentaires sur ses œuvres (trad. française). Genève. Contrechamps. 2013, p. 267.

⁷ Idem.

⁸ Ligeti, op.cit., p. 268–269.

⁹ 1972 m. vasario 8 d. laiškas (M. K. Č. dailės muziejaus archyvas).

¹⁰ Laiškas be datos, atsakymas į Aliutės vasario 8 dienos (1972) laišką (M. K. Č. dailės muziejaus archyvas).

¹¹ Aliutė, op. cit., p. 65.

¹² Idem.

¹³ Elke Herms-Bohnhoff, op.cit., p. 169.

¹⁴ Györgi Ligeti, op. cit., p. 21, 30–31.

¹⁵ Ibid., p. 170.

¹⁶ Ibid., p. 17.

¹⁷ Aliutė, op. cit., p. 64–65.

¹⁸ Ligeti, op. cit., p. 192–193.

¹⁹ Idem., p. 193.

²⁰ Idem, p. 194.

²¹ Aliutė, op. cit., p. 66.

²² Istvan Balazs. „La fin du monde vue d'en bas“. L'Avant-Scène Opéra, n°180, novembre-décembre 1997, p. 87.

²³ Aliutė, op. cit., p. 66.

²⁴ Ibid., p. 87.

²⁵ Pierre Michel. «Mon opéra est une sorte de farce noire...» (entretien avec György Ligeti). Avant-Scène Opéra, op. cit., p.96.

²⁶ Michèle Friche. „La Balade du Grand Macabre de Michel de Ghelderode“. Avant-Scène Opéra, op.cit., p. 93.

²⁷ Richard Steinitz. György Ligeti. Music of Imagination. Boston. Northeastern University Press. 2003, p. 217.

²⁸ 1976 m. kovo 1 d. laiškas Michaeliui Meschke'į (Paul Sacher fondas, Šveicarija).

²⁹ Ligeti, op. cit., p. 274.

³⁰ Richard Steinitz, op. cit., p. 226.

³¹ Aliutė, op. cit., p. 65.

³² 1976 m. kovo 1 d. laiškas Michaeliui Meschke'į (Paul Sacher fondas, Šveicarija).

³³ Michèle Friche, op. cit., p. 92.

³⁴ Ligeti, op. cit., p. 275.

³⁵ Ibid., p. 274.

³⁶ Pierre Michel. «Commentaire musical». Avant-Scène Opéra, op. cit., p. 8.

³⁷ Ligeti, op. cit., p. 268.

³⁸ Aliutė, op. cit., p. 66.

³⁹ Claude Samuel. «Ligeti, le clin d'œil au happening». Avant-Scène Opéra, op. cit., p. 94.

⁴⁰ Pierre Michel, op. cit., p. 84.

⁴¹ Richard Steinitz, op. cit., p. 233.

⁴² Ligeti'o laiškas (1971-11-10) Bertiliui Bokstedtui, Oper Kungliga Teatern (Stockholme) direktoriui (Paul Sacher fondas, Šveicarija).

AR MEILĖS TEMA NEIŠVENGIAMAI BANALI?

Pristatydamą tris romanus, nagrinėjančius įsimylėjimo, meilės, tarpusavio santykių temas, rizikuoju sukelti skaitytojų pasipiktinimą – argi apie jausmus dar galima kalbėti originaliai, išvengiant seilėjimosi, dirbtinumo, kitų panašių nuodėmių? Pasirodo, galima! Sakau tai, remdamasi kūriniais, nustebinusiais mane būtent meilės interpretacijomis.

Lauren Groff, vienos įdomiausių šiuolaikinių amerikiečių rašytojų, trečiasis romanas „Moiros ir furijos“ (2016. *Baltos lankos*, vertė Aistė Kvederaitė-Nichols) yra tarptautinis *The New York Times* bestseleris, nominuotas JAV nacionalinei literatūros premijai, jo vertimo teises įsigijo 30 šalių. „Moiros ir furijos“ tapo *amazon.com* metų knyga, net Barackas Obama romaną paskelbė savo mėgstamiausiu 2015 m. kūriniu.

Nežinau, ar labai originalus pats faktas, kad kūrinio centre ir parašėse girdimi Antikos atgarsiai, tačiau interpretacija man pasirodė originali – mitologiniais senovės graikų motyvais čia neužsižaidžiama, o pamatas, ant kurio renčiamas pasakojimas, yra esmiškai tvirtas. Taigi, šie du poliai – moiros ir furijos – įrėmina istoriją, papasakotą vyro ir žmonos akimis. Lotas ir Matilda „Moirų“ dalyje atrodo tobula pora, tačiau romano stiprybe laikyčiau tai, kad skaitytojas priverstas kiekviena odos pora jausti dygius nutylėjimus, kaip juoda derva pasipilsiančius „Furijose“. Net idiliškas sutuoktinių pristatymas („*Pajūriu žingsniavo dviese. Nors gegužę Meine žvarbu, su žaliu maudymosi kostiumėliu ji atrodė daili ir pasitempusi. Jis buvo aukštas ir tryško gyvybe. Nuo jo sklindanti šviesa traukė žvilgsnį. Jie buvo Lotas ir Matilda*“, p. 9) dvelkia kažkuo, kas sukelia lengvą abejonę, ar tik ne dirbtinai čia

viskas gražu. Loto ir Matildos santykių aštrūs kampai, tarpusavio priešprieša atskleidžiama ne plyname lauke, o pasitelkus gana tirštą kontekstą, piešiant paveikius psichologinius abiejų portretus. Kartais nuogais faktais, kartais subtiliais nutylėjimais autorė pagrindžia Matildos ir Loto jausmų bangavimą, vėliau – griūtį. Pabrėžiama ir traumų, patirtų vaikystėje, paauglystėje, svarba jau subrandusiai asmenybei, jos gebėjimui užmegzti autentišką ryšį tiek su savimi, tiek su kitais. Talentingas, kiek išlepus, savo kailyje netelpantis Lotas ir nelaimingos vaikystės sužesta Matilda – du labai skirtingi žmonės, apsėsti savų demonų, – patiki, kad kartu bus laimingesni negu atskirai. Tačiau idiliškas vaizdas, piešiamas pirmojoje knygos pusėje, nusitrina lapas po lapo, kol pabaigoje atsiveria baugi egzistencinė tuštuma.

Negalėčiau sakyti, kad meniniu atžvilgiu knyga išpildė visus mano (gal ne tik mano) lūkesčius, jos reklama (žr. apžvalgos pradžią), drįsčiau teigti, gerokai persūdyta. „Moirų“ dalis atrodė ištęsta, vietomis apimdavo šioks toks nekantravimas, atmieštas nuoboduliu, kada pagaliau bus prisikasta iki tikrosios esmės, – nors gal toks delsimas sumanytas specialiai. Užtat „Furijos“ smogė visa jėga. Pajutau šiurpų knygos aktualumą, verste verčiantį atsigręžti į savo pačios gyvenimą. Autoriui pavyko išvengti klišių ir banalumo luobo, gaubiančio jausmų temą. Įdomu, kad tarp Matildos ir Loto, regis, nieko sukrečiančio nenutinka (išskyrus Loto mirtį finale, bet čia veikiau atomazga) – tiesiog iš pažiūros kasdieniškos smulkmenos taip įsiaišina, kad tampa sunkiai pakeliama buities ir būties našta. Kad ir kaip banaliai skambėtų, romanas privertė susimąstyti

apie dusinančią kasdienybę, savo aplinkoje atpažinti jeigu ne identiškus, tai bent jau panašius stereotipus, elgesio motyvus. Universalios tiesos čia pateikiamos neįkyriai, subtiliai, beveik nepastebimai. Kiek apsimetinėjimo gali būti poros santykiuose, kad vienas įtikytų kitam? Kokia sprogstamoji nutylėjimų galia, kodėl jie kaip geizeriai išsiveržia netikėčiausiu metu? Ar visada idėja taip smarkiai skiriasi nuo tikrovės? Ar įmanoma darniai koegzistuoti dviem visiškai priešingiems pasauliams? Kokia neįveiktų traumų įtaka poros santykiams? Kiek galima paaukoti, neišsižadant savęs? Knygos pabaigoje pripažįstama: „Šios jo dovanos sukėlė kartų nusivylimą dėl neperžengiamos prarajos tarp Matildos, kokia ji buvo, ir Matildos, kokią matė jis. Galiausiai viskas priklauso nuo perspektyvos. Ji troško būti gerąja, širdingąja Matilda. Jo idėja“ (p. 444).

Garsi švedų žurnalistė, rašytoja Lena Andersson savo septintą knygą pavadino banaliai „Estera. Romanas apie meilę“ (2016. *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, į lietuvių kalbą vertė Agnė Kudirkaitė-Ydrauw). Tai gali ne juokais suerzinti ir... suklaidinti. Tačiau pagelbėja ironijos nuojauta – svarstau, gal ne veltui šiam romanui skirta Augusto literatūros premija, prestižiškiausia Švedijoje. Ir neapsigaunu – taip tiksliai, intelektualiai, detalai aprašytas meilės apsidimas, kančioms pasmerkta vienpusis ryšys, kad priitariu anotacijai: „Skaitant šią meilės istoriją ištis ne kartą nuraus skruostai – tai pasakojimas apie šurpią prarają tarp minties ir žodžio, noro ir išraiškos, tikrovės ir fantazijos, o drauge apie tai, kas tokiose prarajose gimsta.“ Perversijos, neatitikimai ir kitokie žmogaus psichikos žaidimai, iš kurių vienas svarbiausių – saviapgaulė, užtvindo visą knygą. Istorija, atrodytų, net perdėtai paprasta – meno kritikė, poetė, eseistė Estera Nilson įsimyli garsų menininką Hugą Raską. Jos meilė be atsako, tačiau kokia atkakli! Romane vaizduojami subtiliausi Esterą užplūdusio jausmo atspalviai, bet stebuklingu būdu išvengiama salsvo trivialumo. Vienas stipriausių šios knygos bruožų – jos plotmių įvairovė. Nors svarbiausia čia meilės, tampančios košmaru, tema, atskleidžiama daug daugiau įvairių aspektų – tai ir moters jausminis pasaulis, ir egocentriška

menininko būtis (labai įdomu stebėti atsainią Hugo Rasko laikyseną, cinišką santykį su Estera, analizuoti šio personažo atitikmenis tikrovėje). Jos ir jo lūkesčių horizontai dramatiškai nesutampa.

Knygos stilius neperkrautas, su taiklios ironijos adatėlėmis, tačiau vaizdingas, ypač įtaigiai – su slapčiausiomis mintimis, jausmais, pojūčiais – atskleidžiamas fatališkas Esteros apsidimas. Jau pirmajame knygos puslapyje nupieštas fizinis ir intelektualinis pagrindinės veikėjos portretas: „Su veriančiu tikslumu Estera jautė, kad tikrovė sukuria jos sąmonę, ir gyveno laikydamasi įsitikinimo, kad pasaulis yra toks, kokį ji jį suvokia. Ar, tiksliau tariant, kad žmonės sutverti teisingai suvokti pasaulį, tik turi būti dėmesingi ir nemeluoti patys sau. Tai, kas subjektyvu, yra objektyvu, o kas objektyvu – subjektyvu. Bent jau tokia buvo jos maksima“ (p. 7). Likimo ironija – nemeluoti pačiai sau Estera neištengia. Ji nesąmoningai ar net sąmoningai save apgaudinėja, nenorėdama pripažinti, kad meilė Hugui pasmerkta. Jos išsukinėjimai nuo, regis, akivaizdžios tiesos sudaro esminį knygos sluoksnį. Tyrinėdama Esteros sąmonės užkaborius, radau keletą svarbių (bent man) knyginės-gyvenimiškos tiesos aksiomų. Pavyzdžiui, tokia, kad intelektas yra bejėgis prieš emocijas, o feromonai įveikia bet kokias racionalias nuostatas. Tam tikru atžvilgiu intelektualinis knygos fonas yra ne tik atsvara jausminei knygos kvintesencijai, bet ir sustiprina psichologinę motyvaciją, kodėl „meilė dėl meilės“ atima protą, verčia dievinti neatlieptų jausmų objektą. Tai ir šio toks intelektualinės galios nuvertinimas – analitiniai įgūdžiai nepadeda Esterai suvokti, kad Hugas yra savimyla egocentrikas, nenorintis veltis į rimtus santykius. Nepaisant to, kad greitai pasidaro aišku, kuo romanas baigsis, įtaigus pasakojimo stilius, daugiasluoksniškumas nuteikia įsijausti, įsigilinti į Esteros būseną, ieškant atitikmenų savo gyvenime ir patirtyje, – kažkas čia iki skausmo pažįstama, kad ir kaip norėtusi tą neigti...

Javiero Mariaso, vieno garsiausių Ispanijos rašytojų, romanas „Įsimylėjimai“ (2016. *Alma littera*, iš ispanų kalbos vertė Laima Naujokaitienė) pelnė Nacionalinę Ispanijos prozos premiją.

Vienoje iš Madrido leidyklų dirbanti Marija Dols įpratusi kavinukėje stebėti malonią, elegantišką, regis,

tobulą sutuoktinių porą. Tačiau ši idilė žlunga – vyras nužudomas. Pareiškusi užuojautą gedinčiai žmonai Luizai, Marija atsitiktinai susipažįsta su jos bičiuliu, kurį aistringai įsimyli, nors aiškiai suvokia, kad šis įsimylėjęs žuvusiojo našlę. Atsitiktinai nugirsta jo pokalbį ir pašiurpsta supratusi, kad prie vyriškio žūties yra prisidėjęs jos mylimasis su bendrininkais. Šis ginasi ir pateikia „eutanazišką“ įvykių versiją, esą vyras sirgo mirtina liga ir, nepajėgdamas nusižudyti, prašė, kad draugai jam padėtų.

Trumpai pristaciūsi siužeto vingius, – istorija, regis, nėra labai originali, – norėčiau pabrėžti, kad šios knygos stiprybė yra ne faktai, o pats pasakojimas, gebėjimas savitai, iš įvairiausių pusių atskleisti kelias susipinančias temas.

Meilės tema išskaidyta į keletą dalių. Pirmoji – tai beprotiškas Marijos įsimylėjimas. Nuovoki, protinga moteris, regis, supranta, kad mylimajam ji reikalinga tik seksualiniams poreikiams tenkinti, na, dar kaip filosofinių postringavimų klausytoja, meilės kitai moteriai „projekcija“... Vis dėlto beveik iki pat pabaigos rusena silpna, tačiau neabejotinai guodžianti viltis. Šis blaškymasis tarp vilties ir nevilties, slydimas nuo beatodairiškos aistros iki susitaikymo su praradimu – įdomi romano prasmų ašis. Nepaisant pragaištingo jausmo ir Diaso Varelos didžiulės įtaigos, Marija geba savarankiškai mąstyti, reflektuodama kankinančią savo patirtį. Pasielkęs Balzacą, Marijos mylimasis išdėsto neįprastą netekties sampratą – esą, netikėtai iš numirusiųjų prisikėlęs mylimasis tik sudrumstų išgedėtą ir naujai susikurtą gyvojo tikrovę. Tai skamba šiurpiai, bet įtaigiai. Romano pabaigoje protagonistė svarsto: *„Visi nori būti Šaberais, nors tas vaidmuo atneš vien kartėlį, o gyvieji visai jais neapsidžiaugs ir atsisakys pripažinti, jeigu šie iš tikrųjų ryžtųsi sugrįžti“* (p. 353). Geismas, troškimas, meilė – šie jausmai susipynę su mirties, gedulo temomis. Mano galva, tai viena originaliausių knygos pusių. Jausmams tyrinėti pasitelkiamas filosofinis, intertekstualus diskursas. Kontroversiška prigimtis atskleidžiama, gilinantis į personažų psichologiją. Kaip įveikti netekties traumą? Kaip išsivaduoti iš žudančio meilės jausmo, aistros slogučio? Teoriniai svarstymai čia neatsiejami nuo praktinės vei-

kėjų elgsenos – Marijos meilužis Diasas Varela užmezga trokštamus santykius su našle Luiza Desvern. Jų laimės visai netemdo mirusio pono Desverno šešėlis. Atrodo, Balzaco teorija čia turėtų didelių šansų pasitvirtinti, bet skaitytojai to nesužinos, nes Desvernui, priešingai negu Balzaco protagonistui pulkininkui Šaberui, nelemta sugrįžti į gyvųjų pasaulį.

Ko pritrūko? Būtų buvę įdomu patyrinėti Luizos jausmus, nes našlės savijauta po netekties aptariama tik knygos pradžioje. Įvyksta emocinis šuolis – knygos pabaigoje matome heroję smagiai vakarieniaujančią su Diasu. Nieko nesužinome apie Luizos psichikos lūžius, tik iš bendro knygos tono galime nuspėti, koks buvo jos kelias nuo gedulo iki naujos meilės.

Viena iš įdomiausių – Diaso Varelos figūra. Savo veiksmus jis grindžia pavyzdžiais iš filosofijos ir literatūros, bet svarbiausia, kad pats tuo tiki. Kai Marija sužino konkrečias Desverno mirties aplinkybes, Varela savo veiksmus paaiškina kaip pasiaukojimą dėl bičiulio, sirgusio mirtina liga. Tikslas pasiektas – pasėta abejonė. Daro įspūdį ir veikėjo talentas ne tik ir ne tiek įtikinti kitus, kiek pačiam įtikėti pramanyta istorija. Aktuali romano prasmų sandūra – moralės priešpriešinimas tikslo siekimui bet kokia kaina, viską pateisinant geismu ir troškimais.

Įdomi knygos šalikėlė – ironiškas rašytojų „kastos“ šaržas, pateikiamas protagonistės akimis. Kūrėjų fobijos, keisčiausi kaprizai ir įnoriai, atskleidžiami spalvingai, su humoru, puikiai papildo pagrindinę romano temą.

Knyga „Įsimylėjimai“ parašyta aiškiai, suprantamai, tačiau kartu poetiškai. Ši dermė gražiai atliepia romantinio diskurso sampyną su filosofiniu.

Trumpai tariant, romanas patrauklus niūria savo poezija, originalia meilės interpretacija, intertekstualumu, filosofinėmis asociacijomis. Gal reikėjo dar išsamiau, giliau pagrįsti personažų psichologiją, nors jų charakteriai ir šiaip gana sodrūs.

Siūlau skaitytojams neapsigauti, neva meilės tema neišvengiamai banali. Šiuose trijuose romanuose tikrai netrūksta netikėtumų, originalių užmojų, o jausmų analizė gąsdinamai atvira. Ne viskas pavyko tobulai, bet lygis iš tikrųjų aukštas. ■

MUZIEJUS IR DEMONAI*

DIDŽIOJO VALDOVO KARŪNOS VAGYSTĖ

Roza Kuzbas, būdama nepriekaištingai apsiskaičiusi, žinojo, kad griežtas prevencines priemones prieš ekshibicionizmą taiko pats Vatikanas – jo rūsiuose, sakoma, sukrauti kalnai marmurinių, gipsinių ir kitokių nuogybėms jautraus žmogaus akis badančių rudimentų ir atavizmų. Todėl ūkvedžiui Mazepai liepė kuo sparčiau darbuotis kūju ir pjautuvu.

– Direktore, jums skambina, – įsijautusią misionierę pertraukė atskubėjusi sekretorė Liuba.

– Kas?!

– Nežinau, bet sakė, kad tai svarbu.

– Svarbu? – pasipiktino Roza. – Kas gali būti svarbiau už skaistybę? – retoriškai, bet griežtai paklausė, nors vis dėlto nukaukšėjo savo kabineto link.

Po keistoko pokalbio telefonu Rozą Kuzbas apėmė kitos rūšies įkvėpimas – ji sėdo prie staklių ir netrukus pavaldiniai galėjo pasidžiaugti direktorės išausta dar viena juosta, kurioje dailiai surašytos MUZIEJININKŲ ELGESIO TAISYKLĖS. Pabaigoje išaustas žodis „tvirtinu“ su data ir įmantrių Rozos Kuzbas parašu.

Nustūmusi (ne)atidėliotinus darbus, direktorė naująsias taisykles pakabino sakraliausioje muziejaus vietoje – pagrindinėje salėje, kur prieš paslaptinę dingimą buvo demonstruojama Didžiojo valdovo karūna. Juosta, pritvirtinta prie eglišakių vainiko, apkaišyto degančiomis žvakelėmis, atrodė iškilmingai, bet sukėlė laikinų nepatogumų. Nutilus priešgaisriniam aliarmui, prasidėjo taisyklių pristatymo ceremonija. Prasivėrus durims, direktorė lėtai žengė raudonu kilimu, ištiestu per salę. Prie vainiko priklausė, pamal-

džiai sudėjo rankas ir pradėjo karštai melstis.

– Bijau, tai truks ilgai, – sukuždėjo Mazepa į ausį Vaidevučiui Derešui.

– O kas tau nepatinka? – pasišiaušė senukas.

– Viskas patinka. Aš tik šiaip, – pasigailėjo prasižiojęs ūkvedys.

Atlikusi apeigas, Roza pakvietė prisiartinti ir kitus. Išsirikiavę į eilę, muziejininkai slinko vainiko link. Vis taisė juostą, priklausę bučiavo jos kraštą. Roza kiekvienam į burną įdėdavo ostiją, ragindama užgerti vynu. Kai kurių akyse žibėjo ašaros.

– Mums seniai reikėjo taisyklių, – geidulingai išbučiavęs abu juostos kraštus gaudinosi ištikimasis Derešas. – Be taisyklių, kaip ir be statutų, nutarimų, potvarkių, pasaulis neturi prasmės. Be taisyklių su-trinkame, nežinome net kaip pereiti per gatvę, viskas apsiverčia aukštyn kojomis...

– Taisyklės sutramdo gaivalus, – antrino daktarė Nora Azguridė. – Taisyklės, kaip ir konstitucija arba rezoliucija, kovoja su demonais. Taisyklės, kaip įstatymai ar dekretai, yra palaima. Tik apsiginklavę taisyklėmis tampame laisvi.

– Taisyklės – tai džiaugsmas, – varė Vaidevutis Derešas. – Net bakterijos ir kirminai gyvena pagal taisykles. O juk mes – žmonės! Todėl mums reikia turėti kuo daugiau taisyklių, nebijoti pataisų.

– Pačiu laiku direktorė Roza Kuzbas sukūrė naujas taisykles, – pritarė Azguridė. – Dar prieš akimirką ritausi nuokalnėn tarsi koks alkoholikas. Jutau, kad gyvenimas eina pro šalį. Ir štai – nauja prasmė, paskata ne tik gyventi, kurti, bet ir puoselėti dvasingumą.

– Be taisyklių nebūna nei tvirtos doros, nei ištiki-

* Tęsinys iš KB nr. 1, 2, 3

mos poros, – kaip visada nei į tvorą, nei į miestą burbte-
lėjo ūkvedys Mazepa.

– Kai pamatau net ir menkiausias – tipines – taisy-
kles, imu virpėti, apimta palaimos, – neslėpė jausmin-
goji Nora.

– Man labiausiai patinka 5-asis taisyklių punktas, –
konkretizavo Vaidevutis.

– O man 6-asis. Ir 9-asis, – apsalusi dūrė pirštu
mokslų daktarė.

– Visi šių taisyklių punktai tobuli! – kad girdėtų
Roza, pakėlė balsą pataikūnas Derešas.

Iš požemių pritariamai užkniukė jungtinis katinų
choras, šlovindamas direktorės pradėtus darbus, ku-
riuos Mazepa pavadino didžiuoju persitvarkymu, tie-
siog *perestroika*.

– Direktore, – vėl ne laiku įbėgo į salę uždususi se-
kretorė Liuba. – Jums skambina! – padavė telefoną. –
Tas pats tipas. Iš durnyno.

17

Ne pačių šviesiausių tradicijų beprotnamis, į kurį buvo
atvežtas Rafaelis Muzonas, atrodo šiek tiek panašus į
muziejų. Čia netrūko uolių, pasišventusių darbuotojų,
tvirtų sienų, patikimų užraktų, signalizacijos sistemų,
grotų ir unikalių eksponatų, vadinamų pacientais.

Pavakare įvyko Rafaelio Muzono akistata su jį gydan-
čiu psichiatru Žygimantu G. Ligonis, paprašytas nupiešti
laikrodį, triūsė 3 valandas – nupiešė apvalių, kvadratinių
ir kitokių, tiek rankinių, tiek sieninių laikrodžių su svars-
čiais, su gegute ir be jos. Atrodė ramus, su viskuo susi-
taikęs, bet paklaustas, kuo skundžiasi, staiga ėmė plūstis:

– Mūsų nevisavertiškumo kompleksą lemia ne vie-
nas ir ne du veiksniai. Patikėkite, daktare, aš ne viene-
rius metus tyriau šią bylą. Mus persekioja objektyvios ir
subjektyvios priežastys. Gyvename nuolatinės grėsmės
akivaizdoje, supami suktų priešų, neturėdami tikrų
draugų. O mūsų tautinė tapatybė? Argi ji visavertė? Sky-
lėta kaip rėtis! Vienur palopyta, kitur suadyta, mat su-
plyšusi, sukapota kandžių, išdraskyta. Mums, priešingai
negu kitoms civilizuotoms tautoms, trūksta ne tik esteti-
kos, bet ir pasididžiavimą keliančios simbolikos, ritualų,

įkvepiančių praeities faktų, autentiškos dokumentikos.
Tik pasigilinkite, daktare, kokios mūsų pavardės! Blai-
via galva čia nieko nesupaisysi: vienos beprasmiškos, ki-
toms reikia svetimo žodyno, o trečioms norisi apkarpyti
priesagas. Ką bendra gali turėti Žvilgevičius su Robaku,
Vengris su Tendzegolskiu ar Soplica su Dailide?

– Ar šiandien šlapinomės? – mandagiai pertraukė
oratorių psichiatras, tačiau Muzonas jo nepaisė ir ais-
tringą monologą tęsė toliau.

– Tautinė tapatybė turi būti įtempta kaip spyruoklė.
Jai reikia patikimų sudedamųjų dalių – geležinės is-
torinės atminties, marmurinių memorialinių vietų ir
talpių simbolių. O kokius, leiskite paklausti, turime
simbolius? Kokios mūsų memorialinės vietos? Pasukęs
smegenis, keletą gal ir išvardysite, bet jos iš naujausių
laikų, kurie, nors ganėtinai svarbūs, vis dėlto nėra pa-
kankamas visavertės tapatybės pamatas. Štai pažvel-
kite į mūsų senąją, tarkime, XIII amžiaus Findosiją.
Atrodytų, viskas kilnu, gražu, didinga, net, sakyčiau,
perspektyvu. Tačiau kur pirmojo ir vienintelio Fin-
dosijos karaliaus palaikai, kur jo kapas? O kur dingio
karūna?.. Niekas nieko apie tai nežino ir nesužinos.
Net Didžiojo valdovo, iš kurio semiamės stiprybės,
amžinojo poilsio vieta skendi istorijos miglose. Numa-
nome, kad ji šventykloje, tačiau nei kūno, nei sarkofa-
go niekas iš mūsų protėvių valstiečių nėra matęs. Tik
trumpam mus pradžiugino, nes ir vėl dingio, net karū-
na, kurios jis buvo toks vertas, – Rafaelis apsišaarojo.

– O kaip su viduriukais? Ar šiandien turėjome? – vis
lipšniau klausinėjo vietinis Asklepijas.

– Eikime toliau! – įsijautęs ragino Muzonas. – Prieš
šimtą metų sostinėje, kuri, būkime atviri, jau nebe-
buvo sostinė, 20 Tarybos narių pasirašė Nepriklau-
somybės aktą. Gražus, prasmingas, istoriškai labai
svarbus dokumentas. Tačiau kurgi to akto originalas,
kaip jis, o ne iškarpa iš laikraščio, atrodo? Kur pa-
slėptas? Kas, po velnių, jį nudaigojo? Kur eiti, važiuo-
ti ar skristi, kad, užplūdus patriotiniams jausmams,
galėtum jį pamatyti, pačiupinėti, pauostyti, pagaliau,
jam nusilenkti? O gal – leiskite suabejoti – ant origi-
nalo nėra parašų? Arba gal ten jų ne dvidešimt? Gal
tik vienas? O gal keli tūkstančiai?.. Gal jis nutupėtas

musių?.. Aplaištytas vynu ar dar kuo nors?..

Klausydamasis fundamentaliai nerišlių pacientų kliesių, psichiatras padarė racijos nestokojančią išvadą, kad šis yra visiškai praradęs sveiką dabarties nuovoką. Todėl nusprendė jį priblokšti:

– Džiaugiuosi, galėdamas pranešti išskirtinai svarbią žinią, – prabilo Žygimantas G. – Mažylis...

– Ir Karlsonas? – šūktelėjo Rafaelis, išsiduodamas, kaip pavojingai yra suvaikėjęs.

– Ne! Profesorius Mažylis neseniai rado Aktą Berlyne!

Muzonas nuvirto nuo kėdės. Kurį laiką gulėjo, var-tydamas akis, įtemptai mąstė. Atsigavęs po šoko, atsargiai suabejojo:

– Po beveik 80 metų bergždžių paieškų? Tai neįmanoma...

– Daug kas randama net po tūkstantmečių, antai ima ir atkasa Troją, – išaiškino psichiatras.

– Milijonas priežasčių verčia manyti, kad tas tipas klastoja istoriją! – atgavęs aną, ėmė karingai piktintis pacientas. – Aš net galvoju, gal VISKAS tėra pramanas? Kažkieno gudrybė? Gal ištis nieko nebuvo – nei senosios Findosijos karalystės, nei kunigaikštystės, nei Didžiojo valdovo, nei Tarybos, nei naujųjų laikų Nepriklausomybės? Išeitų niekada nieko čia, po velnių, nebuvo – nei laisvės, nei kančių, nei džiaugsmo. Gal mes tik šiaip iš kažkieno piktos valios ar per stebuklą čia atsiradome? Esame gamtos klaida, eksperimentas, kaprizas, anomalija? Gyvename atminties dykvietėje, kur nėra prisiminimų, nes nieko ir iki mūsų, pasirodo, nebuvo. Mūsų atmintis efemeriška, todėl neturime tikslo, patys nežinome, ką veikiamo. Neturime ir niekada neturėsime bendros praeities. Viskas išgalvota, netikra. Viskas tėra melas. Apgaulė...

– Išsižiokite, apžiūrėsime gerklę, – sugalvojęs, kaip nutildyti pacientą, įsakmiai nurodė Žygimantas G.

– Ne, – užsispyrė Muzonas.

– Nusimaukite kelnes, – neteko kantrybės gydytojas.

– Niekada! – supyko Rafaelis.

– Ar jūsų šeimoje kas nors sirgo psichikos ligomis? – neatlyžo psichiatras.

– Liga... Šeima... Ką bendra tai turi su manimi? Su mano muziejumi, disertacija, jausmais, širdgėla, lūkes-

čiais, gyvenimiška patirtimi, direktoriaus pareigomis? Šeima, giminė, gentis, tauta, bendruomenė – tai pasibaisėtini pramanai. Nėra jokios šeimos. Yra tik muziejus. Nėra jokios giminės. Yra tik muziejus. Nėra tautos. Nėra bendruomenės. Nieko nėra. Ir negali būti. Yra tik įsivaizduojamas muziejus. Žmogus gimsta ir miršta muziejuje. O muziejus – tai aš. Tuo, daktare, pasakyta viskas. Taškas. *Žvaigždės sprogs / Dangus nušvinta / Ledas tirpsta / Metalas lydos / Vanduo išgaruoja – / Tuštybių tuštybė!!!*

– Pririškite jį prie lovos! – liepė sanitarams, o aršiam pacientui išrašė raminamųjų...

Žygimantą G. po sunkaus pokalbio su Rafaeliu Muzonu apėmė skausmingos abejonės. Jis, kad ir kaip nenorėjo to daryti, susimąstė. Ieškodamas atsakymo į painius klausimus, nutarė vėl pasiskambinti į muziejų – rūpėjo išsiaiškinti, ką galėtų reikšti kliesės, kuriuos savo ausimis visai neseniai išklausė.

– Gerbiamoji, čia jus ir vėl trukdo psichiatras Žygimantas G., – prisistatė, išgirdęs suirzusį Rozos Kuzbas balsą. – Reikia jūsų, kaip ekspertės, konsultacijos.

– Kuo galėčiau padėti?

– Man kelia labai didelį nerimą tas jūsų Muzonas.

– Kas atsitiko?

– Per savo netrumpą praktiką, patikėkite, įvairiose gydyklose esu sutikęs plikagalvį Staliną ir mikčiojantį Vezuvijų, skeltanagį Failą ir aštuonkojį Vordą, geležinį Kiaušinį ir guminių Pjautuvą, abstrakčią Šviesą ir konkrečią Galaktiką, skystaklynį Hitlerį ir kietakaktį Arbatinuką, tačiau Muziejus pasitaikė pirmą kartą.

– Muziejus? – nusistebėjo Roza Kuzbas.

– Kas jis toks? Kaip atrodo? To nežinodamas, negaliu pacientui Muzonui paskirti reikiamo gydymo.

– Muziejus...

– Taip! Iš ko, kur ir kada jis atsirado? Kam jo prireikė? Kokia jo paskirtis? Kaip jis elgiasi viešumoje? O buityje? Ar nebando smurtauti? Kokia jo aplinka? Ir kodėl tas Muzonas tvirtina, kad muziejus – tai jis?

– Na, muziejus yra lyg ir atminties saugykla. Visa, kas nesutelpa žmonijai galvoje, atsiduria muziejuje.

– Nesupratau, – įtariai sukluso Žygimantas G.

– Kaip čia jums pasakius... Muziejus – tai tokia vie-

ta, į kurią visi lyg darbščios bitutės suneša viską, kas buvo ar atrodė svarbu, bet šiandien nebereikalinga.

– Visokį *chlama*?

– Nebūtinai.

– Kodėl gi to, kas nebūtinai nereikalinga, nepasiliekame sau? Juk jeigu aš turiu, pavyzdžiui, plaktukėlį ar klizmą, o jie dar tinkami naudoti, tikrai neatiduosiu kažkokiam muziejui. Etato irgi neatiduočiau. Juk tai asmeninė nuosavybė. Ją gina Konstitucija.

– Jūs čia apie ką?

– Apie tą patį! Tas jūsų muziejus – tai gudrus apsimetėlis, klastingas aferistas, tikra siurbėlė. Jis kėsinaisi atimti iš mūsų tai, kas kiekvienam priklauso pagal prigimtinę teisę.

– Sakykite, ar jūs kada nors esate buvęs muziejuje?

– O kada galėčiau? Juk nuo ryto iki vėlumos remontuojų skystapročius!

– Bet kaip atrodo paveikslas turbūt žinote?

– Nelaikykite manęs kvailiu, – pasipiktino Žygimantas G. – Kam man tas paveikslas! Aš turiu telefoną.

Pašnekesys su Roza Kuzbas psichiatrą dar labiau sunervino. Jam prieš akis stovėjo Muzonas, įgavęs to „aferiūgos“ Muziejaus pavidalą. Žygimantas G. ėmė karštingai maigyti mobiliojo telefono mygtukus, rašydamas labai ilgą trumpąją žinutę.

„Šiais neramiais laikais, kai Saturnas tik per plauką prasilenkė su Uranu, kai Marse netrukus išsilaipins pirmieji kolonistai, kai tarptautinėje arenoje ir vėl klaidžioja karo šmėkla, kai artėja savivaldos rinkimai, kai nesiliauja partijų rietenos, kai nebeliko nei užsienio, nei vidaus politikos, kai mūsų valstybę supa vieni priešai, kai milijardai slapstomi šešėlyje, kai plėšikauja užsienio bankai, kai didinami akcizai, kai klesti kontrabanda ir nusikalstamumas, kai mažėja investicijos į strategines ūkio šakas, kai smaigia nepakeliami mokesčiai, kai merdėja žemės ūkis, kai brangsta dujos ir elektra, kai sužlugdyta ne tik sunkioji, bet ir lengvoji pramonė, kai pieno supirkėjai vidury baltos dienos „melžia“ pieno gamintojus, kai nebaudžiami siautėja pedofilai, kai kariuomenė nebesurenka šauktinių, kai nebeturime nei kunigų, nei pinigų, kai jaunimui stinga patriotizmo, kai

stringa universitetų reforma, kai nusikalstamai delsiama patvirtinti naująjį darbo kodeksą, kai vyriausybė atsisako derėtis su profsąjungomis, kai varžomos tautinių mažumų teisės, kai nebesustabdomai didėja emigracija, kai kelia galvas įvairiausio plauko perėjūnai, kai Europa nebesusitvarko su pabėgėlių srautais, kai mūsų mokesčiai išdalijami nežinia kam, kai VSD demonstruoja nekompetenciją, kai vyriausybė slepia tikrąją ekonomikos padėtį, kai valdininkai kyšininkauja, o STT tik skėsčioja rankomis, kai gimtasis kaimas neišsiblaivydamas geria, kai gyventi miestuose darosi nebeįmanoma, kai visiems nusišpjaut į higieną, kai medicinos būklė apverktina, nežinia iš kur ima ir atsiranda Muziejus!

Tai naujas, iki tol neregėtas reiškinys, hibridinio informacinio karo kareivis. Numanytina, kieno valia čia atsiųstas, šis diversantas kėsinaisi iš mūsų, mokesčių mokėtojų, atimti paskutinius orumo trupinius. Nežinia, koku būdu ir už kokius kyšius susiveikęs leidimą čia būti, vėliau net gavęs šalies pilietybę, jis atkakliai griauja mūsų valstybingumo likučius, beatodairiškai savo čiulptuvais siurbdamas tai, kas buvo ir yra brangiausia ne tik mums, bet ir mūsų seneliams, proseneliams.

Muziejus, palaikomas 5-osios kolonos su agentais, infiltruotais į valstybines įstaigas, jau ne vienus metus atkakliai vykdo nedorą penkmečio, gal net penkiasdešimtmečio planą, o neveiksni šalies vyriausybė nebyliai tam pritaria. Iš patikimų šaltinių sužinojau, kad Muziejus slapta verbuoja buvusius kolūkiečius, pensininkus, bedarbius, net asocialius asmenis. Skleidžia pasibaisėtina nedraugišką agitaciją ir propagandą, nevengia naudoti minkštosios galios, kelia grėsmę ne tik mūsų saugumui, demokratijai, bet ir būčiai. Muziejus, veikdamas pagal priešiško jėgų surašytas instrukcijas, ne tik ardo dvasinius, dorovinius Findosijos pamatus, bet ir griauja trapią ekonomiką, kurią jei ne šiandien, tai rytoj ištiks krachas.

Šiuo laišku kreipdamasis į pilietinę visuomenę, siūlau atsibusti – nedelsdami sulauikykime Muziejų, atimkime legaliai ar nelegaliai įgytą pilietybę, viešai teiskime, o nuteisę deportuokime iš šalies be teisės čia grįžti su turistine ar darbo viza.

Suglauskime pečius! Apsiginkime nuo Muziejaus! Susitelkę pakilkime kovai prieš blogį!“

Žygimantas G. išsiuntinėjo laišką visais adresais, turėtais mobiliajame telefone, – dėdei Zenonui, mamai Gertrūdei, tetai Antosei.

Tada paskelbė dar ir savo veidaknygės sienoje.

Drauge su asmenuke, pasidaryta procedūrinėje, laišką įkėlė į keliolika *Facebook* grupių, tarp kurių buvo „Marijos radijas“, „Noriu, bet neturiu“, „Gelbėkime miesto medžius“, „Solidarūs su Panama“.

Paryčiais Žygimantas G. ir pats sulaukė SMS žinučių.

TETA ANTOSĖ: „Malonu sužinoti, kad esi gyvas ir sveikas.“

DĖDĖ ZENONAS: „Daugiau nieko man nesiuntinėk.“

MAMA GERTRŪDA: „Kurią dieną, kai apsidirbsiu, užsuksiu tavęs aplankyti.“

NEŽINOMAS NUMERIS: „Eik šikt, aš miegu.“

Pasipylė ir komentarai veidaknygėje.

ŽALIOJI KRIAUSĖ: „Kartą esu stovėjęs visai šalia muziejaus. Šlykštesnio sutvėrimo nebuvau matęs.“

STAMBAUS ŪKIO FANTOMAS: „Jei turėčiau galimybę, pats pirmas nušaučiau tą rupūžę. Pritariu Žygimanto G. mintims. Kur prisistatyti? Kada eisime nukenksminti muziejaus?“

DAINIUS B. (HROMADA): „Žygimanto G. mintys, išguldytos jo Atvirame laiške, itin aktualios, prasmingos. Jos, skirtingai nuo parsidavėliškos žiniasklaidos, atveria pūvančios visuomenės skaudulius, kviečia, kad būtume pilietiškai, jaustume atsakomybę prieš ateities kartas.“ Ta proga noriu visus FB draugus pakviesti į savo odos dirbinių parodą-pardavimą, kuris vyks Pilies gatvėje. Ten š. m. birželio 14–sausio 18 dienomis pristatysiu savo naujausius gaminius, kuriuos bus galima įsigyti net su 30–50 proc. nuolaida. Sekmadieniais, pažadu, būsiu ir pats. Šeštadieniais – mano žmona Virginija Lukrecija arba duktė Alytė. Kviečiu apsilankyti. Nepraeikite pro šalį! Nepasigailėsit!“

LOLA TURBO: „Esu turėjusi lytinių santykių su Muziejumi. Vidutinybė.“

18

– Mes nebesusikalbam. Jie viską pamiršo. Žmonės nebežino, kokios yra tikrosios žodžių reikšmės, – ėmė

guostis Žizelei į priešgaisrinį skydą sugrįžęs Mustangas. – Jie garbina tai, ko turėtų nekęsti, – šlovina tiro-nus ir kelia ranką prieš laisvės šauklius.

Žizelė liepė Mustangui kalbėti tyliau – kūdikis užmigo.

– Turime išmokyti jį laisvės, lygybės, brolybės, – įsijautė Mustangas. – Privalome veikti. Sugrąžinkime žodžiams jų prasmes, kad galėtume susikalbėti, o tada jungsimės, eisime pirmyn, plėsdami žodyną. Ar ne apie tai svajojome? Ar ne apie tai kadaise kalbėjome šiluminiame mazge? Juk buvo toks metas, kai norėjome būti kartu, susilaukti vaikų...

– Taip, prisimenu, – atsiduso Žizelė. – Buvo toks metas... Direktorius Muzonas šūkalojo: *Perestroika!.. Glasnost'!*.. Atgimimas!.. Visi muziejuje elgėmės kaip pamišėliai. Bet kai aš atgimiau, pasiryžusi atsiduoti kūnu ir siela, tu dingai visai nakčiai! Aptikau paryčiais Antikos salėje, žaidžiantį „biliardą“ prie Veneros! Tu mane išdavei. Pažeminai. Tfu.

– Tai buvo nesusipratimas, – išraudo Mustangas. – Tu klaidingai supratai mano ketinimus...

– Savo akimis mačiau tą paleistuvystę.

– Nesąmonė, Žizele. Biliardo tūnakt žaisti niekaip negalėjau, nes neturėjau lazdos!

– Dėl lazdos esi teisus, – sužaubavo akimis Žizelė.

– Na, dabar ne laikas prisiminti senas nuoskaudas, – tašką vaidams padėjo Mustangas. – Pats likimas siunčia mums nekaltą kūdikį, kurį privalome išauklėti, išmokslinti. Tik pagalvok, juk po mūsų, tiek visko sukaupusių muziejuje, čia nieko nebeliks! Turime molio gabalą, išminkykime jį, įpūskime jam dvasią, iš kurios sklindanti šviesa pažadins skendinčiuosius tamsybėse.

Mustangas nutvėrė Žizelės ranką:

– Atverkime šiam kūdikiui slaptąsias intelekto saugyklas, atskleiskime visas mums žinomas ir nežinomas muziejines paslaptis – kaip antai kuo grafomanas skiriasi nuo gramofono, saksofonas nuo taksofono, sueiga nuo sueities, opera nuo operetės, t. y. veikalas nuo veikaliūkščio. Arba, tarkime, garsusis Manė nuo dar garsesnio Monė, Bachas nuo Ofenbacho, lietuvis nuo litvako, Levis nuo *lievako*, Biblija nuo bibliotekos, balionas nuo Babilono... Tai bus prasmingiausias paminklas mums kliuvusiai lemčiai. Tu ir aš, mes dviese,

sukursime antžmogį – *Übermensch*.

– Mustangai, to gal jau per daug...

– Ne, Žizelė, tai bus tyras, skaisčiai mus mylintis Tanhoizeris.

– Arba Nybelungas.

– Skrajojantis Olandas.

– Lohengrinas.

– Zygfidas.

– Parsifalis.

– Tristanas

– ...ir Izolda.

– Ruslanas

– ...ir Liudmila.

– Romeo

– ...ir Džuljeta.

– Adomas

– ...ir Ieva...

Netikėtai užplūdus švelniems jausmams, Žizelė prisiglaudė prie Mustango. Apkabino kaklą. Iš jaudulio drebindama apatinę lūpą, pabučiavo į skruostą. Pasiilenkė žemiau, dar žemiau... Tada abu muziejaus senbuviai, tarsi būtų nusimetę ne rūbus, o laiko naštą, davė valią ilgai tramdytam geismui.

Žizelė ir Mustangas, pamiršę viską pasaulyje, ketino su kaupu atsigriebti už prarastą laiką. Karštiligiškai mylėjosi priešgaisriniame skyde, rūbinėje, muziejaus laiptinėse, ant betoninių rūsio grindų, fojė, užsikorę ant sietyno, palindę po suolais, už užuolaidų, ant palangių, eksponatų saugyklose, palėpėje, vyrų ir moterų tualetuose, prie direktorės kabineto durų, atsirėmę į sienas, ir visur kitur. Siekdami pajvairinti meilės apeigas, nuogi ir to nesigėdydami, gainiojo vienas kitą po muziejaus sales, ritinėjosi ant kilimų, iki alpulio svaidėsi oro bučiniais, pažaliavę iš malonumo, vienas kitą kuteno, nevengdami radikalesnių priemonių – antrankių, bizūnų, meilės staklių, geležinių kaukių, kurias atstojo viduramžių riterių šalmai, nugriebti iš ekspozicijos.

Žizelė – sunku patikėti – buvo nepasotinama. Mustangas, nepaisydamas solidžios metų naštos, elgėsi kaip tikras eržilas. Išvargę, pridusę, krenkščiantys, kai jau atrodydavo, kad ilgiau netvers, vos atgavę jėgas, vėl tęsdavo meilės žaidimus. Mustangas, pagautas patino tuštybės,

iš pradžių dar skaičiavo, kiek kartų jiems pavyko patirti orgazmą, bet pametė skaičių ir nebesigilino į buhalteriją.

Į šiaurę ir pietus, į rytus ir vakarus, į dangų ir pragarą sklido geidulingos aimanos, aistringi atodūsiai, provokuojantys stenėjimai. Mustangas, pamiršęs padorumą ir etiketą, nebesivaldė – karingai šūkčiojo „*Za rodinu mat! Za Stalina!*“ ir gadino orą. Žizelė, nors buvo nuosaikesnė, klykavo nežinia iš kur atklydusią, bet neabejotinai nešvankią svetimybę: „*Tiefe! Tiefe!*“

Be priežiūros paliktas kūdikis prabudo. Šiaip ne taip įveikęs priešgaisrinės skydinės slenkstį, patraukė pirmyn muziejaus požemiais. Ropojo nesidairydamas, ardamas nosimi žemę. Kartais stabtelėdavo, lyg norėtų įsitikinti, ar keliauja teisinga kryptimi. Tada apsižliumbdavo. Bet po minutės kitos, lyg suvokęs, kad niekam šiame pasaulyje jis neberūpi, nutildavo. Pabudus savisaugos instinktui, mažylis vis ryžtingiau stūmėsi ten, kur atrodė būsia šilčiau. Atsidūrė šiluminiame mazge. Sutūpusios ant vamzdžių palubėje kniaukė balsingos katės. Apačioje laižydamiės lūkuriauo katinai. Netrukus turėjo prasi-dėti aistringas Čiurnų ir Bicepsų morčius.

19

Išvydę nelauktą svečią, murkliai ėmė prie jo glaustytis. Katės geidulingai kuteno jį pūkuotomis uodegomis. Kūdikis nusičiaudėjo.

– Galite paleisti mane laukais, pririšę prie uodegos tuziną skardinių, bet čia žmogus, – apuostęs atvykėlį nustatė seniausias muziejaus Bicepsas.

– Nejuokink, seni, – teatrališkai nusikvatojo aikštinga, gyvenimu visada be priežasties nepatenkinta Čiurna. – Tikrovė yra daugialypė, o jos lytys nėra savarankiškos, priklauso nuo šalia esančių dalių ir tik sąveikaudamos tarpusavyje sudaro visumą.

– Kur tu čia matai visumą? – suniekino kolegą rainas Bicepsas. – Visuma yra neaprepiama, protu nesuvokiama.

– Visumos aprėptis priklauso nuo valios tikėti, – paprieštaravo seniausias Bicepsas. – Juk svarbu ne pats tikėjimas, o tai, kad turime tokią teisę. Norime to ar nenorime, tačiau daugeliu atvejų tenka pasikliauti tikėjimu.

– Ir kuo čia tikėti?! – pasišiaušė aikštingoji Čiurna. –

Kuo tikėti? – priekaištingai nužvelgė šiluminio mazgo bendruomenę. – Tikėti... – niekinamai purkštelėjo.

– Mielieji, šiuo atveju viskas akivaizdu – čia žmogaus kūdikis. Nesvarbu, iš kokių dalių jis sudarytas ir kaip tos dalys sąveikauja. Tiesiog tai faktas. Kaip blynas.

– Nesąmonė! – Čiurna jokių būdu nenorėjo nusileisti. – O aš sakau, kad tai vamzdis. Ir ką jūs į tai?

– Gerbiamoji, – senasis Bicepsas stengėsi būti mandagus, – visi puikiai žinome, ir tai nėra saugotina valstybės paslaptis, kad kai kurie dėl mokslinio skrupulingumo nenori pripažinti Dievo buvimo. Tačiau, žvelgiant plačiau, taip elgdamiesi jie netiesiogiai pripažįsta, kad Dievas yra. Ir vis dėlto abiem atvejais remiamasi tikėjimu, nes pažinimas taip teigti neduoda pagrindo.

– Demagogija! Kliesdesiai! – užkniukė Čiurnai pritariančių kačių pulkelis. Šios, beje, irgi nepatenkintos gyvenimu, visada ir visur ieškojo priekabių, viskam įžūliai prieštaraudamos.

– Niekio panašaus! Tai, ko siekiama, visada vertinama. Pažinimui vertinamasis aspektas yra esminis. Tačiau jis negali būti grynas žinojimas, nes išties neįmanoma žinoti visko. Jeigu pažinimas nėra vien žinojimas, jis turi būti ir tikėjimas. Dar senieji finikiečiai, etruskai ir graikai...

Senis prakalbos nebaigė, nes šiluminiame mazge išdygo Roza Kuzbas.

– Kas čia dabar? – pamačiusi kūdikį susierzino. – Pašaliniai muziejuje! – užriko.

Išsigandusi kačių bendruomenė nėrė į tolimiausią kampą.

– Mes čia niekuo dėti, – kniaukčiojo. – Geltonsnapio nepažįstame, niekada nesame jo matę.

Roza Kuzbas, paėmusi kūdikį ant rankų, ėmė atidžiai apžiūrinėti.

– Netiesa, – pasišiaušė viskam prieštaraujanti Čiurna. – Muziejuje jau seniai sklendo gandai, kad norima kažką – vilkų pavyzdžiui – įsivaikinti ir išauklėti kaip Mauglį ar Tarzaną.

– Pirmąkart girdžiu. Tai melas. Baisus šmeižtas, – užginčijo seniausias Bicepsas.

– Tokiu būdu norima atitraukti mus nuo fundamentalių svarstymų. Panardinus į primityvią buitį

tarp pridergtų sauskelnių ir šlykščių mišinėlių, atimama galimybė domėtis estetika, kontempliuoti būties grožį, perprasti meno prigimtį.

Roza Kuzbas vis smalsiau apžiūrinėjo rubuilį. Netrukus švelniai priglaudė prie krūtinės, sūpavo, kai šis darėsi neramus.

– Madona... Madona su kūdikiu... – miauktelėjo kažkuris iš Bicepsų.

– Madona!.. Madona!.. – ėmė kniaukti katinai chorui. – Madona su kūdikiu!..

Rozai Kuzbas dingtelėjo, kad greičiausiai dieviškasis Rafaelis, o gal pats Leonardas da Vinčis, pritariant neprilygstamajam Mykolui Angelui, išklause karštas maldas, siunčia jai ženklą – tai patvirtinimas, kad muziejaus direktorė eina teisingu keliu. Nušvitusi Roza Kuzbas, užplūdus motiniškiems jausmams, prasisagstė palaidinę ir ėmė maitinti kūdikį dvasiniu penu. Apimta palaimos, nugrimzdo į šviesiausius prisiminimus.

Rozos Kuzbas vaikystė

Roza gimė padienio darbininko Aloyzo Gerdenio ir kolūkietės Elžbietos Kolontaj šeimoje. Tėtis buvo buržuazinis nacionalistas, o mama – religinė ekstremistė. Abu susipažino ekskursijoje po Vidurinę Aziją, į kurią vyko su profsąjungų kelialapiais. Jau pačią pirmą dieną, kai autobuse „Ikarus“ susėdo greta, krito vienas kitam į akį. Samarkande Aloyzas su Elžbieta jau glausėsi, vaikštinėjo susikibę už rankų, Bucharoje pasimylėjo. Čia, buvusioje chanato sostinėje, ankštame viešbučio „Tūrist“ numeryje buvo pradėta Roza Kuzbas.

Buržuazinis nacionalistas Aloyzas Gerdenis, sugrįžęs į gimtąją Findosiją, vedė religinę ekstremistę Elžbietą Kolontaj. Sutuoکتiniai iš pradžių apsigyveno proftechninės mokyklos bendrabutyje, vėliau gavo komunalinį butą – nedidelės kvadratūros kambarėlį su bendra virtuve ir lauko išviete. Sunku buvo jaunai šeimai – kaimynystėje kirviu švaistydavosi daugiavaikis socialistinės nuosavybės grobstytojas Leonas Sapiega, arčiau virtuvės glaudėsi invalidas Bernardas Kuzbasas, kuris, kontūzytas kare, buvo iš dalies praradęs atmintį, todėl amžinai pamiršdavo koridoriuje išjungti šviesą.

Nepavydėtinos buitinės sąlygos lėmė, kad Aloyzas su Elžbieta ėmė vis prasčiau sutarti. Iš pradžių pykosi dėl smulkmenų – prideginto puodo, voratinklio palubėje, sugedusio vandens čiaupo. Netrukus išaiškėjo ir giluminė konfliktų priežastis, mat religinė ekstremistė Elžbieta Kolontaj buvo legendinio Daumanto, Nalšios ir Pskovo kunigaikščio, stačiatikių šventojo, vaikaitė, o nesutaikomas jo priešas Gerdenis, tariamai nužudęs karalių Mindaugą, buvo labai tolimas Aloyzo Gerdenio giminaitis.

Findosijos praeitis, atvertos ir draskomos, ypač per pilnatį, istorinės žaizdos negalėjo nepaveikti mažosios Rozos. Girdėdama tėvelių barnius dėl karaliaus Mindaugo nepelnytai žiauraus likimo, dėl išdavysčių, kurias patyrė Daumantai, ir dėl Gerdenių giminės skriaudų, ji vis dažniau susigūžusi tūnodavo pakampėse.

Kai Rozai sukako penkeri, Aloyzas Gerdenis ėmė gerti, o Elžbieta Kolontaj vis vėliau grįždavo į namus, iki išnaktų užsibūdama stačiatikių cerkvėje. Gavusi ne vieną įspėjimą ir papeikimą, Kolontaj buvo išmesta ne tik iš prestižinių, bet ir iš prastesnės reputacijos kolūkių. Aloyzas, nerasdamas namuose šilumos ir bendros kalbos su Elžbieta, ėmė ieškoti paguodos pašalyje. Kartą turguje susipažinęs su teisėsaugai gerai žinomu asmeniu, užsikrėtė nacionalizmo bacila. Namuose užvirė tikras pragaras. Jauna šeima pateko į milicijos akiratį.

Roza, nors tėtis ją dievino, labiau linko prie mamos. Jai patiko maldos, kurios, pramaišiusi su stačiatikių giesmėmis, tęsdavosi iki paryčių. Jautrus, dvasingumui imlus vaikas turėjo įgimtą polinkį siekti tiesos ir gėrio. Bet gyvenimas buvo negailestingas – Aloyzą Gerdenį išvežė gydyti nuo alkoholizmo ir uždarė profilaktoriume, o Elžbieta Kolontaj dingo iš akiračio, susidėjusi su religiniais fanatikais. Rozos jaunesnįjį broliuką priglaudė daugiavaikis Leonas Sapiega, o ją ėmėsi globoti kaimynas Bernardas Kuzbasas. Įvaikinta Roza sužinojo, kad galima ir kitaip, gyventi kad ne visas pasaulis telpa tarp komunalinio buto sienų. Geraširdis, daug matęs ir patyręs Kuzbasas, kai tik atgaudavo atmintį, tuoj pasakodavo apie savo žygdarbius: karą su turkais, japonais, austrais ir lenkais, baltaisiais suomiais, Berlyno šturmą, sušaudytą Budapeštą, okupuotą Prahą... Kartą pasiraušęs tarp savo skudurų, ištraukė ir padovanojo lėlę. Ši, pa-

vadinta Liubaša, tapo Rozos geriausia drauge, paslapčių saugotoja. Tik tada, kai Bernardas Kuzbasas jau buvo išėjęs, pasak Sapiegos, „į amžinuosius medžioklės plotus“, Roza išmetė iš laikraščių skiaučių padarytą „lėlę“, kurios vienoje pusėje buvo rublis, o kitoje – trys.

Atskubėjusi į darbo kabinetą, Roza Kuzbas atrodė lyriška, net sentimentali. *Mobiliaku* pasidarė kelias dešimtis asmenukių su kūdikiu ant rankų ir įkėlė į savo veidaknygę, prieš tai ištrynusi muziejaus katinų nuotraukas. Netrukus sulaukė ir pirmųjų sveikinimų – *laiky*, tiesa, perskaičiusi nerimo kupinus FB draugų klausimus, kur dingo kačiukai, nedelsdama sugrąžino ir tuos.

Dabar Rozos Kuzbas veidaknygėje buvo trys tūkstančiai katinų ir pussimtis kūdikio nuotraukų. Tokių būtų padariusi ir daugiau, bet mažylis apsišlapino, ėmė žagsėti, kosėti, žliumbti ir muistytis. Roza apšluostė jį tarnybiniu raštu, pasitaikysiu po ranka, suvystė, nugriebusi pačią gražiausią Findosijos juostą, ir paguldė suptis lopšyje. O pati vėl nėrė į internetą. Atbudę iki tol nepažįstami jausmai, vertė ieškoti žinių, kurių iki šiol visai nereikėjo. Dabar jos nedomino nei Lisipo, nei Praksitelio, nei Karavadžo, nei Berninio biografijos, nerūpėjo senieji žemėlapiai, išdailinti miestų planai ar kadaise Paryžiuje vykusių parodų katalogai. Rozai buvo nuspėjaut ir į galerijų bendradarbiavimo sutartis, mokslines ataskaitas, teiktinus projektus. Roza Kuzbas užsisakinėjo pačias būtiniausias knygas: „Motinystės džiaugsmas“, „Tavo mažylis“, „Esu ne žmona, o mama“, „Vaikas padarė mane laimingą“...

Užpildžiusi motinystės žinių spragą, Roza sėdo prie verpimo ratelio. Verpė džiugiai, su meile. Įsijautusi užtraukė kadaise motulės Kolontaj jai dainuotą lopšinę:

*Vaikeliai verkia,
Duonelės reikia,
Prašyčiau dūdoriaus,
Kad padūduotų.*

*Dūduok, dūdoriau,
Štilkit, vaikeliai,
O eikit, vaikeliai,
Kazoką šokti.*

Tačiau kūdikis staiga įsižliumbė. Kuo jausmingiau Roza dainavo, tuo garsiau jis klykė. Tai buvo nepakenčiama. Roza net ketino sušerti jam per užpakalį, bet susilaikė, prisiminusi nieko gera nežadantį Baudžiamojo kodekso straipsnį. Kilo išganinga mintis pasekti pasaką. Deja, augusi rūsioje aplinkoje, Roza Kuzbas pasakų nemokėjo. Pasitelsusi lakią muziejininkės vaizduotę, sugalvojo saktinę patį.

Rozos Kuzbas pasaka

„Vieno žmogaus, sukurto pagal Viešpaties atvaizdą, šalyje staiga dingo cirkai ir teatrai, muziejai ir bibliotekos, filharmonijos, baletas, kinas, estrada ir visa kita. Niekam nieko nebereikėjo. Visi viską pamiršo. Gyvuliavo, ir tiek. Tik mažytė kirkšnutė Zita, gyvenanti karpų giraitėje, ilgėjosi prarasto meno, kultūros ir švietimo. Sunku buvo kirkšnutei Zitai gyventi tarp aikštingų karpų, kurios nuo ryto iki vakaro galvojo tik apie apgamus, išsibarsčiusius netoliese. Vieną dieną, kai meno, kultūros ir švietimo ilgesys tapo nebepakeliamas, neapsikentusi kirkšnutė Zita iškeliavo ieškoti to, be ko negalėjo gyventi.

Sunkiai brovėsi pro piktas karpas, nedraugiškus apgamus. Dar sunkiau brido per pleiskanų pusnis, ropštėsi staciū Adomo obuoliu, iki kraujų mynė nagų grybelio kilimą. Tačiau niekam iš pakeliui sutiktųjų nereikėjo to, ko ieškojo ji. Meno, kultūros ir švietimo nepasigedo nei išpampęs miežis Silvestras, nei pasipūtusi erkė Modesta, kurią atsitiktinai sutiko pažastyje, nei visada alkanas soliteris Klemensas, nei seserys askaridės Vilma ir Aušra, nei dabita kaspinuotis Vidas, kuris domėjosi tik savimi.

Kartą, kai papildė Zita sutiko smagaus būdo inkštirą Deimantą, kirkšnutei sužibo viltis, kad ji ne vieniša šiame pasaulyje. Tačiau inkštiras Deimantas, užuot pažadėjęs ją vesti, kad abu drauge gaivintų sugriautą vieno žmogaus šalies kultūrą, mieliau apkalbinėjo intrigantus spuogus, aršias kaip žiežulos mėlynės ant sėdynės, pikčiurnas šašus. Kilnūs dalykai, kurie taurina sielą, ne tik kirkšnutės, bet ir visų kitų gyvenimą paversdami prasmingu, jam nė kiek nerūpėjo.

Kur tik vargšė kirkšnutė Zita nesilankė. Vienur buvo šviesu, kitur pilka, trečiur tamsu, nors į akį durk.

Tačiau niekur niekam niekas nerūpėjo. Atrodė, jau niekada neberūpės. Kirkšnutė Zita taip nuliūdo, kad apsiverkusi užmigo.“

Roza Kuzbas apsidžiaugė, kad ir kūdikis saldžiai miega. Pasilenkusi prie lopšio, patikrino, ar tikrai. Įsitikinusi, kad neklysta, grįžo prie darbo.

Tada nedrąsiai prasivėrė direktorės kabineto durys.

– Ko stovi? – jausmingai paklausė Roza. – Eikš arčiau, Mazepa... Norėtum pasitaisyti pažymį?

– Tamsta direktore, aš... – baikščiai sulemeno ūkvedys. – Praeitą kartą man paskyrėte dvi pataisas.

– Na, tada imkimės pataisų...

20

– Ekonomika turi būti ekonomiška, istorija istoriška, virtuvė virtuviška, o muziejus – muziejiškas, – pašnibždomis įrodinėjo jaunesnysis mokslinis bendradarbis Aristidas Vaidevutis Derešas.

– Tačiau šiais laikais muziejiškumo sąvoka... – nebaigė minties vyresnioji mokslinė bendradarbė, daktarė Nora Azguridė, nes ūkvedys Gitanas Mazepa, pridėjęs pirštą prie lūpų, parodė, kad visi kalbėtų dar tyliau. Šamokslininkų trijulė, slapstydamosi nuo Rozos Kuzbas seklių ir skundikų, glaudėsi muziejaus koplyčioje, kurią savo dekretu neseniai įsteigė direktorė. Anksčiau čia buvo Raudonasis kampelis. Vykdamo audringi gamybiniai susirinkimai, muziejaus planų tvirtinimai, draugiški liaudies teismai. Ankšta patalpa, buvęs valytojos sandėliukas, muziejaus darbuotojams kėlė nevienareikšmius prisiminimus. Raudonojo kampelio laikais čia keletą kartų „dėl nuolatinio girtavimo darbe“ buvo svarstomas Mazepos elgesys, o Nora Azguridė – anuomet jaunoji specialistė – net buvo paduota į draugišką teismą, nes pirmąją darbo dieną supainiojo parodos „Socializmo laimėjimai“ etiketažą – po drobe „Leninas ir Kapsukas“ priklijavo užrašą „Abu labu tokiu“. Vėliau, pasikeitus politinei ir ekonominei sistemai, Raudonasis kampelis virto rūkykla. Čia muziejininkai susirinkdavo ne tik parūkyti, bet ir pasiglamonėti, padiskutuoti. Kai rūkyti tapo nebemadinga, o politikuoti beprasmiška, direktorius Muzonas pavertė

rūkyklą memorialiniu kambariu, kuriame didesnę ekspozicijos dalį sudarė jo nuveiktų darbų artefaktai: garbės ir padėkų raštai, nuotraukos, atvirukai, kita makulatūra. Prasidėjus Rozos Kuzbas erai, visa tai iškeliaavo į šiukšlyną. Dabar čia buvo koplyčia, kurios palubėje kabėjo kryžius, o kampe stovėjo klausykla – joje direktorė artimiausiu metu ketino klausytis muziejininkų išpažinčių.

– Muziejus virto nežinia kuo. Tie rytiniai ritualai, popiečio maldos, pagaliau to verksnio kultas – tai absoliuti muziejaus idėjos profanacija, – kalbėjo vėl revoliucingai nusiteikdamas Derešas. – O kas padaryta, ieškant Didžiojo valdovo karūnos? Šnipštas! Niekas iki šiol neišsiaiškino, kur ji dingo. Aš čia išvelgiu sąmokslą.

– Taip, Muzono laikais tokių dalykų nebūdavo, – pritarė Mazepa. – Roza Kuzbas visai nutrūko nuo grandinės. Ji privertė mane pakeisti tikėjimą. O juk aiškiai pasakiau, kad esu budistas. Kryžiaus ir jokių trejybių mes nepripažįstame, mums pakanka varpelių ir smilkalų. Žinot, ką ji man atsakė: „Mazepa, jei nebenori dirbti muziejuje, už durų laukia visas būrys ūkvedžių.“ Kur ji matė tą būrį? Kur, pasakykite man?!

– Roza Kuzbas neadekvačiai suvokia realybę, – karščiausi Derešas. – Jai atrodo, kad muziejus – tai privati jos kontora. O juk taip nėra. Muziejus yra mūsų visų. Ir ne tik mūsų. Tai tautos ir žmonijos paveldas. Civilizacijos židinys. Aukuras, prie kurio kiekvienas turi teisę pasišildyti.

– Roza stabdo mano daktarinės habilitaciją, – pasiguodė Azguridė. – Kai pasakiau, kad šiandien negalėsiu giedoti, nes esu užkimusi, įsiuto. Privertė verpti. Verpia po laiptais ištisą savaitę, pažiūrėkit, kuo virto mano rankos – vienos žaizdos.

– Siaubas, – užjautė Derešas. – Nedelsdama kreipkis į gydytoją.

– Prašiau, maldavau direktorės, kad išleistų į polikliniką. Tuščiai. Negana to, kaip ir Muzonas, ji uždraudė naudotis telefonu, kompiuteriu, susirašinėti su giminėmis. Šiame muziejuje jaučiuosi represuojama.

– Mes visi čia represuoti. Budistai iš prigimties taikūs žmonės, tačiau manyje kartais pabunda toks žvėris, kad pačiam baisu, – neslėpė Mazepa. – Anksčiau, būdavo, užėini pas Muzoną į kabinetą, tai jis pasiteirauja, kaip sekasi, pasiūlo atsisėsti, kartą at-

kimšo net butelį, supratęs, kad esu pagiringas...

– Muzonas turėjo senamadiško žmogiškumo, – pripažino Nora. – Kai kepštelėdavo per užpakalį, kitos susierzindavo, bet aš – niekada. Kartą, kai turėjau 39,5 laipsnio temperatūros, atleido nuo demonstracijos.

– Muzonas buvo žmogus. Labai žmogiškas žmogus. Muziejiškas. Kai aš, tada jaunas specialistas, vos pradėjau čia dirbti, direktorius pasiėmė mane į medžioklę draustinyje. Ten buvo daug senų jo draugų, ir visi muziejininkai. Medžiojo net pats Muziejų asociacijos CK pirmasis sekretorius. Kai buvo sumedžiotas tuzinas briedžių, dešimtys šernų, kiškių, tauriųjų elnių, Muzonas patikėjo man ne tik nudirti jiems kailį, bet ir išdarinėti. Vėliau padarėme iškamšas. Jos stovėjo kairėje salėje prie rūbinės. O kaip su jomis pasielgė Roza Kuzbas? Visas nugrūdo į nešildomas saugyklas, vietoj jų prikabinėjo savo austų Findosijos juostų. Ar tai ne privačių ir viešųjų interesų konfliktas?

– Tai ne tik interesų konfliktas, bet ir nusikalstamas vandalizmas. Juk nešildomose saugyklose Muzono iškamšos netrukus ims irti. Po savaitės kitos neteksime svarbių mūsų šalies istorijai artefaktų, – susijaudinusi kalbėjo Azguridė.

– Ir tai tik vienas Rozos niekšybių pavyzdys iš daugelio.

– O kam reikėjo nudaužyti diedų pimpalus ir bobų papus? Muziejuje nebeliko net kur akių paganyti, – tūžo Mazepa. – Anksčiau, būdavo, kad ir kelioms minutėms užbėgi atsikvėpti į salę. Pasigroži. Pačiupinėji. Paglostai. O tada su pakilia nuotaika gali kalnus nuversti.

– Turime kažką daryti.

– Taip, nesėdėkime rankas sudėję.

– Ilgiau to nepakėsime.

– Siūlau nepabijoti ir *Facebooke* įkurti protesto grupę.

– Pavadinkime ją „Šalin muziejaus direktorę Rozą Kuzbas“.

– Skamba pernelyg tiesmukai, – suabejojo Azguridė.

– Tegul protesto grupė vadinasi „*Je suis Muzonas*“, – pasiūlė Derešas. – Bus šiuolaikiška ir grėsminga.

– Pritariu.

– Aš irgi už.

Tęsinys kitame numeryje

Arūnas SVERDIOLAS

ALGIRDO JULIAUS GREIMO LIETUVOS KULTŪROS PROJEKTAS*

Bet kokio projekto ir projektavimo giliausias pagrindas yra laikinė žmogaus egzistencijos ir patyrimo sąranga: žmogus suvokia tai, kas yra dabar, prisimena, kas buvo praeityje, ir numato (tikisi, būgštauja), arba projektuoja tai, kas bus ateityje. Prancūziškai projektas yra *pro-jet*, tiesiogiausiai suprantant – „metimas pirmyn, priešais save“. Šiuo požiūriu kiekvienas visada vienaip ar kitaip projektuojame. Algirdas Julius Greimas labai intensyviai jautė dabarties akimirkos nykstumą, nuolatinį jos slydimą į praeitį, ypač pasireiškiantį tuo, kad visą laiką vėluojame, atsilikame, turime vyti, ir labai intensyviai stengėsi tam priešintis projektuodamas, užbėgdamas už akių – į ateitį. Tai labai įdomi tema, kurią reikėtų nagrinėti plačiau. Bet dabar paliesiu tik vieną nedidelį Greimo projektavimo segmentą.

Atsikuriant nepriklausomai Lietuvai, Greimas manė, kad tiesioginiu išsivadavimo tęsiniu turėtų tapti kultūros kūrimas. „*Nežinau dar gerai ką, bet reikia ką nors daryti ir pradėti laisvinimo kovą, numatant nebeherojišką periodą.*“¹ Galvodamas apie Lietuvos ateities projektavimą, jis pirmiausia stengėsi užčiuopti realaus

Lietuvos politinio mechanizmo spyruokles, ieškojo prieigos prie įtakingų politinių veiksmų, klausė Sauliaus Žuko, kas Lietuvoje yra įtakingi žmonės. „*Galvoju apie kultūrinį planavimą [...] Reikia iniciatyvos grupės, kuri galėtų atsiremti ant, atsakingų gaivalų. O pasakyk man, kas šiuo metu Lietuvą valdo (tai, ką galima valdyti), kas tampo virvutes marionečių, kas tie Robespierre'ai, nuo kurių dalykai priklauso. Jei jų tarpe yra, sergančių kultūra, tai galima ir bandyti planuoti.*“²

Žinoma, tai gana ciniškas visuomeninės tikrovės supratimas. Beje, pats Greimas laiške Arvydui Šliogerui sakėsi esąs cinikas.³ Bet jo cinizmas jokių būdu nebuvo visiškas, nuoseklus, o, sakyčiau, segmentinis – savo projektavimui Greimas ieškojo realios, veiksmingos atmosferos.

Bene ryškiausias ir stambiausias, valstybinio politinio mastelio Greimo Lietuvos kultūros projektavimo dokumentas yra 1990 metais parašytas ir įteiktas memorandumas „Ponui Lietuvos Respublikos Prezidentui Vytautui Landsbergiui *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu“.⁴ Tai, galima sakyti, metaprojektas – Lietuvos kultūros projektavimo projektas. Svarbiausia jo idėja paprasta – prie prezidento įkurti tarybą, kuri ir turėtų projektuoti lietuvių kultūrą, formuoti Lietuvos Respublikos kultūros strategiją. Kultūros, suprantamos pačia plačiausia prasme, apimančia

* Straipsnis parengtas, vykdant Lietuvos Mokslo tarybos remiamą projektą LIP-016/2016.

ekonomiką, mokslo organizavimą ir kitus dalykus. Jau anksčiau Greimas buvo rašęs: „*Nelaukta mintis man kyla: ar yra pas jus koks nors nedidelis komitetas (panašus į Prunskienę ir „ekonomistus“)* iš 4–5 narių, kuris galvotų ir planuotų lietuvišką kultūrą jos visuomenėje? Juk tai viena, panaši, iš „suvereniteto“ rūšių.“⁵

Trumpučiam aštuonių puslapių tekste atsiveria tai, ko mums bene labiausiai stinga – įspūdingas Greimo vizijos aiškumas, konkretumas, kryptingumas ir visuimiškumas. Mūsų dabartiniame politiniame galvoje nieko panašaus neaptinkame. Paprastai remiamasi tamkartiniais pragmatiniais sumetimais, nusitveriam kažin kur prisigraibytų idiomų ir jos eklektiškai kombinuojamos.

Greimas pradėjo kritiškai, polemiškai, aptardamas patį projektavimo matmenį – ateities perspektyvą. Atkuriant nepriklausomą valstybę, stebėtinai atsikartoja kituose Greimo tekstuose apibūdinta XIX amžiaus pabaigos tautinio atgimimo orientacija. Lietuvos Respublikos atkūrimas yra savotiškas antrasis ar mažasis atgimimas. „*Nepriklausomybės paskelbimo laikotarpiui būdingas patriotinių jausmų išsiveržimas daugumoje pasireiškė noru grįžti į praeitį, atgimti; ideologinių referencijų sistema buvo nukreipta į dvi praeitis, į kuni-gaiščių ir į tarpukario Lietuvos [...]*“⁶ Greimas laikė, kad tokia yra anaip tol ne vien tik tai šviesuomenės, ideologų ar politikų, bet ir visos visuomenės orientacija, konstatavo, kad „*Tautos kova už laisvę pasireiškia [...]* noru atkurti praeitį, o ne kurti ateitį.“⁷

Tokia paseistinė orientacija, noras gyventi praeitimi, ją susigrąžinti ar išsaugoti – bene svarbiausias polemisinis Greimo projekto taikiny. Ateitis nuolat ir neišvengiamai atsiveria, norime šito ar ne, suvokiame šitai ar ne. Atgręžtis į praeitį, beje, taip pat yra tam tikras projektas, būtent retrospekcinis ir retroakcinis projektas. Sumanoma, pavyzdžiui, visus vaikus apmokyti tautiniais drabužiais (tiesa, garsaus rūbų dizainerio stilizuotais). Greimas, beje, yra rašęs apie drobines kelnes. Vis dar murkdomasi tame, ką jis buvo išjuokęs jau 1947 m.⁸ Tačiau paseizmas, gyvenimas praeitimi, jos išsaugojimas ar sugrįžimas prie jos yra iliuziniai apsisprendimai. Ateities atvirumą filo-

sofai vadina ontologine, tai yra tokia sąlyga, kuri nuo mūsų nepriklauso. Ateitis visada atvira, ar į ją žengiama žvelgiant atviromis akimis, ar atsukus galvą atgal. Greimas yra pasitelkęs šį seną posakį. Lietuvos istorijos lūžinės dabarties – nepriklausomybės atkūrimo – momentu Greimas ryžtingai kėlė uždavinį: „*yra būtina visomis priemonėmis ir jėgomis nukreipti tautos pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą į ateities Lietuvos kūrimą [...]*“⁹

Šis tautos sąmonės perorientavimas nuo praeities į ateitį yra, pasak Greimo, „*poetų ir filosofų užduotis*“ (tai reikėtų nagrinėti atskirai), tačiau „*prie jo prisidėti, jį pagrįsti turi protas – ir tai Lietuvos likimui vadovauti pakviestų žmonių pirmoji pareiga*.“¹⁰ Uždavinys yra sukurti ypatingą socialinę vietą, kurioje būtų mąstoma apie tokius dalykus. Tai, galima sakyti, šio sumanymo šerdis. Greimas kuo puikiausiai suprato, kad kasdieniniai reikalai ir rūpesčiai užstoja valdžios institucijoms akiratį ir neleidžia joms „*svarstyti ar planuoti Lietuvos ateitį ilgesnėmis distancijomis*.“¹¹ Todėl siūlė „*skubiai sukviesti apie Respublikos prezidentą grupę kompetentingų žmonių, nesuinteresuotų kasdienine politine akcija ir neturinčių asmeninių ambicijų – tik dėl Dievo meilės nusteigiant ‚etatų‘ ir naujos biurokratijos [...]*“¹² Šios grupės užduotis – „*įsivaizduoti idealų, utopinį ateities Lietuvos, tokios, kurios norime, modelį ir / ar bandyti nustatyti būdus ir priemones, išdirbant įvairius scenarijus, atitinkančius vidutinio atstumo, sakysim, dešimties metų laikui, nurodančius, kaip prie tokio modelio artėti*.“¹³

Įsidėmėtina, kad pačiu pirmuoju laikomas vaizduotės darbas. Pragmatiškai orientuojantis, tai atrodo nerealistiška ar netgi nerimta. Idealus, utopinis modelis – kasdieninei ir pragmatinei sąmonei tolimi, keisti, netgi efemeriški dalykai. Bet tai kaip tik liudija šios sąmonės negebėjimą susidurti su atviru ateities akiračiu ir jį lemti, visų pirma projektuojant pirmine žodžio *pro-jet* prasme, „metant priešais“. Tokios sąmonės akiratis yra lemtingai siauras, ji mato tik tai, kas čia pat, šalia. Tai prezentizmas, užsidarymas dabartyje, esamybėje. Valdžia negali būti kitokia, ji yra prirakinta prie neatidėliotinų dabarties darbų, prie

aktualijų, yra jomis užsiėmusi. Nėra kada galvoti apie dar nesamus dalykus, nes visada yra neatidėliotinių, tuoj pat sprendinų klausimų.

Kaip tik šioje situacijoje Greimas laiške savo jaunystės draugui Vytautui Abraičiui kelia klausimą: „Kaip skatinti galvojimą ne tik čia, panasiai, bet 5 ar 10 metų į priekį periodais?“¹⁴ Ir siūlo išeitį – reikia sukurti kelių ar keliolikos asmenų kultūros tarybą už valdžios sistemos ribų. Ši taryba, kuriai pirminkautų pats prezidentas, pasak Greimo, „turėtų būti pusiau oficialus, patariamasis organas“¹⁵, ji „turėtų būti griežtai atskirta nuo politinių veiksmų ir tvarkytųsi ne „demokratijos“, o kompetencijos ir efektyvumo principais.“¹⁶

Demokratija šioje citatoje, o ir daugelyje kitų, rašoma kabutėse, tačiau ne taip jau lengva suprasti, ką tos kabutės reiškia. Aišku, kad čia paliečiami esminiai politinės filosofijos dalykai – kaip visuomenėje galima ir ar apskritai galima a-politinė vieta? Greimas labai kritiškai vertino dabartinę demokratijos būklę Vakaruose (apie visą likusį pasaulį nėra ko nė kalbėti). Jam rūpėjo valstybės veiksmingumas ir kėlė nerimą visur kur pastebimas jos neįgalumas. Ypač bergždžiu jis laikė parlamentarizmą Lietuvoje. „O Lietuvoje, kadangi „blogai“, – tai visos demokratijos karikatūros ima reikštis. Tai neišvengiama, bet ar galima sulėtinti tą degradaciją? Toks šiandien mano pagrindinis rūpestis.“¹⁷

Šiuo konkrečiu atveju Greimas siūlo steigti prezidentui patariančią kultūros tarybą. Jos statusas neapibrėžtas, dviprasmis – tai už-politinė institucija ne-institucija. Mindaugas Kvietkauskas netgi teigė: „Iš esmės jis [Greimas] siūlė „senių tarybą“ prie prezidento, kuri savo rankose stipriai laikytų valstybės vairą.“¹⁸ Man regis, įvardyta tiksliai, bet apie valstybės vairo laikymą vargu ar galima kalbėti, nes kultūros taryba turėjo būti grynai patariamasis organas.

Greimui nekėlė pasitikėjimo ne tik valdžios institucijų, bet ir plačios bendruomeninės iniciatyvos, projektuojant kultūrą. Kaip tik tuo metu buvo organizuojamas I kultūros kongresas, į kurį pakviestas ir Greimas. „Gavau pakvietimą į kultūros

kongresą: kokios sunkios demokratijos pratybos! Senos demokratijos, kaip Prancūziškoji, pav., žino, kad „kongresai“ ruošiami liaudžiai palinksminti, duoti įspūdį, kad tauta kažką daro, o tuo tarpu reikia, kad viskas būtų parengta ir sutvarkyta iš anksto, kelių ar keliolikos žmonių.“¹⁹ Aišku, Kultūros kongresą taip pat rengė, jo programinius dokumentus rašė Krescencijaus Stoškaus vadovaujama iniciatyvinė grupė (kongrese buvo priimti „Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys“), bet ironiška, kad Greimas, kadangi jos darbe nedalyvavo, buvo pakviestas kaip „objektas“, į svetimą projektavimą neatsišaukė... Greimas, manau, iš savęs pasišaipęs, jei būtų apie šias peripetijas būtų sužinojęs, – jis buvo didis ironikas ir autoironikas.

Beje, yra įvykę jau keturi kultūros kongresai. Kongresas kaip visuomeninė organizacija ne kartą siekė daryti įtaką Kultūros ministerijai ir Seimui, tačiau neatrodo, kad tai turėtų kokio nors poveikio valstybės politikai. Pagaliau paminėtinas mišrus – visuomeninis ir institucinis – mėginimas sukurti Lietuvos ateities projektą. 2010 m. buvo sudaryta vyriausybės komisijos statusą turinti Valstybės pažangos taryba, o 2012 m. Seimas patvirtino šalies pažangos strategiją „Lietuva 2030“. Jokių jos poveikio socialinei kultūrinei Lietuvos tikrovei ženklų irgi nematyti.

Greimas teziškai išdėstė savo metaprojektą, siūlydamas svarbiausias gaires ar „užduotis“ būsimajai Tarybai. Šios užduotys apima labai plačią sritį (kultūrą plačiąja šio žodžio prasme) – ne tik kultūrą, švietimą ir mokslą, bet ir ekonomiką, žemės ūkį, technologijas, socialines problemas. Tarp tų užduočių yra neabejotinai dėmesio vertų ir šiandien anaipol neišspręstų, bet dabar nesiimu jų nagrinėti, o juolab įvertinti. Bendra Greimo idėja yra labai plačiai suprastos kultūros visokeriopa decentralizacija, paskirstymas visame Lietuvos plote.

Paminėsiu tik vieną punktą – universitetų tinklo planavimą. Tuo metu Lietuvoje tebuvo vienintelis Vilniaus universitetas ir ką tik, 1989 m., atsteigtas Vytauto Didžiojo universitetas. Greimas manė, kad

„būtų prasminga numatyti steigti Lietuvoje visą universitetų tinklą (pavyzdžiui, be Vilniaus ir Kauno, Klaipėdoje, Šiauliuose, Marijampolėje, Panevėžyje, Švenčionyse), tuo būdu išvystant „kultūrinio gyvenimo“ centrus.“²⁰ Provincijos universitetai galėtų turėti trumpas, 3–4 metų studijų programas (tai, kas dabar yra bakalauro studijos), taip pat atskirų sričių „ilgo mokymosi ir studijų“, tai yra magistratūros bei doktorantūros skyrius. Greimas manė, kad sėkmingiausi būna universitetai, kuriuose studijuoja 15–25 tūkstančiai studentų. Primetus, dabar Lietuvoje, kaip ir tada, yra apie 150000 studentų, taigi turėtų būti bent septyni universitetai.

„Baigiamosiose pastabose“ Greimas rašė, kad jo trumpas *pro memoria* nepretenduoja nei į išsamumą, nei į „minties organizavimo stangrumą“.²¹ Jis turėtų būti pretekstas gilesniems svarstymams. Greimas skatino tęsti darbą ir siūlėsi aktyviai prie jo prisidėti: „Visas pastabas, pataisas ar papildymus mielai sutikčiau integruoti į pilnesnę ir aiškesnę visumą.“²²

Svarstant šio Greimo projekto veiksmingumą, svarbus Sauliaus Žuko komentaras: „Jei neklystu, šis tekstas Vytauto Landsbergio aplinkos žmogui arba jam pačiam turėjo būti perduotas Paryžiuje. Sunku pasakyti, ar į jį bandyta atsižvelgti, ar jis paprasčiausiai kur nors nusimetė.“²³ Darius Kuolys, tada buvęs Kultūros ir švietimo ministras, prisimena memorandumą padauginęs ir išdalijęs ministrams. Bet tai neturėjo jokių pasekmių. Tiesą sakant, memorandumas ir nebuvo skirtas ministrams ar kitiems aktyviems politikams, jis buvo skirtas žmogui, kuris tada *de facto* buvo Lietuvos prezidentas. Greimas manė, kad kaip tik šio žmogaus rankose yra realios valdžios spyruoklės. Į jo pasiūlymą aktyviai dalyvauti tolesniuose projekto svarstymuose nieko nebuvo atsakyta ar kaip nors atsižvelgta, nebuvo nė pačių svarstymų. Vytautas Landsbergis yra išsitaręs, kad tada tam nebuvo laiko, viską gožę svarbūs įvykiai.

O Greimas mėgino veikti. Laiške Dariui Kuoliui jis rašė: „paruošiau, po pasikalbėjimo su Landsber-

giu, savo *pro memoria* kultūros tarybos reikalu, jis atsiras Vilniuje tuo pat metu kaip ir šis laiškas. Gera, kad kitu taku ta pati idėja ėmė konkretizuotis ir pas jus [Kultūros ir švietimo ministerijoje, – A. S.].“²⁴ Kuolys tada galvojo jau instituciškai, ministerijos kompetencijos akiratyje, ir savo ruožtu parašė Greimui, ką ketinama daryti. Tada jis tarėsi ir su Vytautu Kavoliu. Greimas siūlė, kaip galima būtų suderinti šiuodu projektus: „aš siūlau Tarybą prie Prezidento (kad būtų aukščiausia instancija), o jūs – prie ministerijos. Tai suderinama: Jūs būtumėte prezidento įgaliotinis vice-pirmininkas, ir sekretoriatas būtų ministerijoje. Kitas skirtumas jau didesnis: pagal Kavolį, Taryba būtų sudaryta iš „užsienio konsultantų“, o pagal mane – branduolys, nedidelis, turi būti Lietuvoje, o nariai – iš abiejų pusių, skirstant į pastovius, į narius-korespondentus, pagaliau – į ekspertus, pas kuriuos užsakomi raportai specifiniais klausimais. Trečias skirtumas – tai pats kultūros suvokimas. Pagal duotas pavardes (Miłosz, Venclova), jūs kultūrą imate siaurąją prasme, o aš ją suprasčiau drauge su mokslu, technologija, bendruoju krašto ir mokslo įstaigų organizavimu.“²⁵

Tačiau nei abu projektai buvo suderinti, nei buvo plėtojamas kuris nors vienas iš jų. Prisimindamas sąveiką su Greimu, Kuolys baigė atodūsiu: „Deja, į tokį kvietimą rimčiau atsišaukti tuomet krašto politikams jau stigo kūrybinių galių.“²⁶ Jau tada, 1990-aisiais, jie nusilpo, pavargo. Turbūt retoriškai nuskambės klausimas, kurgi tos galios pasidėjo ir kodėl per ketvirtį amžiaus jos nė karto taip ir neatgijo, valdžioms keičiant viena kitą?

Po penkerių metų memorandumą išspausdinome *Baltų lankų* žurnale su rubrika „Archyvas“ – buvo akivaizdu, kad tai jau tik Greimo mąstymo pėdsakas, tam tikro žanro kūrinys, politinės minties šaltinis, o ne įgyvendintina idėja. Parengėjas rašė: „Atrodo, kad ir šiandien, jau daugiau kaip penkeriems metams praėjus, šie patarimai ne vienu atveju lieka aktualūs, kita vertus, jie įdomūs kaip kultūros plačiąja prasme projektavimo, lietuviškosios utopijos žanro kūrinys.“²⁷ Buvo akivaizdu, kad projektas jau yra at-

sidūręs nebe ateities, kaip kad buvo numatyta jo preambulėje, o praeities akiratyje.

Žinoma, kiekvieno teksto prigimtis tokia, kad jis lieka atviras sudabartinimui, gali būti svarstomas ir paverstas veiksmų programa bet kada, kai tik yra valios ir ryžto veikti, kad ir štai dabar. Kaip sakoma Biblijoje, reikia „rinktis šiandien“. Vis dėlto nemanau, kad tai įvyktų. Valstybės institucijos per praėjusius du dešimtmečius kristalizavosi, tačiau greimiškai plačiai suprasto sisteminio strateginio Lietuvos kultūros projektavimo organo ir dabar nėra, nesama ir perspektyvos jam atsirasti. 2013 metais buvo įkurta Kultūros taryba, bet jos užmojai ir uždaviniai nepalyginamai kuklesni – ji konkursiniu būdu skirsto finansavimą kultūros projektams. Iš tiesų tai kultūros rėmimo fondas, o ne taryba. Seimo Kultūros komitetas taip pat neprojektuoja ir negali projektuoti Lietuvos ateities, neturi tam laiko, jam nekeliamas toks uždavinys ir jis pats sau jo nekelia.

Tenka pripažinti, kad šis Greimo Lietuvos kultūros projektas patyrė *fiasco*, kaip, beje, ir visi kiti palyginimui paminėti projektai. Tiesioginė šio nepasisekimo priežastis yra ta, kad jo projektuota kultūros taryba nerado vietos Lietuvos politinėje sistemoje. Ši sistema kristalizavosi demokratiškai, tiksliau sakant, postdemokratiškai be jokių aristokratinų intarpų, be jokių išmintingų patarėjų. Bet bene giliausia projekto nepasisekimo priežastis yra ta, kad Lietuva kaip socialinis organizmas tiesiog tada nepasigedo ir dabar nepasigenda galvos, sąmonės organo. Viešpatauja visiškai savimi pasitikintis ir patenkintas buitinis mąstymas. Planuojant universitetų „optimizavimą“, niekam nė į galvą neateina (vėl tos nesamos galvos!), kad jų reikia kaip socialinių, institucinių teorinio mąstymo vietų, rezervuarų, kuriuose kauptųsi mąstymo, sąmoningo projektavimo potencialas. Taigi dėl universitetų kaip socialinių mąstymo vietų kyla tas pats klausimas, kaip dėl Greimo siūlytos tarybos – kaip jas įkurti ir palaikyti jų gyvybę postdemokratijos sąlygomis. Anaip tol ne visi socialiniai organizmai turi galvas, primityvesni puikiai apsieina be jų.

Tai buvo ne vienintelis Greimo Lietuvos kultūros projektas, jis projektavo ir aktyviai veikė taip pat ir kitose plotmėse, bet šių jo minčių bei veiksmų esmę, sėkmes ir nesėkmes reikėtų svarstyti atskirai. ■

- ¹ Sauliui Žukui [1990.]3.23, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, Vilnius: Baltos lankos, 2017, p. 381.
- ² Sauliui Žukui, [1990.]3.23, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 381.
- ³ Arvydai Šliogerui, 1990.12.6, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 429.
- ⁴ Algirdas Julius Greimas, *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, *Baltos lankos*, 1997, nr. 8, p. 140–148.
- ⁵ Sauliui Žukui 1989.8.28, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 358.
- ⁶ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 140.
- ⁷ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 140.
- ⁸ Algirdas Julius Greimas, „Apie tautiškas kelnes ir sintetinius gaminius“, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991.
- ⁹ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 140.
- ¹⁰ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 140.
- ¹¹ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 140.
- ¹² *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 141.
- ¹³ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 141.
- ¹⁴ Vytautui Abraičiui, [1990.]9.24, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 419.
- ¹⁵ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 141.
- ¹⁶ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 141–142.
- ¹⁷ Vytautui Abraičiui, [1990.]9.24, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 419.
- ¹⁸ Pasisakymas diskusijoje, „Greimo gaudesys. A. J. Greimo planai Lietuvai – kas iš jų?“, *Literatūra ir menas*, nr. 28 (3576), 2016 m. liepos 15 d., p. 4–7.
- ¹⁹ Sauliui Žukui, 1990.3.23, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 381.
- ²⁰ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 147.
- ²¹ *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 148.
- ²² *Pro memoria* Lietuvos ateities projektavimo reikalu, p. 148.
- ²³ [Saulius Žukas, Parengėjo pastabos], *Baltos lankos*, 8, 1997, nr. 8, p. 141.
- ²⁴ Dariui Kuoliui, 1990.10.27, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 423.
- ²⁵ Dariui Kuoliui, 1990.10.27, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 424.
- ²⁶ Darius Kuolys, „Diena su Algirdu Juliumi Greimu“, *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos 1*, p. 600.
- ²⁷ [Saulius Žukas, Parengėjo pastabos], *Baltos lankos*, 1997, nr. 8, p. 141.

KARAS. AUKŠČIAUSIOJI TARYBA NUO 1990-06-30 IKI 1991-01-13*

Su kuo kariausime?

Rimtus Aukščiausiosios Tarybos siekius atkurti valstybę rodė jau pirmosiomis dienomis po Kovo 11-osios priimti nutarimai, kad SSRS visuotinė karo prievolė Lietuvos teritorijoje negalioja. Vyriausybės įstatyme buvo numatyta įsteigti krašto apsaugos ministeriją. Tiesa, kai kovo pabaigoje bandėme patvirtinti ministrą, to padaryti nepavyko, nes atmosfera AT buvo labai įtempta. Pro parlamento rūmus važiavo rusų tankai. Gavus eilinį Kremliaus ultimatumą, pradėta savanorių registracija, įsteigtas AT Apsaugos skyrius – daugiausia iš Sąjūdžio žaliaraiščių.

Birželio 21-ąją, parlamento kuluaruose vis dar svarstant vyriausybės pasiūlymą dėl *moratoriumo*, AT vicepirmininkas Česlovas Stankevičius pristatė laikinąjį Krašto apsaugos tarnybos ir Krašto apsaugos prievolės įstatymą. Pirmajame buvo numatyta, kad jaunuoliai galėtų tarnauti milicijoje (policijoje), priešgaisrinėje apsaugoje, kituose sukarantuose daliniuose ir būtų draudžiama išgabenti juos už Lietuvos ribų. Antrasis siūlė įvesti krašto apsaugos prievolę.

Prasidėjo diskusijos. Pastebėjau, kad jos visada pasidarydavo ypač aršios, svarstant klausimus, susijusius su krašto apsauga. Pasirodo, Aukščiausiojoje Taryboje

labai daug pacifistų! Su kuo kariausime?! – ironizavo jie. Deputatas Albinas Januška net siūlė klausimus, susijusius su krašto apsauga, išbraukti iš darbotvarkės. Keletą tos diskusijos ištraukų cituoju knygoje „Moratoriumas“. Po kelias valandas trukusių ginčų nutarta Krašto apsaugos tarnybos įstatymą priimti po pirmojo svarstymo ir atiduoti taisyti komisijoms, o Krašto apsaugos prievolės įstatymo kol kas išvis nesvarstyti. Tas įstatymas buvo priimtas tik po mėnesio, liepos pabaigoje. Jis skelbė:

„Lietuvos Respublikos piliečiai privalo ginti ir saugoti savo šalį. Lietuvos Valstybės gynimas yra valstybės veikla, kuria siekiama apginti valstybės nepriklausomybę, reikalus, sienas ir valstybės teritoriją.“¹

Rudenį žengtas dar vienas žingsnis, kuriant nacionalines karines pajėgas. Jis irgi buvo nelengvas.

„1990-10-30, antradienis. AT posėdis

Tamulis bando Krašto apsaugos įstatymo svarstymą išbraukti iš darbotvarkės. 36 / 49 / 10. [...]“

Pasitikrinau net oficialioje stenogramoje, ar neklystu. Pacituosiu jo pasisakymą rytojaus dieną, kai vis dėlto pradėta svarstyti Sienų apsaugos ir Krašto apsaugos tarnybos įstatymus:

[J. Tamulis. Aš nesiginčiju, galbūt kariuomenė Lietuvai yra reikalinga. Ir štai grupė deputatų bei žmonių, kurie dirba tą darbą, turi teisę taip galvoti. Lygiai taip pat, kaip ir kiti turi teisę galvoti, kad ji nereikalin-

* Tęsinys iš KB nr. 10, nr. 11, nr. 12, nr. 1, 3

ga. [...] Pirmasis klausimas vis dėlto yra nacionalinės apsaugos koncepcijos klausimas. [...] Todėl aš siūlyčiau nepriiminėti šio įstatymo ir net nenumatyti jo priėmimo procedūros tol, kol nebus apsvaistyta krašto nacionalinės apsaugos koncepcija, nacionalinio saugumo koncepcija. [...]. O projektą siūlyčiau paskelbti spaudoje.“²

Jam antrino Vytenis Andriukaitis ir Justas Paleckis:

„**V. P. Andriukaitis.** [...] Aš manau, kad šis klausimas turi būti giliai svarstomas tiek tarptautinės politikos požiūriu, tiek ekspertizės, kokioje situacijoje mes esame, turi būti įvertinta šiandieninė padėtis, kada dar išlieka, kaip sakyti, okupacinė armija ir okupacinė padėtis. Reikėtų diskutuoti frakcijose, iš tikrųjų diskutuoti dėl nacionalinio saugumo koncepcijos, dėl to, kaip mes toliau galėtume atrodyti derybose su Maskva, kad, kaip sakyti, išvengtume kai kurių galimų komplikacijų tarptautinėje plotmėje.“

„**J. V. Paleckis.** [...] Na, matyt, ta mintis, kuri nuskambėjo iš šitos tribūnos jau ne kartą, – kad neturim dar karinės doktrinos, koncepcijos saugumo klausimais, matyt, yra tikrai teisinga. Ši koncepcija, ši doktrina turi būti rišama ir su užsienio politikos doktrina, todėl, be abejo, šio įstatymo pateikimas, kiek jis bebūtų svarbus, gal ir yra kiek per ankstyvas.“

Nepaisant kairiųjų deputatų pasipriešinimo, AT vis dėlto priėmė Laikinąjį pasienio apsaugos tarnybos įstatymą, leidusį kurti pasienio apsaugos dalinius. Šiame įstatyme buvo priesaikos, kurią turėjo duoti pasieniečiai, tekstas. Jis prasidėjo taip:

„Aš (vardas, pavardė), Jums liudijant, prisiekiu, nesigailėdamas jėgų ir gyvybės, ginti Lietuvos valstybę ir jos nepriklausomybę. [...]“³

O dėl Krašto apsaugos įstatymo vėl diskutuota lapkričio pabaigoje. Pacituosiu:

„**V. Jasukaitytė.** Neatsižvelgiant į dalies deputatų labai motyvuotus argumentus, visą laiką stengiamasi „prastumti“ įstatymą, kuris leistų Lietuvoje veikti reguliariai armijai. Aš norėčiau pasisakyti prieš įstatymo svarstymą ir balsavimą apskritai ir principingai. Kadangi Sąjūdžio deputatų parlamente yra dauguma, mes prisimename jo remtų deputatų priešrinkiminius

šūkius – Pabaltijys turi tapti demilitarizuota zona! Latvianai liko ištikimi šitam devizui, ir, kaip žinome, jie jau priėmė demilitarizacijos įstatymą. Nežiūrint į tai, kad apie tai buvo skelbiama, mūsų darbai aiškiai skiriasi nuo žodžių. Kolektyvinį saugumą galima užtikrinti ir be reguliarios armijos, kuriant Lietuvoje profesionalią samdomą armiją.“

„**J. Tamulis.** Šiuo įstatymu praktiškai baigiama kurti krašto apsaugos sistema. Drįsčiau tai pavadinti gynybinės arba karinės sistemos sukūrimu. Tiesą sakant, aš nesiruošiu išeiti iš salės arba kitokia forma protestuoti. Manau, kad šis įstatymas bus priimtas, nors aš balsuosiu prieš.“

Į diskusiją įsitraukė ir LKP(TSKP):

„**L. Jankelevičius.** Gerbiamieji deputatai, man neaišku, aš kai kurių klausimų nesuprantu. Ar mes norime sukurti demokratinę respubliką, kuri nedalyvaus jokiose karinėse sąjungose, ar mes norime turėti sukarintą santvarką? Su kuo mes ruošiamės kovoti? Man atrodo, kad nei Latvija, nei Lenkija, nei Baltarusija mūsų pulti nesiruošia. O su Tarybine armija, aš nemanau, kad mums reiktų ruoštis kovoti. Turbūt ir nėra prasmės. Todėl aš ir klausiu savęs, ir jūsų, kaip savo kolegų, ar ne su savo žmonėmis mes ruošiamės kovoti? Vieną kartą – su autonomijos kūrėjais, kitą kartą – su rusais, trečią kartą – su TSKP nariais, komunistais.

Ar nekompromituoja mūsų toks įstatymas? Jau dabar šiame įstatyme norime pareikšti, kad Lietuva turės priešų. Tada jau gal tikrai reikia paskelbti priešų sąrašą, ir tada jau žinosiu, kad man reikia atsistatydinti kaip Šalčininkų krašto atstovui. Ar verta kalbėti apie tai, kad mes tų priešų turime, o gal mes jų ieškome? Man atrodo, kad mūsų priimami įstatymai turi būti demokratiški, mūsų politika turi būti patraukli. O tokiame įstatyme vargu ar pritars dauguma žmonių.“⁴

Dienraštis Lietuvos rytas straipsnyje „Su kuo kariausime?“ rašė: „Laisvųjų demokratų frakcija svarstyti šį projektą atsisakė, todėl į popietinį posėdį jie ir neatvyko.“⁵ Tačiau Krašto apsaugos tarnybos įstatymas, dviem deputatams balsavus prieš, tądien vis dėlto buvo priimtas.

Kremlinui tokie įstatymai, aišku, nepatiko. Be to, artėjant rudens šaukimui į okupacinę kariuomenę, parlamentas savo nutarimu priminė, kad Lietuvos jaunuoliai gali į ją neiti, nes jau kovo 12-ąją AT priėmė įstatymą, kad SSRS visuotinės karo prievolės įstatymas Lietuvos Respublikos teritorijoje negalioja. Taigi, gruodžio pradžioje Gorbačiovas išleido įsaką „Apie kai kuriuos teisinius aktus gynybos klausimais, kuriuos priėmė sąjunginės respublikos“:

„Pagal SSRS Konstitucijos 73 straipsnį, suvereniteto gynyba, SSRS sienų ir teritorijos apsauga, gynybos organizavimas ir vadovavimas SSRS ginkluotosioms pajėgoms priklauso SSR Sąjungos kompetencijai. Analogiškai teiginiai yra ir SSRS 1990 metų balandžio 26 d. įstatyme „Apie SSR Sąjungos ir federacijos subjektų įgaliojimų atskyrimą“. Tačiau kai kurios sąjunginės respublikos, nelaukdamos išvardytų klausimų sureguliuavimo sutartimis, priima teisinius aktus dėl SSRS Ginkluotųjų Pajėgų veiklos, prieštaraujančius SSRS Konstitucijai ir SSRS įstatymams. Ypatinę pavojų kelia aktai, liečiantys piliečių šaukimą į karinę tarnybą. Jų sprendimai dėl respublikų piliečių karinės tarnybos vykdymo tik atitinkamų respublikų teritorijose bei priemonės, faktiškai skatinančios atsisakymą nuo karinės tarnybos ir dezertyravimą iš SSRS Ginkluotųjų Pajėgų, pasienio, vidaus dalinių ir kitų SSRS įstatymais numatytų ginkluotų formučių, bendrasąjunginės įstatymdavystės numatytos atsakomybės už karo tarnybos prievolės vengimą pašalinimas iš esmės nukreipti prieš SSRS įstatymo „Apie visuotinę karo prievolę“ vykdymą. [...] Pagal SSRS Konstituciją ir SSRS 1990 metų balandžio 26 d. įstatymą „Apie SSR Sąjungos ir federacijos subjektų įgaliojimų atribojimą“ ir kitus SSRS įstatymdavystės aktus jie neturi juridinės galios nuo priėmimo momento ir sąjunginių respublikų valstybinės valdžios organų aktų teiginiai, prieštaraujantys SSR Sąjungos įstatymams, negali būti valstybinių bei visuomeninių organų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir piliečių vykdomi.“⁶

Idomu, kad tada priimtas Valstybės gynimo prievolės įstatymas, nepaisant Maskvos pasipriešinimo,

veikė gana ilgai. Gorbačiovo įsako reikalavimai, kad Lietuva netaikytų karo prievolės, buvo įvykdyti tik 2007-aisiais (atsisakyta šauktinių).

Bet grįžkime į 1990-ųjų rudenį, kai Aukščiausioji Taryba svarstė pirmąjį atkurto valstybės biudžetą. Krašto apsaugos finansavimas tose diskusijose užėmė nemažai vietos, kai kuriems deputatams jis atrodė per didelis. O neseniai AT tapęs deputatu LKP(TSKP) antrasis sekretorius pareiškė, kad jis visai nereikalingas:

„V. Švedas. Norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į dar vieną biudžeto projekto poziciją. Tai – Krašto apsaugos departamento išlaidos. Kitais metais jos viršys 100 milijonų rublių. Pridėkit prie jų papildomas muitinės išlaidas – 24 milijonai, Valstybės saugumo departamento – daugiau kaip milijonas rublių, ir mes gaunam apvalią sumą – 125 milijonus rublių. Ar taip jau reikalingas Respublikai šiandien toks „išpūstas“ Krašto apsaugos departamentas? Nuo vidaus priešų mus turi ginti Vidaus reikalų ministerija ir saugumas, o nuo išorės priešų, jeigu iš viso tokių esama, vargu ar tas departamentas mus apsaugos.“⁷

Kai kurie deputatai piestu stoji ir prieš AT Apsaugos skyriaus finansavimą. Steigdamasis tuščioje vietoje, jis nepaveldėjo tų siūlelių, kurie buvo apraizgę kitas Lietuvos, einančios į nepriklausomybę, žinybas, ir jau ėmėsi analizuoti padėtį tiek šalyje, tiek aplink ją, kūrė savo ryšių sistemą, atsietą nuo SSRS, organizavo operatyvinį skyrių. Kairiesiems deputatams tai nepatiko:

„B. V. Rupeika. Susidaro įspūdis, jog tas skyrius virsta į žinybą, kuriai Aukščiausioji Taryba vadovauja nebent per Prezidiumą ir kuri psichologine prasme yra tam tikra kliūtis bendraujant su rinkėjais. Labai sunku paaiškinti, kam, kokių tikslų ir kaip galima suvartoti milijoną rublių 115 vaikinių būriui. [...] Juolab kad buvo pateikta ir kita sąmata, pagal kurią rūmų apsaugą, įvairių už rūmų esančių postų apsaugą apsiima atlikti Vidaus reikalų ministerijos padalinys, Krašto apsaugos departamentas. Girdėjau pasiūlymą ir apie Valstybės saugumo departamento galimybę tai daryti už 5 kartus mažesnę sumą. [...] Aukščiausiosios

Tarybos vadovybės arba prezidentinei apsaugai visiškai pakanka 10 žmonių būrio, paieškant rūmų ir kitų saugotinių padalinių apsaugai kitos žinybos.“

„**J. Tamulis.** [...] Na, atskira kalba yra ir apie Aukščiausiosios Tarybos apsaugos skyrių. Jau buvo tokių pasiūlymų, aš vis dėlto siūlyčiau tokių skyrių, tokių, koks jis yra, naikinti. Kiek aš žinau, Vidaus reikalų ministerija šitą apsaugą užtikrintų už 200 tūkstančių rublių, o ne už beveik milijoną, kaip yra čia numatyta. Sutaupyti daug lėšų, manau, kad Pirmininko apsaugai yra reikalingi kokie 10–12 žmonių. Turint omeny, kad vis dėlto reikalinga ir atitinkama informacija, žvilgtelėjus į šito skyriaus sudėtį matosi, kad yra atskira dalis žmonių, kurie būtent tuo ir užsiiminėja. Aš manau, kad šitas funkcijas pavedus atlikti saugumo departamentui, visa tai būtų padaryta reikiamam lygyje, sutaupyti gerokai lėšų.“

Kaip jau rašiau, sėdžiu ne tik prie šios knygos, bet ir prie kompiuterio, sekdamas įvykius Ukrainoje. Geografiškai gana tolima šalis padeda geriau suprasti, kas anuomet vyko pas mus. Per dvidešimt metų po nepriklausomybės paskelbimo Rada priėmė nemažai įstatymų, skirtų šalies gynybai, bet paaiškėjo, kad Ukrainos gynybos sistema buvo sistemiškai silpninama – ginkluotė išvogta, į vadovaujančius armijos postus paskirti Rusijos agentai. Negi reikėjo tiek aukų Maidane, kad tai būtų supasta?

Atgal į SSRS?

Kartais pagalvoju, kad kelias į nepriklausomybę daug kam galėjo atrodyti visai paprastas. Susirenkame, paskelbiame, o Kremlius, gerbdamas lietuvių tautos valią, išleidžia mus iš SSRS. Deja, buvo ne taip. Kremlius įvedė blokadą, reikalaudamas, kad lietuvių tauta pakeistų savo valią. Kovo 11-ąją pasijutome valstybe, atsiskyrusia nuo SSRS, iškart priėmėme nutarimą, kad 1989-aisiais į SSRS parlamentą išrinkti Lietuvos atstovai nebedalyvautų jo posėdžiuose. Šiam nutarimui nepakluso, atrodo, tik vienas LR AT deputatas.

Gruodžio pabaigoje Maskvoje turėjo prasidėti SSRS liaudies deputatų ketvirtasis suvažiavimas.

„1990-12-11, antradienis. Sąjūdžio frakcijos posėdis Klumbys. Vakar susirinko TSRS liaudies deputatai ir svarstė klausimą dėl suvažiavimo – ar važiuoti? 2 / 3 spirga važiuoti į Maskvą. Aktyviai – Bičkauskas, Medvedevas, Genzelis, Vilkas. Medvedevas ką tik pareiškęs, kad Kovo 11-osios Aktas ir ekonominė blokada buvo dar tik vaikų žaidimas. Taigi jie prašys įgaliojimų važiuoti į Maskvą ir maldauti malonės. Važiuotų Šniukas, Laurušas, Stakvilevičius, Visokavičius. Rytoj reikia priimti aiškią nuostatą. Gajauskas. Negalim siųsti savo atstovų į kitos šalies parlamentą. [...]. Šerkšnys. Važiuos, kurie nori, ir joks mūsų spaudimas nepadės. Koks Lietuvos Respublikos požiūris į važiavimą? Galima juos įgalioti, kad perskaitytų AT pareiškimą. Stankevičius. Priimtas Kovo 11-osios Aktas. Negalima nė svarstyti, kad jie gautų įgaliojimus. Čepaitis. Įteisintume visus Tichonovičius, jei duotume įgaliojimus. [...] Vaišvila. Jei deleguotume ką nors, būtų gerai, kad ne tik TSRS liaudies deputatus – pavyzdžiui, Stankevičių.

Frakcijos pareiškimas: LR piliečiai negali dalyvauti TSRS organų veikloje, o santykiuose su SSRS Lietuvos Respublikai atstovauja delegacija.“

Nors AT dar Kovo 11-ąją priėmė nutarimą, kad deputatai nuo Lietuvos negali dalyvauti svetimų šalių parlamentuose, dalis 1989-aisiais Sąjūdžio remtų deputatų veržėsi važiuoti į Maskvą – esą reikia gelbėti Lietuvą! Aukščiausieji Tarybai teko priimti net naują tai uždraudžiantį nutarimą.

„1990-12-13, ketvirtadienis. [...] AT posėdis

Landsbergis [...] pristato nutarimą dėl buvusių TSRS liaudies deputatų pasiūlymo dalyvauti IV suvažiavime Maskvoje. Saudargas. Kol esame įrašyti į TSRS Konstituciją, bet kokie kompromisai iš mūsų pusės yra žalingi. Stebėtojų vieta suvažiavime jau užimta – į ją pretenduoja Tatarstanas. Gudaitis vis tiek reikalauja dalyvauti suvažiavime stebėtojų teisėmis.

Jurgelis, Petrovas susilaikė dėl nutarimo.“

Kremlius jautė, kad Lietuvos pradėtas „suverenitetų paradas“ tampa vis pavojingesnis Sovietų Sąjungai. Skubiai rengė naują sąjunginę sutartį, žadančią respublikoms daugiau laisvių. Ją ir turėjo

priimti SSRS liaudies deputatų IV suvažiavimas.

Kai kurie 1989-aisiais išrinkti SSRS liaudies deputatai, Lietuvos SSR atstovai, gal pavargo nuo blokadų ir *moratoriumų*, o gal tiesiog netikėjo, kad Lietuva – teisiškai jau atskira valstybė. Atrodo, jie būtų pasitenkinę ir konfederacijos statusu, kurį siūlė naujoji sutartis. Juk tai bus Sovietų Suverenių Respublikų Sąjunga!

Gruodį paaiškėjo, kad kelias į nepriklausomybę nėra rožėmis klotas, o spyglių tame kelyje vis daugėja. Nuo Lietuvos pavasario praėjus devyniems mėnesiams, prasidėjo žiema, grėsė nauja blokada, o derybos su Kremliumi vis labiau tolo. Daug kam ėmė atrodyti, kad Lietuvos valstybė, visiškai atskira nuo SSRS, neturi perspektyvų. Reikia be jokių derybų daryti nuolaidas Krekliui. Juo labiau kad ir Vakarų valstybės ragino užglaistyti savo „išsišokimą“ – Kovo 11-osios Aktą. Negi eisime prieš visą pasaulį?

Ar SSRS ketino derėtis su Lietuva?

Visą vasarą svarsčiusi derybų su SSRS delegacijos sudarymo principus, AT pagaliau ją sudarė. Rudenį jau galėjome susitikti su SSRS atstovais. Tačiau susitikimai įvyko tik du. Per juos aptarti formalūs klausimai, o derybos taip ir neprasidėjo. Taigi *moratoriumas* nebuvo įgyvendintas. Jis tik padėjo pačiai SSRS nutraukti blokadą, „neprarandant veido“. Kremlius nusprendė „Lietuvos problemą“ išspręsti jėga.

O mums atrodė, kad netrukus derybos prasidės. Spalio 2-ąją delegacijos susitiko Kremliuje, bendrame komunikate net pavartotas žodis „derybos“! O juk Gorbačiovas ne kartą sakė, kad su sąjunginėmis respublikomis negali būti jokių derybų.

Prieš tai Rygoje susitikome su latviais ir estais – reikėjo aptarti bendrą poziciją derybose ne tik su SSRS, bet ir su Rusija, kuri vis aktyviau mezgė santykius su Baltijos šalimis.

1990-09-28, penktadienis. *Ryga*

Endel Lipmaa (Estija). Rugsėjo 16 d. nutarta pradėti derybas su SSRS. [...] Rugsėjo 6 d. SSRS derybas nutraukė, nes Estija yra tik suvereni respublika. Estijos delegacija nedalyvauja konsultacinėse derybose su

SSRS – tik ekspertai. Jie neturi įgaliojimų vesti derybas dėl nepriklausomybės. Prasidėjo ir derybos su Rusija. Rusai vadina tai tarpvalstybinėmis derybomis ir siūlo pasirašyti sutartį. Estija ketino pasirašyti, bet rusai pasiūlė jai variantą be 1920 m. sutarties, tą patį kaip ir Latvijai. Bojars (Latvija) siūlo paaiškinti mūsų poziciją SSRS Aukščiausiosios Tarybos parlamentarams. [...] Stankevičius. Į derybas su Rusija reikia žiūrėti taip pat kaip ir į derybas su SSRS. Pasakoja mūsų derybų istoriją. Konsultantas iš JAV siūlo pateikti Rusijai klausimą, ar ji pripažįsta Lietuvos nepriklausomybę. [...] Zeile (Latvija). Taigi visur vyksta atsitraukimas. Aš. Mums reikia sudaryti tipinę sutartį, kad niekas nenusileistų žemiau ribos. [...] Lipmaa. Nėra priežasčių, dėl kurių SSRS duotų mums nepriklausomybę. Užsienio spaudimo nėra. Yra tik vidaus spaudimas – Jelcinas. Todėl svarbu turėti nelabai kenksmingą sutartį su Rusija. Visai realu, kad Nepriklausomybės akte jie leis įrašyti 1920 m. taikos sutartį su mumis. Reikės tą sutartį įtraukti slapto būdu, kad rusai nesuprastų.

Principai: 1. Mūsų nepriklausomų valstybių statuso pripažinimas (pagal nepriklausomybės deklaracijas). 2. Pririšimas prie 1920 m. taikos sutarčių (pagal estų sutarties 1§). 3. Požiūris į 1940 m. aneksiją. 4. Preambulė apie 1918–1940 m. valstybių pripažinimą. 5. Apie pilietybę.

Niekas iš mūsų – lietuvių, latvių, estų – tada nepagalvojo, kad ir pasirašę sutartis rusai nebūtinai jų laikysis.

Derybose, kurios prasidėjo spalio 2-ąją ir buvo pavadintos „konsultaciniu susitikimu“, Lietuvos delegacijai vadovavo Landsbergis, o SSRS – Ryžkovas. Tačiau nuo pat pirmojo susitikimo buvo aišku, kad Lietuvos pateiktas derybų pradžios protokolas yra kitai pusei nepriimtinas. Ryžkovas tada sakė: „Mes pasižiūrėjome į jūsų įteiktą protokolo projektą. Mes negalime sutikti, kadangi jame iš anksto numatyti sprendimai. Negalima numatyti išankstinių sąlygų. Kokia prasmė vesti derybas, kai iš anksto suformuluotas tikslas?“⁸ Mat šis protokolas turėjo įteisinti Lietuvą kaip atskirą besiderančią valstybę. Kalbėdamas po dviejų dienų AT posėdyje, Vytautas Landsbergis apie tai irgi užsiminė:

„**Landsbergis.** Taigi debatai nebuvo lengvi. [...] Buvo vienoje ir kitoje pusėje žmonės su problema, žmonės su valstybine problema, valstybinių santykių suregulavimo problema, kurią iš abiejų pusių sąlygoja ir praeitis, ir mentaliteto tam tikri dėsningumai, ir galų gale teisiniai dokumentai, kurie iš vienos pusės įpareigoja Tarybų Sąjungos delegaciją, o mūsų teisiniai dokumentai absoliučiai įpareigoja mūsų delegaciją. Kita pusė suprato, kad mes veikiamo tikrai savo įgaliojimų ribose ir negali būti kalbos apie tai, kad mes būtume įkalbinėjami jas peržengti. Buvo tam tikras pasiūlymas atsisakyti protokolo, bet mes paaiškinom, kad negalioji svarstyti to klausimo. Mes turėtume pakeisti nutarimą, grįžti, svarstyti iš naujo, siūlyti Aukščiausiai Tarybai pakeisti nutarimą, kurio pagrindu dirbam.“⁹

Bent porą kartų po to susitiko, žinoma, Maskvoje, LR ir SSRS darbo grupės, o spalio 20-ąją įvyko antrasis „konsultacinis susitikimas“, kuriam vėl vadovavo Landsbergis ir Ryžkovas. Sutarta, kad oficialios derybos prasidės ne vėliau kaip trečiąją lapkričio dešimtadienį. Derybų komunikate SSRS sutiko įrašyti Lietuvą be raidžių „SSR“. Tai atrodė savotiškas Lietuvos kaip nepriklausomos šalies, o ne vienos iš SSRS respublikų, pripažinimas. Tačiau tai buvo menkutė nuolaida, nes SSRS sutiko derėtis tik be minėto derybų pradžios protokolo.

„1990-10-22, pirmadienis. [...] AT prezidiumo ir MT posėdis

Kuzmickas. Per derybas Maskvoje surašytas dokumentų apie nesutarimus protokolas. Mūsų delegacija buvo užsipulta, tačiau apsigynė. Atrodo, mus (Aukščiausiąją Tarybą) lauž kuo skubiau atsisakyti to protokolo.“

„1990-10-24, trečiadienis. [...] Frakcijos posėdis

Abišala siūlo atsisakyti derybų protokolo. Aš pasiūliau, kad tada jau geriau naikinti moratoriumą.“

Nors per antrąją „derybų dėl derybų pradžios“ susitikimą sutarta, kad oficialios derybos prasidės ne vėliau kaip trečiąją lapkričio dešimtadienį, kelis kartus buvo susitikę tik ekspertai. Tapo aišku, kad derybos stabdomos. Kremlius, matyt, suprato, kad dėl svarbiausio dalyko – nepriklausomybės – Lietuva nenusileis. Vėl

sustiprėjo ekonominis spaudimas. SSRS Plano komisijos pirmininkas Masliukovas pareiškė, kad aprūpins tik sąjungines įmones, o su Lietuva kaip atskiru subjektu ekonominiai sandoriai neįmanomi. SSRS atsisakė pasirašyti materialinių išteklių pirkimo-pardavimo sutartis. Prunskienė nuvyko į Maskvą derėtis dėl ekonominių ryšių, tačiau Ryžkovas pateikė ultimatumą: jei Pabaltijys nepaklus SSRS įstatymams, tiekimas bus nutrauktas. Lapkričio 25-ąją laikraštis *Izvestija* išspausdino naujosios „Sąjunginės sutarties“ projektą – Gorbačiovas žadėjo respublikoms daugiau ekonominių ir kultūrinių laisvių, net galimybę turėti savo pilietybę (kuri automatiškai tampa SSRS pilietybe), tačiau ginkluotosioms pajėgoms ir užsienio politikai vadovaus centras. Lapkričio 30-ąją ekspertų susitikime Kremliaus atstovai tiesiai pareiškė, kad derybos galės prasidėti tik tada, jei atsisakysime pradžios protokolo, ir kad nuo tos dienos įsigalios *moratoriumas* Kovo 11-osios Aktui.

Po to „konsultaciniai susitikimai“ dėl derybų buvo vis atidėliojami. Vienas, turėjęs įvykti gruodžio 4-ąją, buvo nukeltas į gruodžio 14-ąją, pasukui į 15-ąją, bet ir vėl neįvyko. Kai susitikimas visą gruodį negalėjo įvykti „dėl Ryžkovo ligos“, galutinai paaiškėjo, kad SSRS derėtis neketina. Tad prieš trumpas parlamento atostogas nutarta panaikinti tą tiek sumaišties Lietuvoje sukėlusį AT pareiškimą dėl moratoriumo.

Gruodžio 28-ąją, kilus akivaizdžiai grėsmei, kad SSRS bandys parklupdyti Lietuvą karine jėga, Aukščiausioji Taryba ėmė skubiai svarstyti nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos tarpvalstybinių derybų“. Jį pristatė Landsbergis. Nutarimas panaikino vieną iš svarbiausių birželio 29 d. pareiškimo dėl moratoriumo reikalavimų, kad prieš derybas su SSRS būtų pasirašytas derybų pradžios protokolas. Tą dieną pasižymėjau:

„1990-12-28, penktadienis. AT posėdis

Landsbergis praneša, kad sustabdomas pareiškimas dėl moratoriumo [...]. Beriozovas siūlo išmesti 1 punktą, kad atšaukiame visą pareiškimą. Užtektų palikti tik 2 punktą, kuriame rašoma „pradėti derybas be protokolo“.

*Šitą frakcijos tarybos posėdyje siūlė ir Juknevičius. Tačiau dabar viskas buvo priimta normaliai. [...]*⁴

Štai to nutarimo svarbiausios dalys:

„1. Pripažinti netekusiomis galios tarpvalstybinių derybų pradžios nuostatas, apibrėžtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. birželio 29 d. pareiškime. [...]

*2. Leisti Lietuvos Respublikos Valstybinei delegacijai pradėti tarpvalstybines derybas su TSRS be anksčiau nustatyto derybų pradžios protokolo, bet nepažeidžiant Lietuvos valstybės suvereniteto. [...]*¹⁰

Tačiau jautėme, – derybos neprasidės ir ateinančiais 1991-aisiais, nepaisant to, kad atsisakėme derybų pradžios protokolo.

Tą dieną, kai AT panaikino Nepriklausomybės akto *moratoriumą*, aukšti rusų karininkai pareikalavo įrengti jiems valdymo punktą Vilniaus oro uoste.

Tęsinys kitame numeryje

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos prezidento – dokumentų rinkinys 1, Vilnius, 1991, p. 219.

² Ši diskusija atspindėta AT stenogramų 19 tome (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. *Stenogramos*, 19, Vilnius, 1992, p. 45–67, 105–101 ir 130–143).

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. *Stenogramos*, 19, Vilnius, 1992, p. 549.

⁴ Ši diskusija atspindėta AT stenogramų 20 tome (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. *Stenogramos*, 20, Vilnius, 1992, p. 201–241).

⁵ Virginijus Gaivenis. Su kuo kariausime? *Lietuvos rytas*, 1990-11-21.

⁶ Ukaz prezidenta Sojuza Sovjetskich Socialističeskich Respublik, *Izvestija*, 1990-12-03.

⁷ Ši diskusija atspindėta AT stenogramų 22 tome (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. *Stenogramos*, 22, Vilnius, 1992, p. 394–410).

⁸ Česlovas Vytautas Stankevičius. Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 m., kn. *Valstybės atkūrimas, Lietuvos parlamentas 1990–1992*, Vilnius, 2013, p. 173.

⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. *Stenogramos*, 17, Vilnius, 1992, p. 26.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. *Stenogramos*, 23, Vilnius, 1993, p. 554.

Kultūros barai, atsidūrę sunkioje finansinėje padėtyje, prašo skaitytojų, kad 2% sumokėto pajamų mokesčio jie skirtų žurnalo leidybai. Tuo tikslu reikia užpildyti specialią formą FR0512. Vėl „Kultūros barų“ leidykla kodas 302514590.

Astrida PETRAITYTĖ

JOHANNESUI BOBROWSKIUI – 100! AR MUMS SVARBU?

Keliauti autobusu ir šiek tiek traukiniu į Vokietijos pakraštį tenka visą parą, kad galėtum dalyvauti pustrėčios dienos seminare. Tokiam nuotykiui vis dėlto ryžausi ir paprasčiau *Academia Baltica* stipendijos (tai nauja paramos dalyviams iš Baltijos šalių forma – anksčiau reikėdavo susimokėti nedidelį įnašą, o kelionės išlaidos būdavo padengiamos, šįkart suteikta stipendija atleido nuo mokesčio, bet visa kita – tavo paties rūpestis). Protingai apsispręsti, kad šįsyk vykti nevertėtų, nes malonumas tapo per brangus, buvo sunkoka. Šios akademijos renginiuose lietuviška (ar rytprūsietiška) tematika dalyvauju daug metų. Viskas ten, šalia Sankelmarko kaimelio, prie Sankelmarko ežerėlio, miško apsuptyje, Danijos pasienyje, tapę taip sava, kad atvykėlių apima *sugrįžimo* džiaugsmas. O ir kovo 24–26 d. seminaras „Kalba kelyje“ (*Sprache auf dem Weg*) skirtas Johaneso Bobrowskio 100-mečiui, tad atsispirti juo labiau negalėjau. Nemažai programoje įrašytų pavardžių atsišaukė pažįstamumu (nepažįstamos irgi intrigavo): konferencijos organizatoriai – *Academia Baltica* vadovas dr. Christianas Pletzingas, literatūrologas, Johaneso Bobrowskio draugijos pirmininko pavaduotojas dr. Andreasas Degenas, religijos istorikas prof. dr. Johannesas Schillingas; tarp pranešėjų – VU germanistė dr. Dalia Bukauskaitė...

Tiesa, kirbėjo ir nedoro smalsumo kirminas – ar dėmesys šiam iš Rytprūsių kilusiam rašytojui nenuksambės kaip priekaištas mums, kad nerodome dėmesio kitam, bet jau tikrai vietiniam vokiečiakalbiui rytprūsiečiui Hermannui Sudermannui. Juk memorialinę jo kambarėlį Macikuose, gimtajame name, nutarta uždaryti – esą pernelyg skurdus, menkai lankomas, ekspozicija bus perkelta į Hugo Šojaus muziejų Šilutėje...

Tilžėje 1917 m. gimusį, 1965 m. Berlyne mirusį Bobrowskį pagerbė ne tik vokiečiai, bet ir mes – 2013 m. liepą Vilkyškiuose atidarytas rašytojo muziejus-memorialinis kambarys (eksponatai atvežti iš Bobrowskių buto Berlyne!). Šis įvykis per *Academia Baltica* seminarą buvo paliudytas ir žodžiu, ir vaizdu. Nuotraukose matėme biblioteką Berlyno bute ir kiek mažesnę jos kopiją Vilkyškiuose, Evangelikų liuteronų bažnyčios parapijos namuose. Kelios minutės buvo skirtos šio muziejaus, galima sakyti, kuratorei – Pagėgių krašto turizmo informacijos centro, įsikūrusio Vilkyškiuose, vadovei Ilonai Meirei, kalbėjo ir pagrindinis „perkėlimo“ organizatorius, vargonų meistras Jūrgas Nassas. Abu pasidžiaugė šiame krašte gimusio ir šį kraštą savo kūryboje įamžinusio rašytojo „grįžimu“. Mums kas, mums gerai, bet kirbėjo klausimas, ar tikrai vertėjo iš autentiškos

rašytojo aplinkos Vokietijos (ir Europos) centre perkelti „kambarį“ į Lietuvos pakraštį, kur Bobrowskio pėda iš tikrųjų įminta, bet čia jis vis dėlto negyveno...

Abejones išdėsčiau Dietmarui Albrechtui, buvusiam šios akademijos ir jos pirmtakės Travemiundėje vadovui, kuris nuo tų laikų tapo dideliu lietuvių ir Lietuvos bičiuliu, mezgė ir palaikė aktyvius ryšius, vykdė kultūrinę praeities sutaikymo su dabartimi misiją... Atsakė, kad, žinoma, būtų buvę prasmingiau išlaikyti muziejų Berlyne, bet miestas nieko dėl to nedarė, o Vilkyškiams – pliusas. Beje, už tą nepatogų klausimą gavau dailiai nelyg albumėlį su gausiomis iliustracijomis išleistą Albrechto pranešimą „Gimtinė, puikūs kraštas. Kelyje Bobrowskio link“ (*Schöne Erde Vaterland. Unterwegs zu Bobrowski*). Čia perteiktas ir autoriaus dvasinių paieškų kelias, ir kelionės po Rytprūsius dabartinėje Kaliningrado srityje, Lenkijos ir Lietuvos pakraščiuose. O Jörgas Nassas man paaiškino, kad „perkelti“ kambarį iš Berlyno į Vilkyškius norėję rašytojo sūnūs (našlė Johanna Bobrowski mirė 2011-aisiais, sulaukusi 90-ies)... Dovanos, žinoma, nedera atsisakyti, bet ar mūsų kelias Bobrowskio link nebūtų prasmingesnis, jei Mociškiuose ar Vilkyškiuose būtų atkurta rašytojo lankytų giminaičių arba Johannos Buddrus šeimos sodyba? Su tikėtinu (jei neįmanoma dokumentaliai atsekti) rytprūsietišku XIX–XX a. sandūros interjeru, buitės detalėmis, aprėdų pavyzdžiais ir pan.? Johannes Bobrowskio močiutės Fröhlich (antrąkart ištėkėjusios) sodyba Mociškiuose, regis, išlikusi...

Padarysiu nedidelį ekskursą į praeitį – prieš dešimt metų dalyvavau J. Bobrowskio draugijos su partneriais (*Academia Baltica*, VDU ir kt.) surengtoje konferencijoje „Bežadis laikas“ (*Zeit der Schweigen*). Po mokslinių pranešimų dienos Kaune, pasirinktame neatsitiktinai – į šį miestą Bobrowskiui, tada vokiečių kareiviui, teko įžengti, tą liudija ir eilėraštis „Kaunas 1941“, kitąryt visa kompanija, daugiausia vokiečiakalbiai Bobrowskio draugijos nariai, autobusu išsirengėme į kelią. Stabtelėjome pavaikščioti rašytojo takais Vilkyškiuose, Mociškiuose, užsuko-

me į Bitėnus (čia prisimintas Ullos Lachauer „Rojaus kelias“, kuriame aprašytas lietuvininkės Lenos Grigoleit gyvenimas). Renginiui tąkart vadovavo Bobrowskio draugijos pirmininko pavaduotojas, simpatiškas jaunas žmogus Andreasas Degenas. O nepamainomas vedlys, ieškant memorialinių vietų, parodęs, kur gyveno rašytojo seneliai, teta, būsimoji žmona Johanna, aišku, buvo Dietmaras Albrechtas, ilgus metus vadovavęs *Ostsee Akademie* Travemiundėje, paskui – nuo jos atsisakojusiai *Academia Baltica*. Darbuodamasis abiejose akademijose, skirtose ryšiams su rytiniais kaimynais, dr. Albrechtas ypatingą dėmesį skyrė Lietuvai, užmezgė artimus ryšius su lietuvių mokslininkais, visuomenės veikėjais, kvietė delegacijas į akademiją, pats keliskart lankėsi Lietuvoje...

Per tą ekskursiją susipažinau ir su lietuvių germanistėmis – pranešimą Kaune skaičiusia VDU dėstytoja Sigita Barniškiene ir Dalia Bukauskaite, kuri, medžiagą daktarinei disertacijai rinkdama Berlyne, bendravo su našle Johanna Bobrowski – ši dar atsiminė lietuviškų dainų, vieną kitą žodį, bet šiaip lietuvių kalbą buvo pamiršusi... Pasibaigus įspūdingoms vaikštybėms – sodybėlių menkumą pridengė natūralios vidurvasario grožybės, – vykome į Rygą, kur buvo pratęsta mokslinė konferencija. (Savo įspūdžius ir tąkart aprašiau.¹)

Biografinį ir literatūrinį įvadą į *Academia Baltica* seminaro tematiką padarė Andreasas Degenas, dabar jau nebe jaunuolis, bet entuziazmo populiarinti Bobrowskį nepraradęs. Taigi, Johannesas gimė Tilžėje 1917 m. balandžio 9 d. geležinkelininko šeimoje, todėl dažni persikėlimai nebuvo netikėtumas – 1925 m. šeima įsikūrė Rastenburge, 1928 m. – Kenigsberge, kur sūnus lankęs gimnaziją, o 1938 m. apsigyveno Berlyne, Frydrichshageno priemiestyje. Johannesas senelis, Mozūrijos vokietis, buvo baptistas (nežinia, kiek kiti šeimos nariai laikėsi šios konfesijos, bet, šiaip ar taip, buvo uolūs protestantai – Johannesas Kenigsberge konfirmuotas). Ir vaikystėje, ir jaunystėje būsimasis rašytojas dažnai lankydavosi Klaipė-

dos krašte, jau atskirtame nuo Vokietijos (iš pradžių administruojamame prancūzų, vėliau priklausančiame Lietuvai, pasak Degen, jos „aneksuotame“). Prie Jūros upės įsikūrusiuose Mociškiuose bei netolimuose Vilkyškiuose vasaromis ir ilgiau paviešėdavo pas močiutę, čia įsikūrusią su antru vyru, ir pas tetą. Mociškiuose Johannesas susipažino su Johanna Buddrus. 1937 m. pašauktas į karo tarnybą, Bobrowskis, suprantama, neišvengė žygio į Rytus. Pačiame karo įkarštyje, 1943 m., Mociškiuose susituokė su Johanna. Keletą metų praleidęs Rusijoje kaip karo belaisvis, į Rytų Berlyną pas žmoną ir tėvus grįžo 1949 m. Dirbo leidyklos lektoriumi, 1961 m. išleido pirmą knygą – eilėraščių rinkinį „Sarmatijos laikas“ (*Sarmatische Zeit*), po metų antrą – „Šešėlių krašto upės“ (*Schattenland Ströme*). Netrukus pasirodė romanai „Levino malūnas“ (*Levins Mühle*, 1964), po autoriaus mirties, ištikusios 1965 m., – „Lietuviški fortepijonai“ (*Litauische Claviere*). [Galėtų būti verčiama ir „Lietuviški klavyrai“, antai Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė pagal šį Bobrowskio romaną parašė „Smėlio klavyrus“, Jono Jurašo režisuotus Kau- ne 1990 m. – *Red.*]

Degenas vadovavo ir netradiciam seminaro komponentui – „dirbtuvėms“, pavadintoms „Skaityti Bobrowski“. Aptarė jo poezijos ypatumus, akcentuodamas, kad ji sudėtinga, nelengvai suprantama. Nuo gana tradicinės, Rilke's įtaka paženklintos poezijos jis 6-ajame dešimtmetyje pasuko prie kur kas sudėtingesnių, nerimuotų formų, susižavėjęs Klopstocko odėmis ir Hölderlino kūryba. Abiem poezijos rinkiniais – trečiasis „Vėtros ženklai“ (*Wetterzeichen*), paties autoriaus sudarytas, išėjo jau po jo mirties – siekta sukurti „Sarmatijos divaną“ (*à la Goethe's „Rytų divanas“*). Po šio įvado kiek ilgiau nei pusvalandžiui grupelėmis užsidarėme atskirai, gavę lapus su dviem Bobrowskio eilėraščiais, į kuriuos turėjome įsiskaityti ir tarpusavy įspūdžiais pasidalyti. Grupelei, prie kurios aš tylomis prisiliejau, teko eilėraščiai „Lyguma“ (*Ebene*) ir „Stepė“ (*Steppe*).

Kadangi ypač žaviuosi „Lietuviškais fortepijonais“, anketoje, kurioje organizatoriai prašė įvertin-

ti seminarą, pagyrusi tematikos įvairiapusiškumą, neiškenčiau nepaprieikaušavusi dėl pernelyg menko dėmesio Bobrowskio romanams. Jie paminėti įvairiuose kontekstuose, bet specialaus pranešimo, jau nekalbant apie „dirbtuves“, jiems neskirta.

Išgirdome ir paties Bobrowskio balsą – skaitė eilėraščius, pasakojo istorijėles, rodančias subtilų humoro jausmą. Tuos įrašus padarė Helmutas Baldaufas, kai dirbo VDR radijo literatūrinių laidų redaktoriumi. Išklausėme ir vieną laidą, parengtą jau po Bobrowskio mirties – kalbamasi su jo žmona Johanna, su sūnumi Justus'u (rašytojo balsas irgi įterptas). Našlė pasakojo ne tik apie gyvenimą su rašytoju, tokį svarbų jo buvimą šalia (o juk dažnai būdavo išvykęs), bet ir apie savo vaikystę („*manęs neauklėjo*“, – pabrėžė, regis, pasišaipydama iš šiuolaikinių pedagoginių „priemonių“, taikomų šeimoje).

„Gyvų liudijimų“ iš bendravimo su Johanna Bobrowski įterpė ir vilnietė pranešėja Dalia Bu-kauskaitė, rašiusi mokslinį darbą apie Bobrowskio biblioteką, sudariusi jos katalogą. Johanna sakė esanti vokiečių (taigi, persistengiamo, vadindami ją Budriūte), vaikystėje mokėjusi lietuviškai, nes šeima buvo dvikalbė, bet į senatvę prisimindavo jau tik dainas, jų padainuodavo – ne tik liaudies, bet ir, pavyzdžiui, „Kur bėga Šešupė“, o vyras, domėjęsis įvairiais menais, pritardavo klavikordu. Beje, Bu-kauskaitė į savo pranešimą prasmingai įterpė istori- nį Mažosios Lietuvos motyvą, kuris mums žinomas, bet vokiečių, regis, neretai iš akių išleidžiamas – lie- tuvių atkuriamame Rytprūsių kontekste jie laiko atsitiktine mažuma.

Wilfriedas Fonrobertas, su rašytoju (suprantama, kaip *jaunasis* bičiulis) bendravęs nuo 1954 m., kai at- vyko į Berlyną studijuoti, dalijosi įspūdžiais apie šiltą Bobrowskių šeimos atmosferą. Kartu gyveno rašyto- jo tėvai, augo dvi dukrelės, kurioms tėtis parašydavęs šmaikščių eilėraščių (šis liudijimas smarkiai prap- lėtė supratimą apie Bobrowskio šeimą – muziejaus Vilkyškiuose kontekste vis minimi rašytojo sūnūs Justus'as ir Adamas, taigi, jaunesnieji palikuonys). Vakarinės miesto dalies studento prisiminimai apie

bendravimą su VDR rašytoju naujai nuspalvino ir pokarinį Berlyną, dar iki išdygstant sienai ir po to, kai ji perskėlė miestą. Tarp klausytojų buvusi p. Fonrobert įterpė ir tokią detalę: eidavome, apsilukę kokių tris megztinius...

Bobrowskio kūrybinė biografija liudija, kad Rytų Berlyne gyvenęs rašytojas neapsiribojo VDR erdve – štai pirmasis jo eilėraščių rinkinys *Sarmatische Zeit* 1961 m. išleistas tiek Rytų Berlyne, tiek Štutgarte, vėlesnės knygos irgi pasirodo „paraleliai“ abiejose Vokietijos dalyse, išpažįstančiose priešingas ideologijas. Buvo aptarti ir artimi Bobrowskio ryšiai su Vakarų Berlyno literatūrine bendrija *Gruppe 47*, kuri už antrą poezijos rinkinį įteikė jam literatūros premiją.

Mane trikdė bobrowskiško Sarmatijos mito eksploatavimas, sinonimiškai gretinant Prūsiją su Sarmatija. Tai prasidėjo nuo Albrechto knygos „Kelionė į Sarmatiją. Dešimt dienų Prūsijoje“ (vertimas pasirodė 1998 m.). Štai ir skrajutė, reklamuojanti dr. Jochen Meyerio pranešimą apie rašytojo laiškų leidinį, pradedama sakiniu: „*Sarmatiją, kraštą tarp Vyslos ir Volgos, Johannesas Bobrowskis paverė literatūriniu kosmosu.*“

Taip, pirmajame eilėraščių rinkinyje savo gimtinę jis apibūdino kaip Sarmatiją – kraštą nuo Baltijos jūros ir Vyslos iki Volgos ir Juodosios jūros... Negi nelaikė gimtine Rytprūsių? Negi jam buvo aktuali platybė iki pat Juodosios jūros? Man tai didelis klausukas, todėl pritariu Dalios Bukauskaitės interpretacijai – toks metas: buvo dvi Vokietijos, vyko Šaltasis karas, Rytprūsiai net minėti nepadoru, tad poetas pasitelkė kone mitinį įvaizdį, prabilęs Ezopo kalba. Na, gal ir priverstinis karo belaisvio gyvenimas Rusijoje iš dalies lėmė, kad atminties žvilgsnis aprėpė tokias platybes, bet... Bet mums krašto abipus Nemuno (praeityje vientiso, dabar perskirta į rusišką ir lietuvišką dalis) vadinti Sarmatija, švelniai tariant, nederėtų... O štai Vilkyškių atstovė Ilona Meirė užkibo – renginio pabaigoje, nušviesdama savo pačios kelią Bobrowskio link, užsiminė apie Sarmatiją, kurią turėtume kuo geriau pažinti ir propaguoti...

Naujausia, stipriausia, ką atvėrė šis seminaras – Bobrowskio asmenybės daugiabriauniškumas, spalvingumas. Štai Schillingas savo pranešimą pavadino „Bobrowskis krikščionis“. Kiek netikėtas (VDR piliečiui) aspektas, bet pranešėjas jį pagrindė, primindamas ir senelį baptistą, ir griežtas protestantizmo nuostatas vaikystėje. Kenigsberge Johannesas net giedojo bažnyčios chore. Poezijoje esama religinių motyvų, moralinis kaltės jausmas irgi išreikštas. Kažkam iš klausytojų, matyt, kritiškai pasiteiravus, gal Bobrowskis buvęs chameleonas, atsakė, kad ne, jis tik mokėjęs patylėti.

Schillingas siekė, kad šis seminaras taptų įvairių menų švente – tai atitiktų Bobrowskio prigimtį ir talentus, juk jis domėjosi ne vien literatūra, bet ir dailė, muzika, pats grojo... Tad buvo atidaryta grafikės Sussanės Theumer nespaltotos grafikos ir piešinių anglimi / kreida rašytojo kūrybos motyvais paroda, pristatyti jos sukurti Bobrowskio medaliai, knyga „Klajoklis“ (*Der Wanderer*) su poeto eilėraščiais ir vizualinėmis grafikės impresijomis. Surengtas nedidelis jaunų muzikų – soprano Lisos Schmalz ir pianisto Danielio Grenzenbergo – koncertas, kurio vieną dalį sudarė Bobrowskio mėgti kūriniai (pavyzdžiui, baroko kompozitoriaus Buxtehude's), kitą – dainomis virtusi jo poezija. Abu atlikėjai paskaitė poeto eilėraščių.

Mano ligšiol turėtas Bobrowskio asmenybės *eskižas* per tas pustrečios dienos tapo spalvingu portretu, sudėliotu, žvelgiant įvairiais rakursais.

O mintijant apie patirtus išpūdžius, vis tiek norom nenorom vėl iškyla skaudus klausimas, ar turėsime Hermannu Sudermannu memorialą. Štai seminario pabaigoje Albrechtas paragino nepamiršti kitų šio krašto – Rytprūsių, Prūsų Lietuvos – rašytojų: Agnės Miegel, Wicherto, Sudermanno... Žinoma, jis kreipėsi į saviškius Vokietijoje, bet nejaugi mums Lietuvoje tai neaktualu? ■

¹ „Bobrowskiški stiklo karoliukų žaidimai“: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111128030933/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3149&kas=straipsnis&st_id=11062

VOKIETIJOS LIETUVIŲ RYŠIAI SU „TĖVIŠKĖS“ DRAUGIJA 1968–1990 m.

Daivos Dapkutės ir Dalios Kuizininės 2010 m. išleistoje monografijoje „Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.“, kurioje išsamiai aptarti išeivijos ryšiai su Lietuva sovietmečiu, rašoma: „*Tačiau iki šiol lieka nemažai temų, kurios vis dar laukia tyrinėtojų dėmesio, – tai paprastų žmonių kontaktai su „Tėviškės“ draugija ir saugumo pareigūnais...*“¹ Ši pastaba padaršino mane parengti straipsnį apie tai, kaip Vokietijos lietuviai, ypač jaunimas, stengėsi po 1968 m. užmegzti glaudesnius ryšius su savo arba tėvų gimtine. Tą ypač siūlė Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, nuo 1976 m. pasivadinęs Lietuvos SSR kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“ (toliau Komitetas arba „Tėviškė“). Tyrinėtojai šią draugiją laiko fasadine organizacija, kurią įkūrė ir prižiūrėjo KGB.² Privilegiją plėtoti kultūrinius ryšius su užsieniu ilgą laiką turėjo tiktai Komitetas ir „Tėviškė“, todėl be jų „tarpininkavimo“ bendrauti su Lietuvos organizacijomis arba kultūrininkais buvo neįmanoma. Be to, „Tėviškė“ užsienio lietuviams parūpindavo Lietuvos spaudos ir literatūros, kurių neįsigysi Vakaruose. Palaikantieji ryšius su šia draugija ignoravo jos sąsajas su KGB, nors žinojo, kad apie viską informuojamas saugumas. Drąsesni išeiviai net „įsitraukdavo į savotišką žaidimą“ su „Tėviškė“, norėdami įsitikinti, iki kur bus leidžiama žengti.³

Sovietų Sąjungai 1958 m. pasirašius kultūrinių ryšių sutartį su JAV ir Vakarų Europos valstybėmis, Komitetas, vėliau „Tėviškė“ ėmė plačiai veikti tarp išeivių – vilio-

jo ilgesniam laikui apsilankyti Lietuvoje, siūlė pagalbą, užmezgant ir palaikant ryšius su įvairiomis organizacijomis, galimybę gauti spaudos ir knygų iš Lietuvos. Dėl šių ryšių naudos išeivija labai kontroversiškai diskutavo, kurį laiką jautėsi net gana rimtai susiskaldžiusi. Išeivijos organai ir konservatyvioji išeivių dalis plėtoti tokius ryšius griežtai atsisakė, o liberaliau nusiteikę sluoksniai ir jaunimas norėjo jais pasinaudoti, nes manė, kad išeivija, neturėdama glaudaus ryšio su Lietuva, nudžius kaip ta šaka, nulaužta nuo kamieno.⁴ Tai tapo ypač aktualu 7-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, kai išeivijos organai 1966 m. paskelbė vadinamąją Klivlando rezoliuciją, kurioje griežtai pasisakyta prieš bet kokius ryšius su sovietine Lietuva, išskyrus susirašinėjimą su giminėmis ir pažįstamais. 1974 m. ši rezoliucija buvo sušvelninta, aistros kiek aprimo, bet nuomonių skirtumai dėl tiesioginių ryšių su Lietuva palaikymo, tarpininkaujant sovietų organams, neišnyko.

Vokietijos lietuvių požiūris

Vakarų Vokietijoje gyvenantiems lietuviams palaikyti ryšius su okupuota Lietuva rūpėjo gal net labiau negu tautiečiams Amerikoje ir kitur, bet ne vien dėl geografinio artumo. Daug lėmė tai, kad gana panaši konfrontacija kilo ir tarp vokiečių. Vakarų Vokietijos socialdemokratai ir liberalai 7-ajame dešimtmetyje reikalavo stiprinti ryšius su socialistinėmis valstybėmis, ypač su Vokietijos Demokratinė Respublika, siekiant palen-

gvinti gyvenimą tos tautiečių dalies, kuri atsidūrusi už geležinės uždangos, kad būtų išvengta galutinio Vokietijos suskaldymo. Be to, Vokietijoje tuo metu studentai kėlė riaušes, reikalaudami reformų. Šios naujos idėjos jaudino ir lietuvių mažumą, ypač jaunimą. Nuomonių skirtumus paaštrino 1958–1965 m. atsikraustę naujieji vokiečių kilmės atvykėliai. Jų buvo daugiau kaip dešimt tūkstančių, didesnioji dalis iš Klaipėdos krašto, tad prie lietuvių išeivių šliejosi tik maždaug trečdalis vadinamųjų repatriantų. Jie pagyvino Vokietijos lietuvių bendruomenę (toliau VLB), darė jai įtaką, nes kur kas geriau negu karo pabėgėliai žinojo, kas vyko Lietuvoje po kario metais. Dauguma nevengė ryšių su LSSR organais, nepritarė dipukų politiniams siekiams.

Todėl Vokietijos lietuvių nuotaikos buvo kitokios, palyginti su lietuvių išeivija kituose kraštuose. Nors VLB ir Vasario 16-osios gimnazija (toliau Gimnazija) iki 1980 m. dar buvo karo pabėgėlių rankose ir propagavo Lietuvos išvadavimo siekius, jaunimas ir naujieji atvykėliai jau ieškojo kitų kelių, norėjo palaikyti ryšius su Lietuvos gyventojais, netgi stengėsi daryti įtaką padėčiai šalyje VLB *Informacijoje*, Amerikos išeivių spaudoje, išskyrus *Akiračius*, mažai rašyta apie nuomonių skirtumus Vokietijoje. Tie ginčai kur kas geriau atsispindi skurdžiuose savilaidos laikraščeliuose – apie tai daug rašė *Jaunimo žodis*, leistas 1967–1972 m., *Jaunimo balsas* (1977–1979 m.), kai kurių organizacijų aplinkraščiai. Juos redagavo nepatyrę redaktoriai, vis dėlto būtent ši mažo tiražo spauda šiandien leidžia pajusti anų laikų jaunimo nuotaikas.

Ryšių klausimu Vokietijoje viešai diskutuoti pradėta 1968 m. per Studijų savaitę, kurioje dalyvavo ir apie 20 jaunesnių dalyvių, daugiausia studentų. Jie subruzdavo ir nutarė pareikšti savo nuomonę dėl išeivijos vaidmens, akcentuodami ryšių su Lietuva svarbą. Prieš vieną iš rytinių paskaitų susėdę priekinėse eilėse, paprašė, kad būtų išklaustyti jų reikalavimai. Pasisakymas už glaudesnius ryšius su Lietuva sukėlė aršias diskusijas. Studijų savaitės metu vyko Jaunimo sekcijos ir Studentų sąjungos (toliau VLSS) posėdžiai, valdybų rinkimai. Naują VLSS valdybą sąjungos nariai įpareigojo užmegzti kontaktą su Komitetu ir išsiaiškinti kelionės į Lietuvą galimybes. 1968 m.

rudenį valdyba nuvyko į Rytų Berlyną, ten susitiko su Komiteto atstovu Sinkevičiumi, kuris pasakė, kad kelionė įmanoma, bet ne VLSS vardu, turėtų vykti tiesiog „jaunimo grupė“. Tam reikalui spręsti VLSS valdyba 1969 m. liepos 5–6 d. sušaukė narių suvažiavimą, kuriame dalyvavo ir VLB, ir Jaunimo sekcijos atstovai, pasisakė prieš bet kokius ryšius su Komitetu ir atmetė kelionės į Lietuvą idėją. VLSS pirmininkas, argumentuodamas, kad Komitetas nenori priimti grupės, vykstančios VLSS vardu, šio plano ir bet kokių kontaktų su Komitetu taipogi atsisakė. Tik vienas valdybos narys pritarė kelionei. Ji buvo numatyta rugpjūčio 22–rugsėjo 5 d., tad sudaryti didesnę grupę pritrūko laiko, juoba kad dalis norinčiųjų važiuoti neturėjo Vokietijos pilietybės, todėl bijojo rizikuoti, nors Komitetas tvirtino visus ir įleisias, ir išleisias. Užsiregistravo tik aštuoni studentai ir jau dirbantieji, taigi, keliauninkai, beje, vien vyrai, atstovavo vyresniam jaunimui. Penki grupės nariai buvo repatriantai, į Vokietiją atvykę maždaug prieš dešimt metų. Nepaisant Komiteto globos, reikėjo įveikti daugybę formalumų, tarkime, iš Sovietų Sąjungos konsulato Bonoje atsiimti vizas, Vakarų Berlyne gauti leidimą vykti per Lenkiją ir pan. Visas išlaidas nuo Rytų Berlyno perėmė Komitetas.

Per dvi savaites Lietuvoje mus nuvežė į Kauną, Rumšiškės, Elektrėnus ir Druskininkus. Pageidavimą apsilankyti Palangoje atmetė. Vilniuje aprodė fizikos-matematikos institutą, matėme dramą „Mindaugas“, kelis lietuviškus filmus, dalyvavome universiteto mokslo metų atidaryme, galėjome pasikalbėti su studentais, aplankėme Komitetą ir Užsienio reikalų ministeriją, kalbėjome su jų vadovybėmis. Tris dienas ir tris popietes turėjome laisvas, tad galėjome patys pasidairyti po Vilnių, bet išvažiuoti už miesto ribos be palydovo buvo uždrausta. Komiteto darbuotojai elgėsi su mumis mandagiai, kokios nors ryškesnės infiltracijos nepastebėjome.⁵ Nuogąstavome, kad patirsime kokią nors KGB agentų klastą, kad mus, vyrus, mėgins šantažuoti, pasitelkę moteris ir t. t., tačiau to neatsitiko. Didelį įspūdį man padarė privatūs pasisvečiavimai pas vertėją Adomą Druktenį, dailininką Algirdą Steponavičių, su jais susipažinau per jų stažuotę Miunchene 1968 m. Vertingi buvo pokalbiai su Komiteto darbuotojais, ypač su pirmininko pavaduo-

toju Vytautu Kazakevičiumi, kuris buvo kuo geriausiai informuotas apie kiekvieną iš mūsų.

Pirmoji kelionė pramušė ledą, po jos beveik kasmet sekė kitos su kitais dalyviais. Lietuvoje jos visos laikėsi maždaug to paties maršruto, tik po poros metų leista keliautojus nuvežti į Palangą, net ir į Klaipėdą. Kelionių dalyviai vis jaunėjo, buvo pritraukiama vis daugiau Gimnazijos mokinių, todėl keliones pradėta planuoti per Velykų atostogas. Grupės kasmet didėjo: 1977 m. išvyko 18,⁶ o 1978 m. – net 32 asmenys.⁷ Kelionės viliojo jaunimą, nes beveik nieko nekainavo, būti Lietuvoje buvo galima dvi savaites, kartais pridėdavo dar porą dienų, o turistai galėdavo Vilniuje praleisti vos penkias dienas, neturėdami teisės išvykti už miesto.

Tačiau kaip tik toks „Tėviškės“ dosnumas ilgainiui „ištvirkino“ jaunesnius, kelionės įgavo turistinį pobūdį. Palyginę Lietuvą su turtingais Vakarų kraštais, atvykėliai smarkiai nusivildavo. Jiems trūko įspūdžių, apšepusios bažnyčios jų netraukė, naujuose miesto kvartaluose jie matė tik statybos broką, piktinosi, kad miesto centre neįmanoma apsipirkti. Tuos, kurie mokėjo tik lietuviškai, dažnai iškoliodavo rusakaliai, net miesto planą gavo rusišką, todėl neįstengė susigaudyti, kas kur yra. Mokiniai piktinosi įžūliais viešbučių tarnautojais, juos nervino „Tėviškės“ darbuotojų arogancija, mat šie nebuvo pratę turėti reikalų su paaugliais.⁸ KGB nusprendė, kad tokios jaunimo kelionės neduoda laukiamo rezultato, ateityje imta kviesti tik pavienius, parinktus vyresniųjų klasių mokinius.⁹ Bet ir išeivijai tokios degraduojančios kelionės nebuvo naudingos, nes iš Lietuvos jaunuoliai grįždavo nusivylę. Todėl svarstyta, gal kelionių rengimą reikėtų kaip nors išlaikyti savo rankose, prieš kelionę ar po jos sušaukti dalyvių suvažiavimą ir t. t.¹⁰

Vasario 16-osios gimnaziją VLB seimas 1978 m. net apkaltino, esą joje dirba okupantų draugai, rengiantys agitacines keliones, be to, visur mėtosi sovietų spauda. Vienas iš VLB atstovų kaltinimus neigė ir priminė, kad vaikai į Lietuvą vyksta per atostogas, todėl už juos atsako tėvai.¹¹ Taigi, „Tėviškės“ organizuota jaunimo kelionė 1978 m. dar sukėlė išeivijos nepasitenkinimą, nors diskusijos už ar prieš ryšius su Lietuva jau buvo atlėgusios.

Vokietijoje 1965–1980 m. pagausėjo lietuviškai kalbančio jaunimo, veikla išsiplėtė. Jaunimo sekcijos valdyba suregistravo daugiau kaip 300 veiklesnių jaunuolių. Apylinkėse dar veikė šokių grupės, net chorai. Jaunimo sekcija, Studentų sąjunga, kai kurios lietuvių apylinkės rengdavo suvažiavimus ir karštai diskutuodavo, ar palaikyti ryšius su Lietuva. Štutgarto apylinkė 1970 m. lapkričio 7–8 d. surengė jaunimo seminarą, kuriame dalyvavo 35 jaunuoliai iš visos Vokietijos. Per paskaitas ir diskusijas išryškėjo gana blaivus požiūris, kad vertingi tik kultūrinio lygmens ryšiai, negali būti nė kalbos apie kokią nors ideologinę paramą sovietams. Komitetas akivaizdžiai atlieka koštuvo pareigas, nes nusprendžia, ką priims, o ką atmes ir t. t. Kelionės galėtų sustiprinti jaunimo lietuviškumą, o Lietuvos gyventojams suteiktų galimybę susipažinti su vakariečių idėjomis, gauti šiek tiek daugiau informacijos apie išeiviją.¹² Sunku pasakyti, ar toks ryšių palaikymas prisidėjo prie Lietuvos laisvėjimo, nežinia, ar tos kelionės sustiprino išeivijos lietuviškumą. Vis dėlto pirmosios jaunimo kelionės dalyvis Arminas Lipšys 1990–1998 m. pirmininkavo VLB valdybai, o 1977 m. kelionės dalyvis Antanas Šiugždinis tas pareigas ėjo 1998–2016 m.

8-ajame dešimtmetyje Vilniaus universitetas pradėjo siūlyti vasarinius lietuvių kalbos kursus, juos lankė ir keletas jaunuolių iš Vokietijos. Kiek vėliau išeiviams leista studijuoti VVU. Vokietijoje už ryšius su Lietuva viešai pasisakė tik Lietuvių socialdemokratų sekcija, veikusi trumpai – 1967–1975 m. Iš pavienių asmenų gana glaudžius ryšius su „Tėviške“ palaikė dailininkas Alfonsas Krivickas, Vilniuje buvo surengta jo kūrinių paroda. Nemaža karo pabėgėlių dalis, o ypač VLB ir Gimnazijos vadovybė, 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais griežtai pasisakydavo prieš tokius ryšius, net ėmėsi priemonių nubausti nepaklusnius asmenis. 1969 m. iš pareigų buvo atleistas mokytojas Gerardas Bauras (Gerhard Bauer). Jis, buvęs šios mokyklos mokinys, dėstė Gimnazijoje, būdamas Heidelbergo universiteto doktorantas. Nors tikslios atleidimo priežasties Gimnazijos direktorius nenurodė, bet ji akivaizdi, nes Bauras buvo vienas iš *Jaunimo žodžio* redaktorių, o šis

laikraštis kritikavo Gimnazijos vadovybę ir pasisakė už ryšius su Lietuva. 1977 m. mokytoją Mariją Stankuvienę-Saulaitytę direktorius Vincas Natkevičius atleido iš bendrabučio vadovės pareigų, kai ji pareikalavo, kad sprendžiant bendrabučio reikalus, balsuotų abu jo vadovai ir direktorius, tačiau direktoriaus balsas būtų lemiamas tik tuo atveju, jei anų dviejų nuomonės išsiskirtų... Aišku, būta ir kitų šio atleidimo priežasčių – esą bendrabučiuose plinta sovietinė spauda, mokiniai pritaria ryšiams su LSSR. Bet po šio atleidimo direktorius sulaukė viešo pasipriešinimo, nes *Jaunimo balsas* išplatino visą konflikto istoriją. Pasipiktinę mokiniai sustreikavo, tėvai protestavo, o svarbiausia – įsikišo Gimnazijos rėmėjų grupės JAV (Stankuvienė – kunigo Antano Saulaičio sesuo, Amerikoje žinoma ir gerbiama), grasindamos, kad neberems Gimnazijos. O kai paaiškėjo, kad direktorius užima ir Gimnazijos kuratorijos pirmininko pareigas, taigi, prižiūri pats save, o VLB valdybos pirmininkas nepaviešino svarbių telegramų, gautų iš Amerikos, tas atleidimas tapo visos VLB skandalu ir buvo greitai atšauktas.¹³ Gimnazijos vadovybė buvo nepatenkinta ir Krivicko santykiais su „Tėviške“, bet negalėjo mokytojo atleisti, nes šis jau ilgai čia dėstė. Vis dėlto „raudonu“ laikomą kunigą Jazepsą Urdzė Gimnazija nustojo kvietusi į rekolekcijas mokiniams evangelikams, nors į Hiutenfeldą jis atvykdavo maždaug kas antrą mėnesį ir kaimo bažnyčioje laikydavo lietuviškas pamaldas.

Kai 1982 m. Gimnazijai vadovauti ėmėsi jaunosios kartos atstovas Andrius Šmitas, ryšių su Lietuva klausimas tiek šioje mokykloje, tiek Vokietijos lietuvių bendruomenėje prarado aktualumą, nuspręsta, kad tai asmeninis kiekvieno reikalas.

9-ajame dešimtmetyje Gimnazijoje labai sumažėjo mokinių iš Vokietijos, tačiau padaugėjo iš Amerikos kontinento. Jie atvykdavo jau baigę mokyklas ir užsibūdavo Vokietijoje tik vienus arba dvejus metus. Būtent šie mokiniai, atsidūrę Europoje, norėdavo aplankyti ir Lietuvą. Tą dešimtmetį Hiutenfelde padaugėjo ir svečių iš Lietuvos. „Tėviškė“ atsiųsdavo daug spaudos ir knygų, taigi, kontaktai per „Tėviškę“ pasidarė įprastas, beveik normalus reiškinys.

Lietuvių literatūros būrelis ryšiai su Lietuva

Sueiti į kontaktą su „Tėviške“ ir LSSR Rašytojų sąjunga kur kas aktyviau stengėsi Lietuvių literatūros būrelis, – tai buvo Pabaltiečių studentų sąjungos Lietuvių sekcijos veiklos dalis. Sąjunga įsikūrė 1947 m. evangelikų kunigo Jazepsa Urdze's (1909–1985) iniciatyva ir iki šiol turi estų, latvių ir lietuvių sekcijas. Prieš dešimt metų pakeitusi vardą, draugija tapo Baltų krikščionių sąjunga (*Baltischer Christlicher Bund*). 1952 m. įsigijusi Annabergo rūmus Bonoje, įrengė patalpas baltų suvažiavimams, šalia rūmų pasistatė bendrabutį baltų studentams. Urdze – Lietuvos latvis, studijavęs teologiją Kauno ir Rygos universitetuose. Mokėjo latviškai ir lietuviškai, tad po karo aptarnaudavo lietuvių liuteronų parapijas Vokietijoje. Jau 6-ojo dešimtmečio pabaigoje užmezgė ryšius su Lietuvos ir Latvijos kunigais, o atsivėrus Sovietų Sąjungos sienoms, pradėjo lankytis Rygoje ir Vilniuje, lydėdavo svečius iš Pasaulio liuteronų sąjungos. SSRS norėjo parodyti pasauliui, neva užtikrinanti religijos laisvę, tad nedraudė Urdzei laikyti pamaldų Latvijoje ir Lietuvoje. Urdze mėgo literatūrą, kaupė latvių ir lietuvių knygas, buvo apsiskaitęs. Jo iniciatyva Annaberge veikė latvių literatūros, o 1976 m. įsikūrė ir lietuvių literatūros būrelis, dukart per metus susirenkantis aptarti iš anksto pasirinktų kūrinių.

Lankydamasis Rygoje ir Vilniuje, Urdze užmezgė ryšius su kai kuriais rašytojais, dailininkais ir su „Tėviške“. Bendrauti būtina, sakydavo, nėra čia ko bijoti, reikia veikti atvirai. Lietuvių literatūros būrelis aptardavo tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje išleistus veikalus. Gauti užtektinai pasirinktų knygų iš Lietuvos galėjome tik padedami „Tėviškės“, kuri maždaug nuo 1976 m. palaikė tiesioginius kontaktus su išeivių organizacijomis. Į aptarimus stengdavomės pasikviesti ir knygų autorius, jei šie negalėdavo atvykti, įteikdavome jiems klausimus. Iki 1982 m. tai padaryti buvo įmanoma, tik kreipiantis į „Tėviškę“, nes LSSR Rašytojų sąjunga į mūsų laiškus neatsakydavo. 1978 m. buvome numatę aptarti Vytauto Bubnio romaną „Po vasaros dangum“, pakvietėme ir autorių. Aptarime jis nedalyvavo, nes laiku negavo vizos. Atvykęs kiek vėliau, sakė, kad pirmąkart buvo išleistas į Vakarus vienas,

Kai pakvietėme Juozą Baltušį, iš pradžių sutikęs, paskui neva dėl sveikatos rašytojas apsigalvojo, tačiau į mūsų pateiktus klausimus atsakė.

Kai 1983 m. lankiausi Vilniuje kaip turistas, su „Tėviške“ ir Rašytojų sąjunga aptariau galimybę mūsų būreliui apsilankyti Lietuvoje. „Tėviškės“ pirmininkas Pranas Petronis siūlė mums prisidėti prie Vokiečių-lietuvių literatūros draugijos kelionės, bet aš atsisakiau, argumentuodamas, kad anų kelionė daugiau turistinė, o mes mokame lietuviškai ir norėtume pabendrauti su rašytojais. Pocius paprašė, kad apie mūsų būrelį veiktą parašyčiau *Literatūrai ir menui*, bet nusiuntęs straipsnį savaitraščiui, jokie atsakymo negavau, tad išspausdinau tą tekstą *Annabergo lapelyje*.¹⁴ Bražėnas, 1986 m. tapęs Rašytojų sąjungos pirmininku, pasisiūlė atvykti pas mus į Broniaus Radevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ aptarimą. Deja, mūsų jam siųstas laiškas su oficialiu kvietimu, nors buvo aregistruotas, kažkur užkliuvo...

Pasirodo, KGB rinko žinias apie būrelio narius. Vienne agentūriniam 1988 m. pranešime apie mane rašoma: „...žmogus, kurio darbo sritis – literatūra, su politika nieko bendro neturi. Labai apsiskaitęs, įdomus

Vokiečių-lietuvių literatūros draugija

Vokiečių-lietuvių literatūros draugiją čia paminėjau, norėdamas paryškinti, kas atsitinka, kai artimai bendra(darbia)ujama su tokiomis organizacijomis kaip „Tėviškė“ ir jos globėju KGB, neturint idėjinių tikslų. ■

- ¹ Daiva Dapkutė ir Dalia Kuizininė. Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m. Vilnius: *Versus aureus*. 2010. p. 226. Šios monografijos skyrius apie „Akiračių“ ryšius su Lietuva, parengtas Daivos Dapkutės, buvo išspausdintas žurnale *Oikos*. 2009, nr. 7, p. 95–113.
- ² Kristina Burinskaitė. KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje. *Genocidas ir rezistencija*. 2008, nr. 1, p. 89.
- ³ Daiva Dapkutė ir Dalia Kuizininė... p. 227.
- ⁴ Daiva Dapkutė ir Dalia Kuizininė... p. 26–27.
- ⁵ Plačiau apie šią kelionę: V. Brazaitis. Viešnagė Lietuvoje. *Jaunimo žodis*. 1970, nr. 7, p. 3–5; R. E. Maziliauskas. Pokalbis su Artūru Hermannu. *Akiračiai*. 1969, nr. 9, p. 16; A. Burda, Graži tokia meilė. *Gimtas kraštas*. 1969 m. rugsėjo 3 d.
- ⁶ A. Schugschdinis. *Fahrt nach Litauen* (Kelionė į Lietuvą). *Jaunimo balsas*. 1977, nr. 3.
- ⁷ Arthur Hermann. Jaunimo kelionės į Lietuvą. *Jaunimo balsas*. 1979, nr. 7 (sutrumpintas straipsnis, persispausdintas iš *Akiračių*. 1978, nr. 9.).
- ⁸ Dviejų anoniminių dalyvių įspūdžiai Lietuvoje. *Jaunimo balsas*. 1979, nr. 7, p. 9–11.
- ⁹ Darius Juodis. Destrukcinis KGB veikimas prieš Vakarų Europos lietuvių emigrantus XX a. 7–9 dešimtmetį. *Oikos*. 2011, nr. 1, p. 136–137.
- ¹⁰ Arthur Hermann. Kelionės į Lietuvą. *Akiračiai*. 1978, nr. 9, p. 1 ir 15.
- ¹¹ A. Rinkūnas. Mūsų Gimnazija. *Tėviškės žiburiai*. 1978 m. rugpjūčio 3 d.
- ¹² Arthur Hermann. Bendradarbiavimas. *Jaunimo žodis*. 1971, nr. 9, p. 2–4.
- ¹³ Apie tai plačiau: *Jaunimo balsas*. 1977, nr. 2, p. 3–10 ir nr. 3, p. 3–5.
- ¹⁴ Arthur Hermann. Bandymai derinti literatūrą ir gyvenimą. *Annabergo lapelis*. 1983, nr. 14, p. 35–39.
- ¹⁵ Arthur Hermann. Reikia mirti tam, kam yra skirti mirti. Lietuvių literatūros būrelis Vokietijoje ir jo ryšiai su rašytojais. *Varpai*. 2001, nr. 15, p. 238–243; A. Hermann. Annaberger Litauischer Literaturkreis 1976–1992 (Annabergo literatūros būrelis). *Annaberger Annalen*. 2012, nr. 20, p. 134–144. Išsamiau apie literatūros būrelio suvažiavimus ir pokalbius su rašytojais: *Annabergo lapelis*. 1974–1992, nr. 1–23.
- ¹⁶ LYA. F. K-35, ap. 2, b. 342, l. 68, 70, 91, 110.
- ¹⁷ Liane Klein, Hans Masalskis. Die Deutsch-Litauische Literarische Gesellschaft. *Annaberger Annalen*. 1998, nr. 6, p. 183–186.
- ¹⁸ Darius Juodis. Destrukcinis KGB veikimas... *Oikos*. 2011, t. 1. p. 131; Kristina Burinskaitė. KGB propagandinės akcijos prieš politinę išeivijos veiklą XX a. 7–8 dešimtmetyje. *Genocidas ir Rezistencija*. 2009, t. 1. p. 65.

Šiomet sukanka logiko, filosofo, pedagogo, Čikagos Universiteto garbės profesoriaus (1996) Konstantino Kazimiero Raičinskio 110-osios gimimo ir 10-osios mirties metinės. Platesnei visuomenei jo veikla nėra gerai žinoma. Raičinskis gimė 1907-02-05 dab. Kelmės r. Karklėnų vls. Užkalnių k., mirė 2007-12-03 Alytuje. Neturtingo valstiečio, turėjusio vos 3,3 ha žemės, sūnus į šį pasaulį atėjo toks silpnutis, kad tėvai iškart vežė krikštinti, nes nesitikėjo, kad iš bažnyčios vaikelį gyvą parsiveš namo. Tačiau jo laukė ilgas sudėtingas gyvenimas.

1913 m. mirus tėvui, Kaziuko vaikystė baigėsi – teko ganyti galvijus, dirbti kitus ūkio darbus. Skaityti ir rašyti išmoko pas Užkalnių kaimo daraktorių Antaną Jusį. Neelinius vaiko gabumus pirmasis pastebėjo Karklėnų pradinės mokyklos mokytojas Juozas Brundza – čia berniukas mokėsi eksternu ir, mokytojo padedamas, iškart buvo priimtas į Kražių „Žiburio“ gimnazijos antrą klasę. Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete 1928–1933 m. studijavo filosofiją, pedagogiką, psichologiją ir sociologiją.

Baigdamas universitetą, parašė studiją „Matematinis logikos metodas“, gavo filosofijos licenciato laipsnį ir tapo matematinės logikos pradininku Lietuvoje. „Analizuodamas mat. logikos konstitutyvinius elementus siekė pagrįsti logikos matematizavimo idėją. Sąvokų struktūrą nagrinėjo tradiciniu epistemologiniu aspektu. K. K. Raičinskis siūlė išplėsti formalizacijos ribas: sąvokos turinį ir apimtį žymėti tam tikrais simboliais, sąvoką apskritai vaizduoti šių simbolių kombinacija.“¹

Jau tada jis mokėjo 11 kalbų (tarp jų – senąsias lotynų ir graikų), vėliau išmoko dar penkias. Dirbo Krašto apsaugos ministerijos Ginklavimo valdybos Tyrimų laboratorijos bibliotekos vedėju. Ši Tyrimų laboratorija prilygo kai kuriems dabartiniams mokslinio tyrimo institutams. 1937–1940 m. VDU Matematikos ir gamtos fakultete studijavo matematiką ir fiziką. Rengėsi vykti į Angliją, Oksfordo universitete ketino rašyti disertaciją iš gamtos mokslų filosofijos ir mokslų klasifikacijos loginių pagrindų. Bet prasidėjo karas, Lietuvą okupavo sovietai, tyrinėjimus ir mokslo darbus teko atidėti ilgam. Daug surinktos medžiagos karo metais žuvo. Išlikę fragmentai rodo, kad Raičinskis puoselėjo idėją mechanizuoti mąstymą,

MEILĖ NETURI SIENŲ, O KANČIA – DUGNO...

*Logiko, filosofo, pedagogo, poligloto
Konstantino Kazimiero Raičinskio atminimui*

kūrė simbolinę mokslo kalbą ALOGAN (gr. bežodė). Scientizmo tyrinėjimuose bandė logiškai apibendrinti kai kuriuos informacijos teorijos metodus, konkrečiai Melvilio Dewey'o (1851–1931) ir Briuselio bibliografijos instituto keltas dokumentacijos indeksavimo idėjas, Dmitrijaus Mendelejevo (1834–1907) periodinės cheminių elementų sistemos ir Karlo von Linnė (1707–1778) „binarinės nomenklatūros“ klasifikaciją. Į Mendelejevo sistemą orientavosi, keldamas ateities mokslų prognozavimo idėją. Filosofinės Raičinskio pažiūros, sprendžiant iš jo pasisakymų apie ontologiją ir gnoseologiją, turi neotomizmo, moderniojo realizmo ir pozityvizmo elementų.

Pedagogiką Raičinskis praturtino 2 novatoriškomis studijomis „Psichotechniški svetimų kalbų mokymo metodai“ ir „Sėkmingas vaiko ugdymas“ (Kaunas: *Saikalas*. 1938). Keliolika straipsnių paskelbė pedagoginėje periodikoje. Du buvo apie matematikos didaktiką. Pirmajame rašė, kad mokykloje vartojamos penkiaženklės logaritmų lentelės, rekomendavo supažindinti su keturženkliais, triženkliais ir dviženkliais logaritmais, mokyti moksleivius skaičiuoti su logaritmine liniuote (ji gana brangi, todėl mokė, kaip tokią pasigaminti patiems). Pabrėžė, kaip svarbu mokėti iš vienos logaritmų sistemos pereiti į kitą.² Antrame straipsnyje akcentavo matematikos sąlyčio su gyvenimu principą: „*Newton'o binomas, aukštesnių laipsnių lygtys, radianinis skaičiavimas ir keletas kitų matematikos dalykų man buvo sunkūs ne dėl to, kad aš jų nebūčiau pajėgęs suprasti, bet dėl to, kad nemačiau prasmės „gaišti laiką“ tokiems negyve-*

nimiškiems dalykams [...]. Blogai daro dėstytojai, pradėdami mokiniams aiškinti kokį naują dalyką, kai dar nėra nušviętę jo prasmės ir praktinės reikšmės.“³

Raičinskio knyga „Mokėk mokyti. Metodiniai nurodymai moksleiviams“, parašyta kartu su žmona mokytoja lituaniste Matilda, buvo pirmas platesnis tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. Deja, šį vadovėlį 1940 m. sunaikino bolševikai, nacionalizavę *Sakalo* spaustuvę.

Vokiečių okupacijos metais Raičinskis pradėjo dirbti Suaugusiųjų instituto direktoriumi. Čia mokėsi daug jaunų vyrų, kurie bandė tokiu būdu išvengti priverčiamųjų darbų Vokietijoje. Trys iš jų dalyvavo diversijoje prieš okupantus ties Pirčiupiais, todėl direktorius atsidūrė gestape. Raičinskį išgelbėjo tardytojas austras, turėjęs SS majoro laipsnį, bet domėjęsis filosofija. Su juo Raičinskis bendravo be vertėjo puikia vokiečių kalba.

Traukiantis vokiečiams, Raičinskių šeima nutarė bėgti iš Lietuvos, ties Kybartais tris kartus perėjo sieną, bet juos grąžino atgal. Kai vienus okupantus pakeitė kiti, Raičinskis susidūrė su NKVD areštais, tardymais, KGB persekiojimu. Sovietams užkliuvo tai, kad jis dirbo KAM Tyrimų laboratorijoje, kad vokiečių okupacijos metais buvo Suaugusiųjų instituto direktorius, atseit, jei gestapas nesusaudė, vadinasi, užverbavo...

Nesutikęs laikyti marksistinių „mokslių“ egzaminų, Raičinskis pirmiausia neteko teisės dėstyti aukštosiose mokyklose. Nuolatos įtarinėjamas, buvo priverstas keisti darbo vietas, nes iš visur liepdavo jį atleisti (bandė dirbti gimtojoje Žemaitijoje – Užventyje, Varniuo-

se). 1949 m. apsigyveno Alytuje, dėstė mokyklose, politechnikume daugiausia fiziką. Gyveno mediniame name, kukliame dviejų kambarių bute, bet labai gražioje, kurortinėje vietoje, pušyne, netoli Dailidės ežerėlio. Jaunystėje pradėtus veikalus, kurių pagrindinė tematika – logika ir gamtos filosofija, vėl rašė, kai išėjo į pensiją, anksčiau tiesiog nenorėjo rizikuoti, kad atsidurs kalėjime ar psichiatrijos ligoninėje.

Permainų bangą Raičinskis, būdamas jau garbaus amžiaus, sutiko su entuziazmu ir didelėmis viltimis. Aktyviai dalyvavo Alytaus mokytojų Sąjūdžio grupės veikloje, rengė seminarus, diskusijas, skaitė paskaitas, kalbėdavo įvairiuose renginiuose, redagavo ir leido žurnalą *Verdenė*. Atgimimo metais išleido trijų tomų veikalą „60 metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste“⁴, pasak kolegų, tai gamtos evangelija, empirinė filosofija. *Maja* sanskrito kalba reiškia paslaptį. Tai mėginimas perprasti dvasinio gyvenimo esmę, sukurti dvasingumo modelį, pajusti vienovę su Bevarde Būtimi, kurią filosofas vadina viską kuriančiu Laiku. Įspėja, kad tai kelionė per problemų ir idėjų džungles, raistus, liūnus, ieškant savos tiesos. Pirmasis veikalo tomas turi paantraštę „Parašyta gamtos knygoje“ (jį sudaro 6 skyriai: „Neempirinio pažinimo paslaptys“, „Gamtos knygos paslaptys“, „Laiko fenomenas“, „Niekas virsta nieku“, „Buvo, kol nebuvo laiko nei erdvės“, „Ant virsmų slenksčio: 1) Tarp statikos ir dinamikos; 2) Fenomenai prie būties ir nebūties“, antrasis – „Visatos šauksmas“ (sudarytas iš 3 skyrių: „Didžiosios paslaptys ir problemos“, „Idėjos ir sprendimai“, „Žodis tikėjimui“), trečiasis – „Amžinos metanoinės* paslaptys“. Jo turinys: „Aidai iš amžių glūdumos“, „Metaempirinė tikrovė“, „Žemė astralinėje auroje“, „Metaempirinis pažinimas“, „Žmogus akistatoje su amžinybe“, „Žemės piligrimas“.

Visi tomai baigiami sąvokų žodynėliais, paaiškinimais, schemomis, paskutinis tomas turi „Epilogą“.

Didžiausias filosofo traktatas „Ontosofija“ kol kas dar

* *Metanoika* – hipotetinis tikrovės modeliavimas už tikrovinio pažinimo ribų (K. K. Raičinskio apibrėžimas, pateiktas 3 t. sąvokų aiškinimo žodynyje, p. 220). Dabar vartojamas terminas *noetika* – pažinimas, matyt, reikėtų vartoti ir terminą *metanoetika*.

tebėra rankraštis. Tai 2500 puslapių gyvenimo ir lemties knyga, kurioje nagrinėjama vedų ir rigvedų, kitų senovės raštijos veikalų išmintis, aiškinami simboliai, autorius remiasi ir savo patirtimi. Gimęs bakūžėj samanotoj, kur augo kartu su ėriukais, pusiau laukinės gamtos prieglobstyje, Raičinskis sakydavo, kad būtent iš ten kilo platesnio empirinio ir teorinio pažinimo troškimas. Pažinimu mokslininkas grindė ir savo pasaulėvaizdį, pasaulėžiūrą, ontinės – absoliučios – tiesos sampratą.

Raičinskio rankraščiai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje, Nacionaliniame, Alytaus kraštotyros, Užvenčio kraštotyros muziejuose. Jo teorija apie skraidančių lėkščių kilmę sudomino Čikagos universiteto mokslininkus. Tyrinėtojo nuomone, tai tiesiogiai susiję su Saulės aktyvumu – kas 11 metų joje vyksta audros, kas pusę tūkstantmečio – didžiuliai škvalai.

Raičinskis puoselėjo humanizmą ir altruizmą, nes tai, pasak jo, vienintelis žmonijos išsigelbėjimas. Teigdamas, kad meilė neturi sienų, o kančia – dugno, filosofas daug metų guodė nelaimių ištiktus, sutrikusius, negandų palaužtus žmones, kuo galėdamas jiems padėdavo. Ne vienas potencialus savižudis po ilgų pokalbių Raičinskių namuose atgaudavo viltį ir valią gyventi. Ragindamas žmones nekaltinti likimo dėl nesėkmių, Kazimieras primindavo, kad kiekvienam reikia prisiimti asmeninę atsakomybę. Būties niekada nepažinsime iki galo, tačiau, mokslininko teigimu, turime apie ją mąstyti, jos ieškoti.

Įdomios, iki galo neperprastos asmenybės – filosofo Konstantino Kazimiero Raičinskio įnašas į logikos ir filosofijos raidą Lietuvoje iš tikrųjų didelis. Vertinga jo bendroji ir matematikos didaktika, o filosofijos veikalai dar laukia dabarties filosofų dėmesio. ■

¹ Jonas Duoba. Raičinskis Kazimieras Konstantinas. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 19, p. 477.

² Konstantinas Kazimieras Raičinskis. Logaritmų mokymo prasmė. *Lietuvos mokykla*. 1939, nr. 2, p. 127–128.

³ Konstantinas Kazimieras Raičinskis. Tarp nemokslumo priežasčių. *Lietuvos mokykla*. 1939, nr. 8–9, p. 503.

⁴ Konstantinas Kazimieras Raičinskis. 60 metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 1–3. Vilnius: *Austėja*. 1993–1996.

VESTIGIA TERRENT – PĖDSAKAI GĄSDINA

Ivykių tėkmė, pasak Herodoto, priklauso nuo likimo, kai kada net nuo bausmės ar atpildo, bet naujaisiais laikais – vis dažniau nuo horoskopų. Antai *Valstiečių laikraštis* balandžio 8 d. paskelbė astrologės Vidos niūrią pranašystę Avinams: „*Nors gyvenimas bus pilkas ir nuobodus, jūsų tai neliūdins, netgi džiugins, nes dažnokai jausitės apsnūdę ir pavargę.*“ Savo ruožtu *Vakaro žinios* velykinio mėnesio 12 d. patvirtino, kad dangaus kūnų išsidėstymas šiems raguočiams ir vėl nežada nieko gero: „*Gali tekti spręsti klausimus, susijusius su dalykine veikla.*“ Todėl abu astrologai siūlė Avinams pasimėgauti „*harmoningojo Saturno teikiama ramybe*“.

O kas yra Saturnas? Juk tai senovinis žemdirbių dievas, turintis savo šventyklą, kurioje saugiai įrengtas erarijus, t. y. valstybės kasa. Taigi, astrologijos specialistai, nors daugelis iš jų astrolatrijos neskiria nuo astrolabijs, šįkart dūrė kaip viduriniu pirštu į akį. Mat apie sunkų protinį partinį nuovargį netrukus garsiai prabilo pats Seimo Kultūros komiteto pirmininkas, žmogus, artimas imperatoriui, *pardon*, pačiam Premjerui. Seimo pirmoji ponia, „valstietė“ tiek profiliu, tiek *en face*, Rima B. iškart suskubo taisyti padėtį ir pareiškė: „*Nuovargis apėmęs todėl, kad yra daug darbo, o ne dėl to, jog nuleidome rankas ir nebeturime energijos.*“

Liberalusis svajonių opozicionierius Eugenijus G. ironiškai įgėlė, esą „valstiečiai“ net pažaliavę ginčijasi, „*kuria linkme sukti ienas*“ ir jau „*pavargo nuo vidinių nesutarimų*“.

Nesantaikos obuolys, mestas ginčo deivės Eridės, kadaise sukėlė Trojos karą, o dabar Seime kilo tikrų tikriausia Batrachomiomachija – kažkas panašaus į pelių ir varlių karą, aprašytą didžiojo Homero, bet ne tik viduje ir net ne tik išorėje.

Pavargėliai iš pradžių atsimušinėjo išbandytais klasikiniiais būdais – cituodami graikus su romėnais, aiškino, kad *Ultra posse nemo obligatur* („Niekas neįpareigotas daryti daugiau, negu pajėgia“). Kaltino priešininkus dėl hibridinių atakų ir tendencingo požiūrio, gėdindami juos tokiais žodžiais: *Ut desint vires tamen est laudanda voluntas* („Nors ir trūksta jėgų, bet norą reikia pagirti“).

Konservatyvių pažiūrų Jurgis R. atšovė: „*Nors „valstiečiai“ skelbiasi daug dirbantys, jų nuovargis atsirado greičiau iš nieko neveikimo. Būsena, kai nelabai žinai, ką veikti, ir kitokie dirgikliai emociškai smarkiai veikia.*“

Bet susišaudymas iš priešingų politinės barikados pusių vis tiek ne toks skaudus kaip saviškių pinklės. Antai prisiplakėlis Povilas U. apie svajonių premjerą Saulių S. pareiškė: „*Jis nekritiškai žiūri į save.*“ Argi būtų smagu Kauno merui Matijošaičiui, jeigu koks nors, net ne generalinis „Viči“ direktorius pareikštų, esą Visvaldas net prieš Velykas nevalgo savųjų krabų lazdelių? Dar skaudžiau durstelėjo pirmosios Vyriausybės pramonės ir prekybos ministras Albertas S. Kai *Vakaro žinios* suktai pasiteiravo: „*Kaip jums dabar atrodo Sauliaus Skvernelio kabinetas?*“, galėjo atsaky-

ti neutraliai, pavyzdžiui: „*Gražiai apstatytas*.“ Bet ne, norėjo pasireikšti, net pacitavo Bernardą Shaw, atseit demokratija – tai tik įrankis, neleidžiantis mums išs rinkti geresnės valdžios, negu esame nusipelnę...

O ką jau kalbėti apie vaiduoklių ir kryžkelių deivę Hekatę, kurią kiti vadina net harpija, t. y. išskirtinai aktyvią Seimo narę Maldeikienę? Užuoť pasakiusi teisybę juokaudama (*Ridentem dicere verum*), kaip mokė senovės graikai, ši vožia į dantis iš peties, tarsi koks Sylvesteris Stalone...

– Ale kū daryc, jeigu tas Skvernelis sukasi kap apacinis girnų akmuva? – paklausė kažkoks bobausių ir briedžiukų sočiai prisišniojęs dzūkas, atsigrūdęs į mano būrimo saloną *Dura necēssitas*.

Na, jeigu šitaip nepagarbiai jau kalbama apie antrą pagal reitingus asmenį valstybėje, tada dėl visko kalta žiniasklaida. Skubiai informavau visus suinteresuotus asmenis, kad esama radikalių būdų, kaip susidoroti su netinkamos nuomonės reiškėjais. Antai Markas Aurelijus nedvejodamas nukirsdino žymiausią Romos oratorių Ciceroną už įžūlų elgesį, mat griežtas kaltinamąsias filipikas šis laidė paties imperatoriaus adresu. Įsidėmėtina, kad ant pakylų buvo padėta ne tik aršaus valdžios kritiko galva, bet ir dešinioji ranka, kaip gestų kalbos padargas.

Esama ir naujesnių pavyzdžių, kaip susidoroti su tais, kurie viešai pliauškia visokias nesąmones apie valdančiųjų nuodėmes. Pavyzdžiui, Slovakijos valstybinė institucija, prižiūrinti taisyklingą rašybą, grasina kiekvienai žiniasklaidos priemonei skirsianti 6 600 eurų baudą, jeigu Jungtinę Karalystę ir toliau vadins Didžiąja Britanija! Štai kur tikroji cenzūros valia galiai!

Tokiomis veržlaus veržlių prisukimo aplinkybėmis visiškai nekeista, kad pasaulio gelbėtoja Pamela Anderson karštai pamilo paslapčių viešintoją Julianą Assange'ą. Sakė, jis toks „*žiauriai kerintis, nepaprastai seksualus*“, kad Ekvadoro ambasadoje ji praleidžianti su juo daug daugiau laiko negu su kitais vyrais. „*Juk esu romantiška – man ima netgi diegti pilvą*“, – teigė praėjusio amžiaus sekso simbolis.

Na, bet pasaulyje vyksta ir daugiau įsidėmėtinų dalykų. Antai „lagaminas be rankenos“, t. y. Rusijos premjeras Dmitrijus Medvedevas, nutempė žemyn visos politi-

nės sistemos reitingą! O Nikaragva taip praskolino Venesuelai, kad prezidentas sandinistas Ortega su žmona viceprezidente Rosaria nusprendė gelbėti šalies ekonomiką, suteikdami placdarmą Kremliaus šnipų žaidimams GLONASS, konkuruojantiems su Jungtinių Valstijų GPS. Įslaptintoje teritorijoje už betono sienų ir spygliuotų vielų kyšo raudoni ir mėlyni pastatai su antenomis, su apvalių formų, bet neaiškos paskirties prietaisais... Ir aš ten buvau, alų midų gėriau, burnoj neturėjau, nors ir Bastys žino, kad bastytis pavojinga, – šnipų pėdsakai baugina, nes ne laiku ir ne vietoje vis tiek yra aptinkami kokių nors pareigūnų...

– O, Amaltėja! – nekreipdamas dėmesio į svetimas aistras nei meilės, nei *špionažo* frontuose, meldžiasi svajonių valstietis Ramūnas K. – Sugrįžk ir apsaugok mane nuo Gabrieliaus ir kitų liberaliai konservatyvių priešių!

Priminsime, kad Amaltėja – tai ožka, Kretoje žindžiusi Dzeusą. Iš jos ragų, sakoma, tekėjęs nektaras ir ambrozija – dievų gėrimas ir maistas, teikiantis nemirtingumą. Vieną nulaužęs, Dzeusas pagamino Gausybės ragą, užtikrinantį neišsenkamus turtus. Ramūnas K., žadėdamas, kad ir Lietuvoje viskas pilsis kaip iš gausybės rago, pelnė neblėstančią rinkėjų meilę. Bet pikta akis, liberaliai žvairakiuojanti iš konservatorių pusės, nužiūrėjusi abu, ne tik Ramūno K., bet ir Sauliaus S. žadėtus ragus, dabar griaua visą LVŽS rinkiminį rūmą. Mitologinė ožka jau ištrūko iš gardo ir nušuoľiavo ganytis į Šatrijos Raganos kalną. Pasibaidė net ožys – svajonių sukirpėjas Juozas vis atkakliau žada kur nors kada nors emigruoti, nes iš mitologinio Gausybės rago neišriedėjo net stilizuotų tautinių kostiumų projektas...

Na, bet nėra to blogo, kas neišeitų į gera – juvelyrai iškėlė naują iniciatyvą: „valstiečiai“ turėtų kiekvienam tautiečiui įteikti po ametistą (*amethystos* – negirtas), mat šį brangakmenį nešiojantis žmogus yra amžinai blaivus – ne tik pats negeria, bet ir kitiems ne(par)duoda... ■

Tiesiai iš Gausybės rago
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2017. 4 (628)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Crisis of University Optimisation*. The author continues his series of comments on the current course of higher education reform in Lithuania and notes that the alliance between government and business has been established and this indicates further neoliberal turn in the policy of higher education that started some eight years ago. Moreover, current reformers present a distorted picture of university mergers in Europe and manipulate with statistic figures while allocations of state budget to higher education in Lithuania remain far lower than in Latvia and Estonia to say the least (page 2).

Higher Education as Profit Industry. Polish expert Marek Wilczynski of higher education in conversation with Almantas Samalavičius. "Indeed, institutions of higher education in Poland, as well as other countries of Eastern Europe, are now in the first place expected to be economically "effective" in terms of bringing "profit" understood as financial gain. <...> The problem, however, is that research in the fields related to technology and its applications requires financial resources, and these cannot be provided either by the state or by private business which is still too weak and interested in quick gain", says professor Wilczynski (page 7).

Piotr NOWAK. *Thinking Outside the University Walls*. The university of older times was a place where the past referred to the future via the present. Today this is neither necessary nor possible, because the university is supposed to refer only to the present, in particular – to the requirements of the marketplace with its narrow, material needs. Scholars no longer have any influence on how their institutions are run. *Sapere aude*, a distinction for courage, so precious in Kant's time, is buried at the bottom of the closet (page 11).

Post Scriptum to the Series of Conversations. Closing remarks by Almantas Samalavičius who has conducted some 56 conversations during the last five years on current state of affairs in urbanism, economics and higher education. The marathon of conversations is over; two books, one in Lithuania another in UK were published and many exchanges were also published on online media as well as translated to other languages and this signifies the importance of this self-inflicted project (page 13).

Algis DŽIUGYS. *How current birth-rate as well as emigration can be altered?* Experts argue that in 2080 there will be no more than 1,6 million Lithuanians, however, remain optimistic: Lithuania will still have 3 million inhabitants as they business people, will import the workforce for example from China. Such thinking is a dangerous absurd, suggests the author (page 15).

Lithuanian Art in London. British artist Barry Martin is interviewed by Zita Čepaitė. In London's prestigious Mayfair gallery D Contemporary an exhibition *Lithuanian Art – destination London* was held in March. Lithuanian artists Almyra Weigel, Dainius Trumpis, Kristina Sereikaitė, Andrius Miežis, Indra Marcinkevičienė, Monika Dirysytė, Viktorija Staponė, Jūratė Rekevičiūtė, Monika Furmanavičiūtė and Dainius Dirgėla exhibited their works (page 19).

Aušra Marija SLUCKAITĖ. *The Pieces of Plots*. Excerpts from a book of essays in progress (page 22).

Simonas NORBUTAS. About „Antichrist“ directed by Artūras Areima (page 25).

Romanticism – Beyond Aesthetics? Discussion after the exhibition. The curator of the exhibition Agnė Kulbytė claims that Romanticism was imposed just as an idea that allows to view things from a certain points of view. A conversation with several participants of this exhibition took place in a virtual space (page 28).

Kęstutis ŠAPOKA. *Love is a Fairy-tale to the Mouth*. Goethe Institut presents an exhibition of drawings and poems of Aldona Gustas in Lithuanian Martynas Mažvydas National Library (page 33).

Asta GINIŪNIENĖ. *Between Real and Fake Sacredness?* Stations by Šarūnas Sauka who painted a cycle of paintings on the Way of the Cross and returned to the theme ten years later. These works are exceptional as they make only a very tiny part of his art works (page 35).

Asta PAKARKLYTĖ. *While the state is struggling between here and there, many citizen leave „there“*. Music and Emigration after the Fall of the Soviet Union. Notes from the conference held at the Arts, Social Sciences and Humanities Center at Cambridge University (page 39).

The Space of the Past in the Present. Ethnomusicologist Daiva Vyčienienė is interviewed by Rūta Gaidamavičiūtė (page 42).

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. *Is Love Theme Necessarily Banal?* Three interpretations by a literary scholar of three novels where love theme is in focus. (page 49).

Vita GRUODYTĖ. *Aliutė Mečys and Gyorgy Ligeti*. The Story of One Opera. Artist and stage designer Aliutė Mečys is well-known in Lithuania, *Kultūros barai* published several articles on her art legacy; an exhibition of her works was held in Kaunas in 2014 and excellent catalogue was published. However, far less is known about her relation to one of the most important contemporary composers of Hungarian origin Gyorgy Ligeti and her direct impact on his opera *Le Grand Macabre* that was first staged in Stockholm in 1978 while she created costumes and stage design (page 52).

Herkus KUNČIUS. *Museum and the Demons. The Theft of the Crown of the Grand Ruler*. Fragments from the novel (page 59).

Arūnas SVERDIOLAS. *Lithuanian Culture project by Algirdas Julien Greimas*. Greimas felt that the present often slides in the past and Lithuania was lagging behind, always attempting to overcome something and thus he attempted to model its future (page 69).

Virgilijus ČEPAITIS. *The War*. Supreme Soviet during the period of 1990-06-30 and 1991-01-13. Excerpt from the book about the activities of Lithuanian Supreme Soviet. The author notes that he has not taken part in all the events of the period, thus he read works of other authors, historians, newspapers of the period and transcripts of the Supreme Soviet and these sources enabled him to present an overall picture of this important period (page 74).

Astrida PETRAITYTĖ. *100 Years Jubilee of Johannes Bobrowski*. Is it important to us? About the seminar at Academia Baltica dedicated to his centenary (page 81).

Arthur HERMANN. *Relations Between German Lithuanians and Society "Homeland" (Tėviškė) in 1968-1990*. German Lithuanians, especially belonging to younger generation tried to establish ties with the land of their parents. Committee for the cultural relations with Lithuanians living abroad reshaped as Society "Homeland" in 1976 offered its services to these people. Contemporary researchers maintain this institution a facade organisation for KGB activities (page 85).

Algirdas AŽUBALIS. *Love Has no Walls and Suffering Has no Bottom*. To the memory of Lithuanian logical, philosopher and educator Konstantinas Kazimieras Račinskis (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Vestigia terrent*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life / 93

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman. Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Henry GIROUX, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and neoliberal temptation (En) (Lt)

A conversation with Henry Giroux

If the university is to survive, faculty are going to have to rethink their roles as public intellectuals, connect their scholarship to broader social issues and learn how to write for and speak to a broader public. Of this much, the cultural critic Henry Giroux is convinced.

Tomas KAVALIUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatism, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe

In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality. Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SRTR fondas *Kultūros barų* projektams 2017 m. skyrė 60 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Laikai ir žmonės

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2500 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Monika DIRSYTĖ
„Tu mano saulė“
Performansas

Monika
FURMANA
Meninos. 2015
Aliejus, akrilas,
šilkas

Apie parodą
Lithuanian Art –
destination
London
skaitykite p. 19

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2017. Nr. 4 (628), (1–96)
Indeksas 5031

